

فرہنگیالی مبارز
مولانا فضل محمود مخفی

سر محقق زکی ہبوادامل

۱۳۹۳ھ

فرہنگیالی مبارز مولانا فضل محمود مخفی

سر محقق زکی ہبوادامل

۱۸

Ketabton.com

فرهنگیالی مبارز

مولانا فضل محمود مخفي

www.melitahrik.com
0777 400 116

سر محقق زلمی هېواد مل

۱۳۹۳

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: فرهنگيالی مبارز مولانا فضل محمود مخفي

ليکوال: سر محقق زلمی هېوادم

خپړندوی: د افغانستان ملي تحريك فرهنگي خانگه

کمپوز: محمد شعیب شېبزی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

د چاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

د چاپ کال: ۱۳۹۳ هـ ش

اهدأ

د فخر افغان، باچا خان بابا درانه نامه ته!
بابا د مخفي له شعر او فكر سره عاشقانه مينه درلوده او د مخفي په باره
كې د دوى يادونو زه د مخفي لوړ شخصيت ته لامتوجه كړم.
د فخر افغان بابا همدا يادونې، ددې اثر د ليكلو موجب شوې.

په ډير ادب

ز. ه

د سر خبرې

د الله تعالی په استعانت د ۱۳۷۱ هـ ش کال په اوایلو کې ما دا رساله په لومړنۍ بڼه بشپړه کړه. د هماغه کال په جوزا کې د تنظیمي اړو دور له امله زه له کابل ووتم او د شرقي افغانستان سیمو ته ولاړم. دا رساله مې پدې نیامت له ځانه سره وړې وه چې که چیرې د رسالې د بشپړتابه لپاره نوي مواد پیدا کړم او بل دا چې که یې په پېښور کې چاپ کړای شم.

په پېښور کې د خپلو ملگرو په مرسته د مولا مخفي له یو دوستدار بناغلي سلمان سره آشنا شوم. له ده سره د مخفي درې کتابونه هم وو او د مخفي په باب یې مطالعه کوله او مواد یې ټولول. خو تر هغه وخته یې پر مخفي نه څه لیکلي او نه څه نشر کړي وو. ما بناغلي سلمان ته د مخفي په باره کې د خپلې لیکلې رسالې خبره وکړه. دی خوشحاله شو او رساله یې له ما وغوښته، بله ورځ ما رساله راوړه او ده ته مې وسپارله او ده هم ارواښاد مخفي ته منسوب درې کتابه د کتو لپاره راته راوړل.

د پېښور په کتابخانو کې د مطالعې په جریان کې چې د مخفي په ارتباط څه مخې ته راتلل هغه مې هم یادښتول. په دې سلسله کې د

پېښور پوهنتون د پښتو خانگې استاد بناغلي وحيد خپل تېزس را وښود چې د مخفي په باب يې څه مواد درلودل. څه نوي مواد چې مې راپيدا کړل، په رساله کې مې په خپلو ځايونو کې ورسول او پدې ډول رساله نسبي بشپړه شوه.

د چاپ په فکر کې يې شوم، د يونيورستي بک ايجنسي د خاوند بناغلي اکرام الله سره مې خبره وشوه، هغه په ډېره مينه د رسالې چاپ ومانه، خو دا يې راته وويل چې خطاطي او پروف ريډينگ يې پرتا. ما ورسره ومنله چې دا کار به کوم، رساله مې د خطاطي لپاره خپل دوست بناغلي سيد محى الدين هاشمي باچا ته وسپارله. باچا صاحب رساله خطاطي کړه او ما ولوسته، چاپ ته آماده شوه، خو مخکې تر دې چې يې د چاپ لپاره يونيورستي بک ايجنسي ته وسپارم، بناغلي لطيف اږيډي صاحب ته د مقدمې لپاره وسپارل شوه. د لطيف لالاد ډېرو مصروفيتونو په وجه ددې رسالې پانې ترې بې ځايه شوې او رساله له چاپه پاتې شوه، خو اصلونه مې يې له ځانه سره وساتل.

کله چې له بې ځايه کېدو او جرمني ته له مهاجرت بېرته په کور شوم، د روانې هجري شمسي پېړۍ د اتيايمو کلونو په پای کې زما ډېر گران دوست او د پښتو ځوان ليکوال او شاعر شهيد عبدالقديم پتيايل د کندهار د اطلاعاتو او فرهنگ رئيس شو، د چاپ لپاره يې له ما د يو کتاب غوښتنه وکړه، ما په تشکر دده دا غوښتنه ومنله. د همدې رسالې

دوسیه چې مې راواړله، د مخني په باب ځینې نوي چاپ شوي آثار او یادونې هم په دوسیه کې را سره وو.

پدغو نوو مدارکو کې مهمترین مدرک د بناغلي سلمان انگرېزي مقاله: (مولوي فضل محمود مخفي) ده ځکه چې د مخفي د هلو ځلو او مبارزې په باب یې ځینې بڼه مطالب پکې رابرسېره کړي دي.

ما له دغو ټولو نوو مدارکو زما د رسالې له شرایطو سره سم استفاده وکړه خصوصاً د بناغلي سلمان له مقالې د استفادې موارد ډېر وو.

له دغو ترمیماتو وروسته رساله کمپوز ته ورکړل شوه، تر کمپوز او تصحیح وروسته مې د اعلامو فهرست ورته جوړکا، خو د څه وجوهاتو له امله رساله چاپ نه شوه او په گډوډ حالت کې له ما سره وه او د مصروفیاتو له امله مې بیا گوتې نه وې ورورې.

د روان کال (۱۳۹۳ هـ ش) د عقرب په میاشت کې پوهنوال محمد اسمعیل یون راته وویل چې زه څو کتابونه چاپوم، که له تا سره څه داسې کتابونه وي چې نه وي چاپ نوز به یې په دې سلسله کې چاپ کړم.

ما په مننه ورته وویل چې ما ته به لږ موقع راکړې چې خپل کاغذونه وگورم. ما چې په خپلو ناچاپو لیکنو او تر کار لاندې نوشتو کې وکتل، بیا هم یوازینی اثر چې یې لږ کار غوښت او کابو چاپ ته آماده و، همدا د مولوي مخفي په باب لیکل شوې او راټوله شوې رساله وه.

بله ورځ مې پوهنوال يون ته وويل چې له ما سره يوه داسې رساله شته چې تيار كميوز شوې يوازې د اعلامو فهرست يې د رسالې له مخونو سره تطبيقوم او هم يې بايد د مآخذو فهرست له ځينو نورو وړو كارونو سره بشپړ كړم، نو بيا به يې در وسپارم. پوهنوال يون موافقه وكړه. ما د رسالې د پاتې كارونو په بشپړولو پيل وكړ، د لوى څښتن په مرحمت د رسالې پاتې چارې بشپړې شوې.

د (سرخبرې) تر سرليك لاندې ددې يادداشت د ليكلو ضرورت مې ځكه محسوس كړ چې له يوې خوا ددې رسالې د چاپولو دا جريان پكې وليكم او له بلې خوا، ما ته د مرحوم استاد عبدالهادي داوي يوه رساله (افغانستان و سرحد) لاس ته راغلې ده، چې د مخفي باب لنډې خو د كار خبرې لري او لازمه وه چې پدې يادداشت كې پرې خبرې وكړم. دا رساله د افغانستان د استقلال په جگړه كې د پښتونخوا د بېلابېلو سيمو د خلكو پر سهم او ددوى پر قربانيو خبرې لري. د افغانستان د استقلال په جنگ كې د پښتونخوا د سيمو د وگړيو د قربانيو په باب استاد ليكي: "... برادران مهجور - ماورای خط اجباری ديورند - ما چقدر سعی به موقع و جميل، بلکه جان فشانی حقیقی برای افغانستان کرده اند و در این راه چی نقصانات سنگین تلافی ناپذیری را تحمل نموده اند... ایام غزای استقلال افغانستان بود که به مجرد اطلاع از جهاد ما همه افغانان مذکور از که ومه کمر همت و فداکاری بستند چی عرض کنم که با چی صمیمیت و چی غیرت و فعالیت جان شیرین خود را به نیم اشاره ابروی

ما و نیز بی اشاره ما فدا نموده اند، آنهم نه يك نه ده نه صد، هزارها".
(افغانستان و سرحد، ۲ - ۳ مخونه)

لورې اقتباسي ټوټې ته پاملرنه موږ ددې رسالې د مباحثو په باب حدس وهلاى شو. ددې رسالې په وروستيو پاڼو کې د هجرت تر سرليک لاندې، استاد داوي د هغو مشرانو نومونه اخيستي دي چې هغه وخت افغانستان ته راغلي وو. ددغو مشرانو په ډله کې په (۸) مه نومره د مخفي په باب خبرې راغلې دي. ځينې يې عامې دي، خو هغه خبرې چې مرحوم استاد داوي د مخفي د شخصيت، پوهې او احساس په باب ليکلې دي، زما له نظره ډېرې مهمې دي، که دا رساله بيا چاپېده، دا خبرې بايد په خپلو خپلو ځايونو کې ځای شي، خو اوس به د مخفي په باب د استاد داوي د يادداشت عمده ټکي دلته راواخلم:

"مولانا مخفی: ... فعاليت مشار اليه برای بيداری و ترقی افغانها، قبل از غزای استقلال آغاز شده بود ولی در آن وقت به کابل آمد و رفت نداشت، صرف بين ياغستان و جماعات آزادی خواه صوبه سرحد روابطی قايم ميکرد ولی بعد از آن به کابل آمد. و مدت زيادی در آنجا اقامت کرد، اکثر مصروف گشت و گذار بود، همه عمر خود را در خدمت اسلام و افغانيت به سربرد، برای پشتو و ترقی آن نیز سوز و شوری داشت. مرد عاقل و کاردانی مينمود، تحصیلاتش از قسم قدیم گمان میبرم که نهایت عالی بود. خودش را بسیار خوش صحبت و مصیب الرای می

گفتند... در سنه ۱۳۲۶ شمسی هجری فوت شد، شعر به پشتو و غالباً به فارسی هم میگفت و مضامین منثوره نیز داشت".

د مرحوم مخفي په باب د استاد داوي دا لور يادداشت له مخفي سره دده له ناستې، ولاړې؛ ليدنو، کتنو او مجالسو ترتيب شوی بڼکاري.

زه ددې خبرو په پای کې له پوهنوال یون، محمد شعیب شیرزي او بناغلي ضیا الرحمن ضیاء څخه مننه کوم چې ددوی په مرستو دا رساله د چاپ جوگه شوه. زه امیدوار یم چې ددې رسالې تر چاپ وروسته به د مخفي د شعر او فکر لېوالان او د مخفي د آثارو ساتونکي دده نور آثار د چاپ ډگر ته را وباسي او پدې وسیله به ددې رسالې په بشپړتابه کې مرسته وکړي.

په درناوی

سرمحقق زلمی هېوادم

۱۳۹۳، د دلو، ۱، کابل

۲۰۱۵م، جنوري ۲۱مه

د مطالبو فهرست

مخ	عنوان
۱	سريزه:
۱	پس منظر او هدف
۴	پر موضوع تېر شوي کارونه
۹	دا رساله
۱۱	د فضل محمود مخفي پېژندنه:
۱۲	زوکړه، نوم، تخلص او کورنۍ
۱۵	زده کړه
۱۹	زبان دان مخفي
۲۱	سفرونه، ملازمتونه او مبارزه:
۲۱	سفرونه
۲۳	وظايف
۲۵	د مدرسو له نهضت سره مرسته
۳۰	سياسي مبارزه او مخفي

- ۴۲ د مخفي وروستی ژوند
- ۴۴ د مخفي مړينه او مزار
- ۵۲ د مخفي ازواج او اولاد
- ۵۵ فرهنگ، تاريخ او خلکو ته د مخفي...
- ۶۳ په معاصره پښتو شاعری کې د نوښتگرو.....
- ۷۲ د اجتماعي او اصلاحي چارو عاشق مخفي
- ۷۵ د مخفي تالیفات :
- ۷۵ - د مخفي دیوان
- ۷۶ - مورک نامه
- ۷۷ - درې نور کتابونه
- ۷۹ د مخفي ویناوې او لیکنې:
- ۸۲ - ویناوې
- ۱۰۱ - لیکنې
- ۱۰۱ - توره تیاره مه راوله، تور تم مه جوړوه
- ۱۰۵ - جشن چهاردهمین استقلال
- ۱۱۱ نتیجه او پیشنهادونه
- ۱۱۵ د اعلامو فهرست (نوملیک)
- ۱۳۰ د مآخذو فهرست

د تحریک یادښت

فرهنگي څانگه د افغانستان ملي تحریک له اساسي څانگو څخه یوه ده. د دې څانگې دنده داده چې هېوادوالو ته فرهنگي خدمات وړاندې او گټور فرهنگي کارونه ترسره کړي. د تاریخي، ملي، کلتوري ورځو او تاریخي او ملي شخصیتونو نمانځل د دې څانگې نورې دندې دي.

د هېواد د لیکوالو د علمي، دیني، روزنيزو او معلوماتي اثارو چاپ هم د دې څانگې له اساسي دندو څخه گڼل کېږي. له هغې ورځې راهیسې چې تحریک خپل عملي فعالیتونه پیل کړي دي، نو دې څانگې هم ورسره سم خپل فعالیتونه چټک کړي دي. تاریخي ورځې یې نمانځلي، تاریخي واپتونو ته یې لوحې جوړې کړي. علمي سیمینارونه او ورکشاپونه یې جوړ کړي دي.

د تحریک دې څانگې د تحریک د عمومي هدفونو په رڼا کې وپتېيله چې په یوځایي ډول (شل عنوانه) کتابونه چاپ کړي. په دې اثارو کې اکثره دیني او علمي اثار شامل دي چې درنو هېوادوالو ته یې وړاندې کوي.

دا اثر (فرهنگي مبارز، مولانا فضل محمود مخفي) چې ستاسو په لاس کې دی، ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) لیکلی او د همدغو شلو عنوانو اثارو له جملې څخه دی. هیله ده درانه لوستونکي ترې ښه گټه پورته کړي. تحریک خپلو هېوادوالو ته ډاډ ورکوي چې په راتلونکي کې به هم خپلو دې ډول هڅو ته دوام ورکړي.

د هېواد د فرهنگ د بډاینې په هیله

په درناوي

د افغانستان ملي تحریک

فرهنگي څانگه

سريزه

پس منظر او هدف:

بڼه مې په ياد دي، چې کله په ۱۳۶۰ هـ ش کال کې کابل پوهنتون د ځينو فرهنگي خواخوږو په غوښتنه دا خبره ومنله چې د مشروطه خواه شاعر او په افغانستان کې د معاصرو پښتو ادبياتو د سرلاري ارواښاد غلام محي الدين افغان شپېتم تليڼ و نمانځي، نو د سيمينار د جوړېدو د تدارک لومړۍ غونډه د ژبو او ادبياتو د پوهنځي د هغه وختني رئيس پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار په دفتر کې جوړه شوه.

په غونډه کې لومړنی تشويش دا څرگند شو چې آیا موربه د افغان په باب دومره مواد پيدا کړای شو چې د دې سيمينار مقاله ليکونکي دې خپلې مقالې پرې بشپړې کړي؟ هلته وويل شول چې په اوسني ليکوال، پښتانه شعراء درېيم ټوک او د پوهنتون په ځينو درسي آثارو کې يوازې دوه دوه درې شعره راغلي دي او د ژوند پېښو لنډه کې جاج يې اخيستل شوی دی. آیا دا يادونې او دا دوه درې شعره به د يو سيمينار لپاره مواد برابر کړای شي؟

په دې کې له حاضرينو يو تن وويل چې په سراج الاخبار کې د افغان ډېر نظمونه، منثورې دري او پښتو ليکنې چاپ شوې دي او حتی سراج الاخبار دوه ټول کړي متلونه هم چاپ کړي دي.

د تدارک کمېسيون چې دا خبرې واوريدې په يوه خوله يې ما ته وويل چې هم ته دا کار وکړه! د افغان ټول خواړه واره آثار را ټول کړه، مقدمه او

شرحې پرې وليکه؛ کابل پوهنتون به يې د ځانگړي اثر په توگه چاپ کړي. که دا کار تر سره شي، دا به دې سيمينار ته د کابل پوهنتون يوه لويه تحفه وي، دا ځکه چې د افغان غونډې يو مبارز شاعر او ليکوال په باب مور تر اوسه نه مستقل اثر لرو او نه مو دده آثار ټول کړي دي.

د لوی او توانا خدای (ج) په مرسته ما په ډېر لږ وخت، اما په ډېره بېره هغه کار تر سره کړ. کله چې هغه کار ما ته را وسپارل شو، د سيمينار تدوير ته ډېر لږ وخت پاتې و او ما په کابو څه د پاسه دوو مياشتو کې د " غلام محی الدين افغان افکار او آثار " نومې اثر بشپړ، چاپ ته آماده او چاپ کړ او په دې توگه په افغانستان کې د معاصرو پښتو ادبياتو د يو سرلاري د آثارو يوه مجموعه موجوده شوه او دده په باب يو مستقل اثر فرهنگيانو ته وړاندې شو.

له هماغه وخته زه دې خبرې ته متوجه شوم چې په افغانستان او پښتونخوا کې زموږ د معاصرو ادبياتو د اکثر سرلارو مستقل آثار نه دي چاپ. ادبي مورخين او څېړونکي زياتره د دوی په محدودو پارکيو اتکا کوي او خپلې څېړنې پرې پر مخ بيايي. پکار دي چې د دغو سرلارو - که هغه په افغانستان کې دي، يا پښتونخوا کې - آثار سره را ټول او ځانگړي چاپ شي.

همدا ډول کله چې په ۱۹۸۷-۱۳۶۶ هـ ش کال د افغانستان د ليکوالو انجمن د ځينو فرهنگيانو په پيشنهاده و پتېيله چې د ارواښاد فضل محمود مخفي پنځوسم تلين و نمانځي، نو ددې نمانځني په ترڅ کې هم د موادو قلت محسوس و. خو د افغان په پرتله ډېر نه و، زموږ ځينو ملگرو، مشرانو او ځوانو څېړونکيو، لکه پوهاند دوکتور زيار،

پوهنمل بريالی باجوړی، پوهندوی عبدالخالق رشید، نور محمدسهیم، گل افضل ټکور او ما د مخفي د ژوند، اند او مبارزې په بېلا بېلو اړخونو مقالې وليکلې د چا پر مواد په لاس کې وو او د چا لږ، خو بيا هم دده په باب يو څه ميدان ته راووتل.

زما مينه له مخفي او دده له آثارو سره هغه وخت زياته شوه چې کله په ۱۳۶۱ هـ ش کابل کې د ارواښاد فخر افغان خان عبدالغفار خان "زما ژوند او جدوجهد" د چاپ د اهتمام چارې ما ته را وسپارلې شوې. په دې کال دا کتاب ما کاتب ته حواله کړ او تر هغه وخته چې له چاپه را و ووت (۱۳۶۲ هـ ش جوزا) نو مې اووه ځله ولوست. ددغه کتاب په بېلا بېلو برخو کې د مخفي په باب د باچا خان بيانونو زه د مخفي مقام او درجې ته متوجه کړم او ورسره به دا خبره هم په زړه کې را گرځېده چې موږ لاس ته اوسه ددغسې يو لوی انسان خوا ته توجه نه ده کړې؟ ددغسې يو انسان چې په معاصره دوره کې د پښتنو د سياسي او ملي ميدان - عظيم رهنما (باچا خان) يې يو نظم ته خپل پنډ او خورا ډېر مهم کتاب اهدا کړی او خان عبدالغفار خان په صراحت وايي چې زما په ملي روزنه کې د مخفي د صحبتونو او دده د خوږو او مستو پاروونکو اشعارو اغېز ثابت دی.

کله چې په کابل کې د مخفي سيمينار جوړ شو، دده په باب څېړنو او کار ته و هڅېدم او دا وخت مې دوې مقالې دده په باب وکښلې. يوه يې په دري ژبه وه چې عرفان مجلې نشر کړه او بله په پښتو وه چې جرگې مجلې نشر کړه. هغه دوې مقالې دلته نه دي راغبرگې شوې، يوازې په دوو دريو مواردو کې ترې استفاده شوې ده.

د یادو شویو دوو مقالو د لیکلو لپاره ما د مخفي په باب میسر آثار ټول وکتل دده ځینی متفرق خپاره شوي آثار می له ځان سره ولیکل او لازم یادښتونه می ترې واخیستل چې هغه دوی مقالې هم ترې بشپړې شوې او بیا می لارمه وگنله چې د مخفي ټول کړي مواد د مخفي په باب له یوې څېرنې سره په یوه رساله کې سره را غونډه کړم. بویه چې د څېړونکېو لپاره کار آمد شي. پدې ترتیب د همدغو مطالعاتو په نتیجه کې دا رساله هم مرتب شوه.

پر موضوع تېر شوي کارونه:

د مخفي د ژوند، فکر، هنر او مبارز شخصیت د بنسټونو په منظور ځینی مستقلې مقالې هم کښل شوې دي، په تذکرو او د ځینو ادبی څېړنو په ترڅ کې هم پرده او دده پر آثارو بحثونه شوي دي. دغه آثار او مقالې زیاتره دده تر مرگه وروسته کښل شوي دي، لکه:

۱- د مخفي تر مړینې لږ وروسته په پښتون مجله کې خپور شوی یادښت (۱۷ جون، ۱۹۴۷ م) چې د مړینې تاریخ یې پکښې راغلی دی، خو د مړینې او ښخېدو ځای یې نه دی بنسټولی. د مخفي د شخصیت او هنر په باب یې ځینی عاطفي خبرې کړې دي.

۲- د مخفي د مړینې په باب په پښتون مجله کې له خپاره شوي یادښت ډېر لږ وروسته (۱۳۲۶ هـ ش، اسد) په کابل کې په نسبي ډول یوه بشپړه مقاله پوهاند رښتین پر مخفي وکښله او کابل مجلې چاپ کړه. دده د کلام او لیکنو منظومې او منشورې نمونې یې هم راوړې. په دې مقاله کې دوی درې خبرې د تأمل وړ دي: اول دا چې هلته ویل شوي دي چې مخفي په قوم یوسفزی و او بله دا چې دی په چارسده کېښې و مړ

او بنخ شو. استاد رښتین خپله دغه مقاله د خپلو مقالو په هغه مجموعه کښې چې (نوميالي پوهان او غازيان) نومېږي، هم اخیستی ده (۹۳ - ۱۰۵ مخونه). دا مجموعه په ۱۹۸۸ ع کال یونیورسټی بک ایجنسی، پېښور چاپ کړه. په دې چاپ کې د یادې شوې مقالې ځینې کمبوتی پوره شوي دي، لکه د مخفي د قبيله يي نسبت مسأله. اما د مړینې او مدفن د ځای خبره هماغسې پکښې پاته ده. د استاد رښتین مقاله ځینې داسې نکتي هم لري چې د مخفي په باب په کښل شويو نورو مقالو کې نه دي راغلي.

۳- د مخفي تر مړینې لس کاله وروسته، ماسټر عبدالکریم دده په باب یوه ښکلې مقاله په لار مجله کښې (د مارچ ۶ - ۱۹۵۷ ع) نشر کړه. دا مقاله د مخفي د ژوند په باب ډېر گټه ور مطالب لري. په دې مقاله کښې ښوول شوي دي چې مخفي په دیر کې ومړ او په ماڼوگي کې ښخ شو. د مخفي د قبيله يي نسبت په باب تېروتنه هم پکښې شته.

۴- د ماسټر د لوړې مقالې نشر په کال ارواښاد گلاب- ننگر هاري د ماسټر د یادې شوې مقالې او خپلو ځینو نورو یادښتونو په مرسته پر مخفي یوه مقاله وکښله چې پر ۱۳۳۶ هـ ش کال په کابل کښې خپریدونکي (هېواد) اخبار کې خپره شوه.

۵- په ۱۹۵۸ ع کال کښې د ښاغلي همبش خلیل کښلې تذکره - پښتانه لیکوال - چاپ شوه. په دې تذکره کې هم د مخفي احوال راغلي. کله چې پر ۱۹۶۱ ع کال دا تذکره بیا چاپېده نو یې د مخفي په احوالو او د کلام په نمونو کې څه اضافه وکړه، خو د مرگ کال یې په دوهم چاپ کې نا سم راغلی دی. دا کتاب پر ۱۹۹۳ ع کال بیا چاپ شو او پر

۲۰۱۰ م کال څلورم ځل په پېښور کې بیا هم چاپ شو او پدې چاپ کې د مخفي د مړینې نېټه او مدفن پکې سم شوي دي (۵۱ مخ)

۶- پښتانه شعراء څلورم ټوک کې چې ښاغلي سرمحقق بختاني د مخفي کوم شرح حامل د کلام له نمونې سره خوندي کړی دی، هغه د ښاغلي همېش د پښتانه لیکوال له لومړي چاپ څخه اخیستل شوی دی. پښتانه شعراء څلورم ټوک پر ۱۹۷۸-۱۳۵۷ هـ ش کال په کابل کې پښتو ټولنې خپور کړی دی.

۷- ښاغلي نصرالله حافظ پر ۱۳۵۷ هـ ش کال د راديو افغانستان په خپرنی ارگان (اواز) مجله کې پر مخفي یوه مقاله چاپ کړه چې دوي درې داسې نکتې پکښې شته چې په نورو ماخذو کې نه دي راغلي.

۸- د هشنغر ادب بله تذکره ده چې پر ۱۹۸۰ ع کال په پېښور کې چاپ شوې ده. د مخفي شرح حال پکښې راغلي دي او مؤلف یې ښاغلی اشرف غمگین دی. د مخفي د مړینې، ځای ځایگي او درس، تعلیم په باب چې پدې کتاب کې خبرې راغلې دي، هغه په نورو منابعو کې نه تاییدېږي.

۹- غازي مولانا فضل محمود مخفي: د هغې په زړه پورې مقالې عنوان دی چې ښاغلي سلیم الرحمن سلیم کېښلې ده او پر ۱۹۸۱ ع کال د پېښور د پښتو اکېډمۍ پښتو مجلې (مۍ- جون گڼه) خپره کړې ده. دا مقاله زما په عقیده د مخفي په باب په ټولو کېښل شویو مقالو کې بهتره او د معلوماتو له لحاظه غني مقاله ده.

۱۰- ښاغلي بريالي باجوري، د کابل پوهنتون د پوهنمل علمي رتبې ته د جگپدو لپاره خپل تېزس پر (سرخپوش تحریک او پښتو ادب) کېښلی

دی. په دې اثر کښې پر مخفي يو اوږد بحث شوی دی او د مخفي په باب چې دوی په دې اثر کښې څه کښلی دي، هغه برخه يې د يوې مقالې په بڼه د کابل مجلې د ۱۳۶۶ په ۳-۴ گڼه کې هم چاپ شوې ده. دا مقاله چې د کومو منابعو پر اساس کښل شوې، په مآخذو کښې يې د مخفي په باب کښل شوې اساسي مقالې (د رښتین، ماستر، ننگرهارې او سلیم) نه دي شاملې. بنایي چې دی به ترې نه و خبر. یوازې د پښتانه لیکوال له لومړي چاپ او د هشنغر ادب نومې تذکرې څخه يې استفاده کړې ده. خو دا هم باید ووايو چې د ځینو نورو ډېرو مآخذو په بنا يې چې د مخفي په باب ضمني یادونې لري - لکه: د فخر افغان باچا- خان زما ژوند او جدوجهد، د عبد اکبر خان اکبر تراخه خواږه، د افغانستان او روسي ترکستان سفرنامه، د ارواښاد د خلیق د آزادي جنگ، د بناغلي خان عبدالغني خان شفاهي معلومات، خپله مقاله بڼه اوږده او غني کړې ده.

پوهنمل بريالي با جوړي خپله همدا مقاله (د کوزې پښتونخوا مبارز شاعر فضل محمود مخفي) د خپلو مقالو مجموعه: د ادبیا توپه لري کې هم زیاته کړې ده (۷۸-۵۸ مخونه)

۱۱- پښتو ادب او خدایي خدمتگاري: د پېښور پوهنتون د پښتو خانگي د استاد بناغلي عبدالوحيد د ایم. فل د تحصيلي درجې تېزس دی. ددې تیزس (۳۲-۳۶ مخونه) په ترڅ کې هم په مخفي او دده پر شاعري بحث شوی دی. خو مآخذ يې هماغه پښتانه لیکوال، د باچا خان اثر (زما ژوند او جدوجهد) او د عبدالاکبر خان په آثارو او ځینې نورو کې ځینې یادونې دي.

بناغلی عبدالوحید - چې اوس ډاکټر شوی دی - په وروستیو کلونو کې په پښتو مجله (د ۲۰۰۵ م کال اپریل، می، جون گڼه کې د پښتون شاعر فضل محمود مخفي) تر عنوان خپله لیکلې مقاله نشر کړې ده. دا مقاله چې ما وکت، د مخفي په باب دده په تېزس کې له راغلیو مطالبو څه زیاتې خبرې لري او په ماخذو کې یې دوه، درې ما ته نوي ښکاري چې په تېزس کې نه دي راغلي (۱۷۲ - ۱۸۱ مخونه)

۱۲- د مخفي د سیمینار لپاره او له سیمینار نه وروسته په کابل کښې د مخفي په باب کښل شوي مقالې چې ما یې دمخه یادونه وکړه هم باید دلې یادې شي. په هغو مقالو کښې یوازې زما دوې مقالې داسې دي چې دده د ژوند، آثارو او دده د ژوند پېښو په باب خبرې لري او د مخفي د ژوند پېښو په باب د منابعو کره کتنه او نور رانغاړي او د بناغلي باجوړي مقاله هم په دې کټیګوري کښې شاملېږي. نورې گرده مقالې دده پر سیاسي مبارزه او د شعر پر څرنگوالي او څنگه والي کښل شوي دي. ما د خپلو یادو شویو مقالو په لیکلو کې، د استاد رښتین له مقالې پرته چې هغه وخت را ته نه وه معلومه، نور گرده معلوم آثار کتلي دي.

۱۳- شخصیات سرحد: دا پنډ کتاب بناغلي محمد شفیع صابر په اردو ژبه کښلی دی. پدې کتاب کې د مخفي یادونه د قومي کارکن په توگه شوې ده. دا یادونه څه کمبوتی لري او له څېړونکېو سره مرسته نشي کولای. خودا چې د مخفي لنډ حال د سرحد شخصیاتو په داسې یو پنډ کتاب کې راغلي دي. نو ځکه می یې له یاده چاره نه درلوده.

۱۴ / مولوی فضل محمود مخفي: دهغې مقالې عنوان دی چې بناغلي فضل زمان سلمان په انگرېزي ژبه کښلي او په CELEBRITIES OF NWFP نومې مجموعه (۳۷-۵۷ مخونه) کې چاپ شوې ده.

دا مقاله ډېره معلوماتي او گټوره ده. د مخفي د شعرونو انگرېزي ترجمې هم لري. د مخفي په باب، ده ته میسر آثار يې ټول کتلي دي او له ځينو داسې سرکاري اسنادو يې هم استفاده کړې ده چې د مخفي په باب ليکل شويو مقالو، يا دونو او نورو آثارو کې زماله نظره نه دي تېر شوي.

لوړې يادې شوې مقالې او آثار په خپله برخه کې غښت دي، اما هيڅ يو يې هم په ځانگړي ډول د مخفي د ژوند او مبارزې انځور نشي راکښلی. دا حاضره رساله چې د مخفي په باب لومړی مستقل اثر دی. په ليکلو کې لوړ ياد شوي آثار ټول او ځينې نور کتل شوي او انتقادي روش ته په پاملرنه له ټولو استفاده شوې ده. په دې رساله کې زيار ايستل شوی چې موجودو منابعو ته په پاملرنه دده د ژوند فکر او مبارزې يوتت انځور وکښل شي. هر څه چې د مخفي د ژوند پېښو په باب په دې اثر کې کښل شوي ټول د خارجي منابعو په استناد دي. د مخفي په آثارو کې دده د ژوند پېښو او سياسي- ملي فعاليتونو په باب څه نشته، بلکې په دې باب چې څه ليکل شوي، هغه نورو دده په باب ليکلي دي. اما فکري مسيرونه يې سرې دده موجودو آثارو ته په پاملرنه تر يوه حده څه چې تر ډېره حده څرگندولای شي.

دا رساله:

د مخفي د ژوند پېښو دغه رساله چې ما پر نوم "فرهنگيالی مبارز" ايښی دی. درې برخې يا درې فصله لري: لومړی څپرکې دده په شرح حال

پورې اړه لري؛ دوهمه برخه يې د آثارو معرفۍ او هم د آثارو او افکارو تفسير ته وقف شوې ده او په درېيمه برخه کې يې دده لاس ته راغلي منظوم او منشور آثار سره را ټول شوي دي.

زه هېڅکله دا ادعا نه لرم چې گوندې حاضره رساله بشپړه ده او د مخفي په باب هر څه پکښې موندل کېږي. ما غوښتل چې د مخفي لوی شخصيت ته د درناوي په خاطر دا يوه وړه رساله ترتيب کړم. له لوی خدای (ج) څخه ډېر مشکور يم چې ما ته يې ددې رسالې د کښلو او ترتيب توفيق را وباڅښه.

زه به هلته ډېر خوشحال شم چې زموږ خلك دا رساله ولولي او گران فرهنگپان ددې رسالې د بشپړتابه لپاره لېچې را ونغاړي او قلمونه را واخلي؛ نورې زياتې څېړنې وکړي او د مخفي د سياسي مبارزې، احوالو او د آثارو د فکري او ادبي ارزښتونو په باب بشپړ آثار وليکي او خپلو خلکو ته يې وړاندې کړي. ځکه چې مخفي د خپلو خلکو د وینبولو او پوهولو لپاره مخلصانه هڅې کړې دي. دده دا خواخوږي او هڅې افغانانو ته دا پور ور د غاړې کوي چې دی هم، لکه څنگه چې و، آینده نسلونو ته ور وپېژني.

ومن الله التوفيق

سرمحقق زلمی هېوادم

۱۹۹۲ع کال، د افغانستان د علومو اکاډمي، د پښتو ادبي تاريخ او

د متنپوهنې د دپارتمنت علمي غړی

« ۱ »

د فضل محمود مخفي پېژندنه، ژوند پېښې او د ملي سياسي مبارزې لنډ جاج

که څه هم د ارواښاد فضل محمود مخفي له مرگه ډېر وخت نه تېرېږي او هم يې د مړينې پر وخت په پښتونخوا او افغانستان کې پښتو مطبوعات موجود وو؛ د مرگ خبر يې هم له مړينې نولس ورځې وروسته د پښتونخوا په مطبوعاتو کې خپور شوی دی^(۱) او بيا لږه موده وروسته د ده د مړينې له امله په کابل کې پرده يوه مفصله مقاله وليکل شوه او له دې ټولو سربېره، مولانا مخفي ډېر مشهور سړی و چې له افغانستان او پښتونخوا علاوه د هند د نيمې وچې د مبارزانو په حلقو کې هم هر چا پېژاند؛ ملي او وطني شعرونه يې د پښتونخوا او افغانستان په ځوانانو او زرو کې عام وو. خو له دغه ټول شهرت سره سره، بيا هم چې په تذکرو او ځانگړيو مقالو کې دده په باب څه نشر شوي دي گرده سم نه دي او

۱ پښتون (مجله) د ۱۹۴۷ع کال د جون د ۱۷ نېټې گڼه.

خپرونکي دده په باب په ځينو خبرو کې په يوه خوله نه دي. دده په آدرس چا يو څه او چا بل څه ليکلي دي.

کله چې د ادبي تاريخ يو شاگرد د دغسې يومعاصر نامتو فرهنگيالي د ژوند پېښو په باب ضدونقيض روايات ولولي نو دا شک ورته ضرور پيدا کېږي چې زموږ د ادبي تاريخ په منابعو کې د نورو پخوانيو او اوسنيو راغليو شاعرانو، ليکوالو او فرهنگي شخصيتونو په باب موجود معلومات به څومره د ويسا وړ وي؟

په هر صورت څه چې لرو پر هغو به تر نقد او چاڼ وروسته ويسا کوو؛ د خپلو ادبي خپرونو او د ادبي تاريخ ستنې به پر دغو موجودو منابعو په احتياط دروو.

د مخني د ژوند په خصوص کې، لکه چې دمخه په سريزه کې ورته اشاره وشوه، خارجي منابع په نسبي ډول ډېر او داخلي داسې منابع - چې دده ژوند پېښې دې ترې استخراج شي - په نشت شمار دي.

زه د منبع پوهنې اصولو ته په پاملرنه زيار باسڼم چې د همدغو موجودو منابعو له انتقادي کتنې وروسته دده ژوند پېښې استخراج کړم.

زوکړه، نوم، تخلص او کورنۍ:

پر ۱۸۸۴ م کال د چارسدې کلي د پينده خېلو په کندي کې د يوه، له بلې سيمې راغلي او هلته اوسېدونکي پښتانه په کور کې يو ماشوم نړۍ ته سترگې پرانستې چې کورنۍ پر دغه نوي زوکړي ماشوم د فضل محمود نوم کېښود. د دغه ماشوم پلار قاضي نور - محمد خان نومېده.

دغه نور محمد خان د باجوړ د سيمې د ماموندو د دندابوقره كلي اوسېدونكي او په خټه ماموند و.

د پښتو په زياترو ادبي څېړنو كې د فضل محمود زوكړې نېټه همدغه ۱۸۸۴ع كال ښوول شوې ده. ما په خپل اثر (فرهنگ زبان و ادبيات پښتو لومړي ټوك) كې د ده د زوكړې كال ۱۹۱۰م ښوولی (۴۶۴ مخ) چې مطلق غلط دی. اما ښاغلی سلمان به خپل مقاله كې دغه نېټه ۱۸۸۲ كال ښوولې ده، خو خپل سند يې نه دی ښوولی. د تحقيق اصول دا دي چې كله څېړونكي په دغسې مواردو كې له نوو او پخوانيو نظريو او منابعو سره اختلاف ښيي، نو بويه چې د خپل نوي نظريات او صحت د سند پر بنا اظهار كړي. خو د نوي سند اعتبار ته په پاملرنه نوی نظر د زړو هغو پرځای په آينده څېړنو كې ځای ونيسي. د قبيله يې نسبت په باب يې لومړی پلا استاد رښتين ليكلي وو چې دی يوسفزی و^۱.

د ارواښاد ماسټر عبدالکريم (۱۹۰۸-۱۹۶۱) په ليکنه كې راغلي دي چې مخفي په خټه مومند و^۲. په پښتو تذکرو كې (د اشنغرگلونه) نومې تذکري هم د مرحوم ماسټر په تابعيت دی په خټه مومند بللی دی (۹۸ مخ)؛ مگر همپس^۳ او نورو دی په خټه ماموند گڼلی دی. څنگه چې د مخفي پلار د باجوړ د تابعو اوسېدونکی و او ماموند اکثر د باجوړ په سيمو كې اوسي، نو دا خبره زړه ته لوبړې چې دده كورنۍ به د ماموندو

^۲ رښتين، يوهاند صديق الله: د يو پښتون اديب مرگ، كابل (مجله) ۶ گڼه، ۱۵ اسد ۱۳۲۶ هـ ش، ۹ مخ.

^۳ ماسټر عبدالکريم: فضل محمود صاحب مخفي، لار (مجله)، ۱۹۵۷ع كال د مارچ گڼه، ۶ مخ.

^۴ خليل، هميش: پښتانه ليكوال، لومړی چاپ، پېښور، پبلک آرټ پريس، ۱۹۵۸ع، ۱۱۱ مخ.

قبیلې ته نسبت درلود او ماموند د پښتنو په ترکلاڼی اجتماعي گروپ پورې اړه لري.

د فضل محمود د پلار له نامه سره د قاضي نسبت ارواښاد ماسټر عبدالکریم کښلی دی او دا یې زیاته کړې ده چې قاضي نور محمد د بنگلې په قاضي مشهور و.

اما بناغلي سليم الرحمن په خپله یوه معلوماتي مقاله کې د مخفي د پلار په باب کښلي دي:

"د مخفي د والد صيب نوم نور محمد خان و. نور محمد خان د باجوړ د ماموندو د علاقې يو لوی خان و، خو د دښمنۍ او څه نورو وجوهاتو له کبله یې په مایوگي کې استوگنه اختیار کړې وه او د مخفي د زېږېدو نه لږ موده وړاندې په چارسده کې دېره شوی و"^۵

بناغلی فضل زمان سلمان په خپله انگرېزي ليکنه (مولوي فضل محمود مخفي) کې هشنغر ته د مخفي د پلار د تگ کال ۱۸۶۰ م ښوولی دی^۶

د بنگلې قاضي نور محمد خان ماموند له باجوړه د دیر مایوگي ته او له مایوگي چارسدې ته راغلی و او په چارسده کې دېره شوی و. په چارسده کې یې واده کړی و. د ارواښاد ماسټر عبدالکریم له قوله یو چا خپله لور ور بڅښلې وه.

^۵ سليم، سليم الرحمن: غازی مولانا فضل محمود مخفي، پښتو (مجله) پښتو اکېډمی، پښور، می، جون، ۱۹۸۱ع، ۹۲ مخ.

^۶ Shalman, Fazal-e- Zaman: Maulavi Fazal Mahmud Makhfi, Celebrities of NWFP, Pakistan study center university of Peshawar, new Awan printers, ۲۰۰۵، p-۳۸

د قاضي نور محمد خان ماموند ماینه، د فضل محمود مور ډېره فاضله او دینداره بنځه وه په دیني علومو پوهېده، د پارسي گلستان او بوستان يې په یاد وو.

په زیاترو منابعو کې راغلي دي چې د باجوړ له ډنډه با بوقري د فضل محمود مخفي پلار قاضي نورمحمد کوچېدلی دی او په ماڼوگي کې ډېره شوی دی او بیاله هغه ځایه چارسدې ته په کډه تللی دی. مگر دا موضوع بناغلي فضل- زمان سلمان په خپله مقاله کې داسې توضیح کړې ده: دهغه (مخفي) نیکه له باجوړه ماڼوگي ته راغلی په ماڼوگي کې يې خپله یوه لور قاضي گل سید الیاس ته ورکړه. دې مېرمنې خپله وروڼه د زده کړې لپاره نورو سیمو ته ولېږل او د دې یو ورور نورمحمد هشنغر ته ورغی. له دې توضیح دا راوړي چې له باجوړه د مخفي پلار نه، بلکې نیکه له خپلې کورنۍ سره ماڼوگي ته راغلي چې د مخفي پلارهم ور سره و او د مخفي پلار بیا یوازې له هغه ځایه هشنغر ته تللی دی.

کله چې فضل محمود لوی شو، تر زده کړو وروسته د ادب او سیاست په ډگر کې په فضل محمود مخفي مشهور شو، مانا دا چې تخلص يې مخفي و.

زده کړه:

فضل محمود مخفي په یوه عالمه کورنۍ کې زوکړی و. پلار او مور يې دواړه د دانش او پوهې خاوندان وو. له دیني علومو خبر وو او په ادبي آثارو کې يې مطالعه درلوده. مخفي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل کور کې پیل کړې، ارواښاد ماسټر عبدالکریم په دې بابت لیکلي دي: "مخفي

صاحب چرته په سکول لامکتب کې سبق نه و ویلی، نو بیا هم مخفي صاحب لسم په کور پاس کړی و، نور علم هم مخفي صاحب د بنگلې قاضي نه په کاله دلته زده کړی و" ^۷ د ارواښاد ماستر عبدالکریم له لیکنو خو ښکاري، چې مخفي ګرده تعلیم په خپل کور کې سرته رسولی و؟ اما نورې منابع د کور د تعلیم تر څنګه نورې خبرې هم لري، لکه استاد رښتین چې لیکلي دي:

"مخفي صاحب د پېښور په اسلامیه سکول کې تر لسم جماعت پورې تعلیم حاصل کړی و، په انګرېزي ښه پوهېده؛ د عربي تعلیم يې هم کړی و. په عربي علومو کې يې لوی لاس درلود په همدې وجه يې مولوي هم باله" ^۸

د پښتو لومړنۍ تذکره چې د مخفي احوال يې خوندي کړي دي، هغه د ښاغلي همېش خليل پښتانه لیکوال نومې تذکره ده. ددې تذکرې په څلورو واړو چاپونو کې د ارواښاد مخفي د منظم تعلیم خبرې راغلې دي. ښاغلي همېش صاحب کښلي دي: "مخفي صاحب په کابل ۱۹۱۰ د چارسدې نه د مېل پاس کولو نه پس د اسلامیه هايي سکول پېښور نه ميترک وکړو بیا اید وړد کالج پېښور کې داخل شو؛ په ایف ۰ کې يې تعلیم حاصلولو چې د خپل تره شېر محمد خان چې هغه وخت د دارالعلوم اګره صدر مدرس وه. په ترغیب يې د دیني تعلیم لپاره کالج پرېښود او دارالعلوم اسلامیه اګره کې داخل شو. له هغه ځای نه چې فارغ التحصیل

^۷ د ماستر یاده شوې مقاله.

^۸ د رښتین یاده شوې مقاله، ۹ مخ.

شو، نو دیوبند مدرسه کې د مولانا محمود الحسن صاحب (اسیر مالتیا) سره شاگرد شو...^۹

لور بیان د پښتانه لیکوال په دوهم چاپ^{۱۰} کې هم راغلی دی او د پښتانه لیکوال له لومړي چاپه همدا خبرې سر محقق عبدالله بختانی په پښتانه شعراء څلورم ټوک^{۱۱} کې هم اخیستی دی.

"د هشنغر ادب" نومې تذکره کې یې په ډېر نیمگړي ډول د مخفي د تعليم په خصوص کې صرف دومره لیکلي دي: "مخفي د پېښور اسلامیه کالج نه ایف، اې تعليم کړی و"^{۱۲} دلته ښاغلي لیکوال د اسلامیه های سکول او اسلامیه کالج فرق نه دی کړی، حال دا چې د اسلامیه کالج اساس په ۱۹۱۳ کال کې ایښودل شوی دی.

ښاغلي سلیم الرحمن بیا په خپله مقاله کې ویلي دي، چې مخفي په ۱۹۰۸ ع کال له چارسدې نه مډل سکول پاس کړی و چې ښاغلي همیش دا سنه ۱۹۱۰ ع کال راوړې ده^{۱۳} ځینو ماخذو کې راغلي دي چې په ۱۹۱۰ ع کال کې دی په ایډ ورډ کالج کې شامل شوی و او ورپسې اگری او بیا د دیوبند په دارالعلوم کې داخل شوی دی. په دغو دوو دیني او اسلامي مدارسو کې یې تر دیني زده کړو وروسته د خپل تره په ترغیب انټرنس هم پاس کړ. د لوړو منابعو یادوني زیاتره گډوډی، د سنوغلطی.

^۹ پښتانه لیکوال، لومړی چاپ، ۱۱۱ مخ.

^{۱۰} خلیل، همیش: پښتانه لیکوال، دوهم چاپ، پبلک آرټ پریس، پېښور، ۱۹۶۱، ۲۲ مخ.

^{۱۱} بختانی، عبدالله: پښتانه شعراء، څلورم ټوک، پښتو ټولنه، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۵۷ هـ ش، ۱۱۵۳-۱۱۵۴ مخونه.

^{۱۲} غمگین، محمد اشرف: د هشنغر ادب، هشنغر پښتو ادبی ټولنه، پېښور، ۱۹۸۰ ع، ۱۴۱ مخ.

^{۱۳} د سلیم یاده شوي مقاله، ۹۳ مخ.

او د معلوماتو ضعف لري. د مخفي د رسمي زده كړو په باب ډېره منظمه يادونه د بناغلي سلمان ده او دده د يادونوله مخې لوړې زياترې يادونې ناسمې خپژي. د ده د خبرو ترجمه داده: " فضل محمود مخفي په ۱۸۹۸ م كال د سيمې د بنوونځي له اتم ټولگي فارغ شو. په ۱۹۰۰ م كال كې يې د پېښور له اسلاميه هاي سكول څخه ميټرك وكړ؛ بيا يې د پېښور په ايډورډز كالج كې داخله واخيسته. په ۱۹۰۲ع كال كې چې مخفي د كالج د دويم كال متعلم و، دده تره مولانا شېر محمد چې دا وخت د هندوستان د اگري د اسلاميه دارالعلوم مهتمم و او مخفي يې هند ته وغوښت.

مخفي هند ته ولاړ پنځه كاله يې په اگري كې ديني علوم ولوستل او بيا يې تره دى د لوړو زده كړو لپاره ديوېډنډ ته واستوه ... " تر ۱۹۱۰م كال پورې ده په هند كې عالي ديني زده كړې وكړې او سياسي شعور يې وده ومونده. حال دا چې د مخفي په باب زيا تره پښتو منابع وايي چې ده په ۱۹۱۰م كال له چارسدې منځنۍ بنوونځۍ پاس كړ.

د منبع پوهنې د اساساتوله مخې د مخفي د زده كړو په باب د بناغلي سلمان خيري ځكه ماته باوري ايسي چې ده دا خبرې د مخفي د كورنۍ له غړي فتح الرحمن سره د مركې او د مولانا سيد محمد ميان د (تحريك شيخ الهند) د كتاب د ۱۹۹۱م كال د لاهور چاپ په حواله كښلي دي.

مخفي چې هر څومره رسمي زده كړې وې هغه يې كړې دي، اما دده د علمي شخصيت په رشد كې دده كورنۍ تعليم او هم كليوال نصابي

تعلیم، له عربي او د فارسي ژبو او اسلامي معارفو سره اشنایي لوی پدلی لری و.

زبان دان مخفي:

فضل محمود مخفي د خپل سر شار استعداد له امله له خپلې مورنۍ ژبې پښتو سربېره، په مسلم ډول په خو نورو ژبو پوهېده.

ارواښاد باچا خان (۱۹۸۸ع مې) د خپل کتاب زما ژوند او جدوجهد يو ځای د مخفي د زبان دانۍ په خصوص کې کښلی دي: "څه وخت چې انگرېزانو د فارس په خليج کې آزاده بندرگاه جوړه کړه چې هلته به يې عربو باندې د ترکو په مقابلې کې توپک، تمانچې، کارتوس او نورې وسلې په ډېره ارزانه راوړلې او د پښتنو قبایلو کې به يې خرڅولې. انگرېزانو چې د پښتنو قبایلو سره دا وسلې وليدې حيران شول چې دوی دا وسلې د کومه راوړې؟ چې تجسس يې وړيسې وکړ ورته معلومه شوه چې دا د خليج فارس نه د ايران او بلوڅو له لارو افغانستان او د پښتنو قبایلو ته راوړل کېږي.

نو انگرېز دې خواته د وسلو مخينوي لپاره په خليج فارس او د هغه په غاړو کې د ګرکسن په مشرۍ يوه څوکۍ مقررې کړه. ددې څوکۍ يو داسې سپرې په کار و چې هغه په انگرېزي، پښتو، عربي او فارسي پوهېږي. د مخفي صاحب څلور واړه ژبې زده وې، دی يې هلته د ځان سره انټر پريټر (ترجمان) لگولی و" ۱۴

۱۴ عبدالغفار: زما ژوند او جدوجهد، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۲ هـ ش ۶۴-۶۴ مخونه.

اما ښاغلی سلیم په خپله مقاله کې پدې باب څه زیات لیکلي دي: " د هغه خواهش و، چې د دنیا هر علم زده کړي او دې خواهش هغه ته وروستو په جرمني، انگرېزي، عربي، پارسي او ازبکي ژبو عبور عطا کړو. اردو او پښتو خويي هسې هم زده کړې وه. د مولانا ابوالکلام آزاد سره د مینې له کبله یې لږ ډېر بری په بنگالی هم موندی وو..."^{۱۵} او استاد رښتین بیا کښلی دی چې مخفي په عربي، اردو او پارسي ژبو کې د قلم خاوند و (نوميالي پوهان ۹۳ مخ).

دده د زبان دانۍ په خصوص کې لوړ نظريات ترزیاته حده صادق ایسي او دا ځکه چې که دده څو ژبې نه وای زده، نو نه به انگرېزانو ترجمان لگولای وای، او نه به په کابل کې د انیس د اخبار په اداره کې ترجمان مقرر شوی و.

سملاسي موز ته دده پښتو او پارسي آثار معلوم دي؛ په انگرېزي ژبه دده د شاعری خبرې هم شوي دي. ښاغلي سلمان یې یو اردو اثر هم ښوولی دي. مخفي پر یادو شویو ژبو د پوهېدو تر څنگه پر ځینو دغو ژبو کې شعر ویلای او قلم چلولای شوی.

^{۱۵} د سلیم یاده شوې مقاله، ۹۳ مخ.

سفرونه، ملا زمتونه او مبارزه

(۱) سفرونه:

پښتو تذکرو او د مخفي په باب د ځينو څېړنوله مطالعې دا راوړي چې مخفي افغانستان د پښتونخوا ډېرو سيمو، عربو او هندوستان ته سفرونه کړي دي. هندوستان ته يې لومړی سفر د زده کړې او تعليم په نيامت و. تر تحصيل وروسته چې د پښتونخوا سيمو، قبایلي زمکو، افغانستان، عربو او هندوستان ته يې کوم سفرونه کړي دي يا د ملازمت په غرض وو يا د سياسي مبارزې او يا هم د روزگار د موندلو لپاره.

کابل ته د مخفي لومړی سفر له هغه وفد سره يوځای و چې د ترنگزو حاجي صاحب د امير حبيب الله خان (۱۳۸۱ - ۱۳۳۷ هـ ق) په وخت کې افغانستان ته لېرلي و. خو کابل ته د مخفي د لومړني سفر د وخت په باب د بناغلي همېش په ليکنو کې راغلي دي: "کال ۱۹۱۹ کې مولا عبیدالله سندهي سره د ذاتي تعلقاتو په بنا يې اعليحضرت غازي امان الله خان مرحوم ته رسايي وشوه (پښتانه ليکوال ۲۳ مخ) ده بيا ويلي دي چې د افغانستان د استقلال په لومړني جشن کې يې د اعليحضرت غازي په اصرار د غلامۍ خلاف فی البدیهه تقرير وکړ او ورسره يې دا هم زياته کړې ده چې مخفي مرحوم دغه وخت د افغانستان د روښانفکرانو په اعتدال پسنده ډله کې شامل شو. د بناغلي همېش له ليکنو ښکاري چې مخفي لومړی ځل د اعليحضرت امان الله خان په وخت کې کابل ته تللی دی. اما د مخني سند د همېش خبرې ردوي. د اعليحضرت غازي امان

الله د اقتدار په لومړيو کلونو کې ده په ۱۹۲۰م کال کابل پرېښود او د باجوړ له لارې هشنغر ته لاړ. په ۱۳۰۳ هـ ش کال په پغمان کې جوړه شوې لويه جرگه کې مخفي د باجوړ د قبایلو په نمایندګۍ ګډون کړی و.^{۱۶}

د امان الله خان د پاچهۍ وروستيو کلونو کې چې د ده پر ضد توطيې شروع وې مخفي بيا کابل ته ولاړ (د سلمان مقاله ۴۲مخ).

کابل ته د ارواښاد مخفي د سفرونو په ارتباط استاد رښتين کښلي دي چې مخفي پنځه کاله د خالونو په مدرسه کې و. مگر د دير د نواب شاه جهان او مخفي تر منځ څه خوابدي پېښه شوه. نواب دغه مدرسه بنده کړه او مخفي د دير له علاقې څخه وايستل شو. نو د پښتنو او خپل قوم د خدمت په نيت کابل ته راغی، دلته څه موده پاته شو په دې کې د ۱۳۰۷ هـ ش کال اړودور پېښ شو. په دې وخت کې له خپلې کډې سره لوگر ته ولاړ او هلته د مولوي فضل ربي صاحب په ځای کې دېره شو..... بيا د باجوړ سالارزو ته لاړ.

د امان الله خان د پاچهۍ په وروستيو وختو نوکې په کابل کې د مخفي د استوګنې په باب د استاد رښتين او سلمان خبرې سره نژدې دي. او له دغو بيا نو او اسناد وښکاري چې دا عليحضرت امان الله خان د اقتدار په دوران کې به مخفي څو ځله کابل ته تللي وي.

د عليحضرت غازي محمد نادر شاه شهيد (رح) (۱۳۰۸-۱۳۱۲ هـ ش) په دوران کې په ۱۳۰۹ هـ ش کال مخفي بيا کابل ته راغی او د انيس په اداره کې ترجمان مقرر شو؛ کوم مطالب چې دده په امضا د هغه وخت

^{۱۶} . کشکي، برهان الدين: رویداد لوی جرگه دارالسلطنة کابل، مطبع سنگی وزارت حریبه، ۱۳۰۳ هـ ش، ۴۴۷ مخ.

په انیس کې چاپ شوي دي. په هغو مضامینو کې دده له نامه سره په څنګ کې د (ترجمان اداره) کلمات لګېدلي دي.

مسطق ته د سفر په باب خويي مور دمخه د ارواښاد باچا خان بیان ولوست؛ هندوستان ته دویم سفر يې د کورنۍ د غړيو د لیدو او هم له ځینو سیاسي مشرانو سره د خبرو او لیدنو کتنو لپاره و. دغه راز ښاغلي بريالي باجوړي په خپله مقاله کې د خان عبدالغني خان په حواله کښلي دي: "پر ۱۹۴۵ م کال زه د اسمبلۍ ممبر وم او په ډهلي کې وم چې دی (مخفي) ماته راغی او ما ته يې وویل چې زه اوه بال بچ لرم او د سکول په معاش مو ګوزاره نه کېږي، غواړم چې اسام ته لاړ شم او هلته پيش امام شم؛ دومره عايد به کېږي چې ګوزاره مو پرې وشي ما ورسره اسام ته په تلو کې مرسته وکړه او دی خپلې کورنۍ سره اسام ته لاړ...." ۱۷ اسام ته دمخفي دتګ او سفر همدا یو روایت مور ته رسېدلی دی. بله منبع کې پدې باب څه نه مومو.

(۲) وظایف:

د مخفي لومړنۍ رسمي وظیفه په مسقط کې وه. چې د زبان دانۍ په وجه انګرېزانو دی د ترجمان په توګه په خپل سفارتي مشن کې واخيست (زما ژوند او جدوجهد، ۶۵مخ).

۱۷ باجوړی، بريالی: د پښتونخوا نامتو شاعر او مبارز فضل محمود مخفي، کابل مجله، د ۱۳۶۶ هـ ش، کال ۳-۴ ګڼه، ۹۲ مخ.

په انگرېزي اداره کې د ارواښاد مخفي لومړنۍ او وروستنۍ وظيفه همدا وه. په دې باب د ارواښاد عبدالاکبر خان اکبر (۱۸۹۹-۱۹۷۷ع) بيان هم دکتو دی، ده ویلي دي:

"مسقط ته فرنگيانو د افریدو د ټوپکو راوړو په سلسله کې ليرلی و، په ۱۹۱۴ کې ده هم نوکري پرېښوده او د حاجي صاحب سره په هجرت لاړ... ۱۸"

وايې کله چې د اعليحضرت امان الله خان غازي په دوران کې (۱۳۳۷-۱۳۴۷ هـ ق) دی په کابل کې اوسېده، نو د استقلال په لېسه کې ښوونکی و. دا خبره ښاغلي حافظ په خپله يوه مقاله کې کړې ده، بل چا په دې باب څه نه دي ویلي.

دده بله رسمي وظيفه په کابل کې د انيس د ورځپاڼې ترجماني وه، خو ښاغلي نصرالله حافظ په خپله مقاله کې دا هم لیکلي دي: "کله چې په نادر شاهي عصر کې دی بېرته له کابله خپلې سيمې ته روان و" جلال آباد ته ورسېد، د اتحاد مشرقي مدير ترې خبر شو او ورپسې ورغی، د اتحاد مشرقي په اداره کې کاپي نويس او د مياشتې په ۲۵ روپو نوکر شو" ۱۹

دا خبره هم له ښاغلي حافظ پرته په بل سند کې زما تر سترگو نه ده تېره شوې. ښاغلي سليم په خپله مقاله کې لیکلي دي چې مخفي په خپله سيمه کې دالهلال د خبريال په توگه کار کاوه، د جهاد او د ملي مبارزو خبرونه به يې الهلال ته استول. دا خبره ښاغلي سلمان هم اخیستې ده. د فتح الرحمن د

۱۸ اکبر، عبد اکبرخان: د روسی ترکستان او افغانستان سفرنامه، پيښور، حميديه پريس، ۹

مخ
۱۹ حافظ، نصرالله: ارواښاد مولانا فضل محمود مخفي، د آزادۍ د بلې ډيوې پتنگ، آواز (مجله) ۱۳۵۷ هـ ش، ۱ گڼه ۳۲ مخ.

مصاحبې پر بنسټ مولوي مخفي يو وخت د book board Indian Text غړی و. يو ورځ د بورډ د نورو غړو مخ ته ده د درسي کتابونو په باب په انگرېزي ژبه خپل نظر بيان کړ. د بورډ ډايریکتر مولوي حافظ عبدالمجيد او معاون يې شاه-عالم خان حيران شول. دوی مخفي سره له مشورې پرته د هند حکومت ته پېشنهاد وکړ چې مولوي مخفي ته دې د دهلي يونيورسټي له خوا د M.A افتخاري ډگري ورکړل شي. مگر مولوي مخفي دا افتخاري ډگري ونه منله..."

(د سلمان مقاله ۴۴ مخ)

له دغو ملازمتونو پرته ده د خپل ژوند زياته برخه د خپلو خلکو بچو ته په تعليم او د دوی په روزنه تېره کړې ده. د مدرسو په جوړولو کې يې برخه اخيستې د مدرسو د سرپرستۍ او په ډېرو مدرسو کې يې د تدريس چارې سرته رسولي دي.

د مدرسو له نهضت سره مرسته:

د شلمې پېړۍ په دوهمه لسيزه کې چې د پښتونخوا په سيمو کې له استعماري طاقتونو سره مبارزه پيل شوه. ددې مهال د مبارزې سرلارو دا محسوسه کړې وه چې تر ټولو دمخه بايد په خلکو کې ملي او سياسي شعور را وپېښ کړي او نوی نسل بايد په استعمار ضد روحیه وروزي او د آينده مبارزې لپاره، په ملي او سياسي شعور سمبال يو لښکر را برابر کړي چې د خلکو په وينولو، خپلو حقوقو ته د دوی د متوجه کولو او له ناوړه رسومو او دودونو سره د مبارزې په هڅو او کوښښونو کې د دوی مرستندوی وي.

ددې هدف د تحقق يوازینی لار دا وه چې ځوان نسل با سواده شي او زده کړه وکړي او د وخت له شرايطو سره سم بايد مدرسي ورته جوړي کړي.

که څه هم د پښتونخوا په سيمو کې د مدرسو جوړولو نهضت د انجمن اصلاح الافاغنه تر تاسيس دمخه پيل شوی و، خو کله چې دا انجمن جوړ شو، نو اساسي توجه يې د پښتنو د باسوادولو او له دوی سره د تعليم د شوق پيدا کولو ته مبذول کړه. د انجمن اصلاح الافاغنه د وظيفو په لومړۍ ماده کې راغلي وو: "په قوم کې د آزاد اسلامي تعليم شوق پيدا کول...".^{۲۰}

کله چې باچا خان د حج او منځني ختيځ له سفره بېرته را وگرځېد، نو يې تعليمي مسايلو ته زياته توجه وکړه. د ښوونځيو شمېر يې زيات کړ او د اتمانزو آزاد سکول کې د وطن بچو د روزنې کار په ښه زور شور کې شروع شو او د ديني علومو تر څنگه به شاگردانو ته عصري علوم هم ښوول کېدل او د پښتونخوا له ليرې سيمو په زياته له قبایلي سيمو نه به هلکان د زده کړې لپاره دې ښوونځي ته را تلل.^{۲۱} اما مخفي د استاد رښتین د بيان مطابق لومړی ځل د گډر په مشهور دارالعلوم (تاسيس ۱۹۱۰ م) کې له مولوي تاج محمد خان (۱۳۴۴ هـ ش مې) سره مدرس مقرر شو.

(نوميالي پوهان ۹۳ مخ).

^{۲۰} رفيع، حبيب الله: ژبېالنه- پښتو ټولنه- کابل، آريانا مطبعه، ۱۳۶۱ هـ ش، ۱۲۵ مخ.
^{۲۱} خان عبدالولی خان: باچا خان او خدايي خدمتگاري، چاپ ځی، پېښور، ۱۹۹۳ع، ۶۷-۶۸ مخونه.

د ترنگزو د حاجي صاحب زوی فضل شاه باچا هم د گدړ په دارالعلوم د مخفي د تدریس خبره تایید کړې ده. ۲۲ ده د خپل جدوجهد او ژوند په دوران کې په ډېرو نورو مدرسو کې هم د تدریس چارې پر مخ بیولې دي؛ په لکړو نومي ځای کې چې د مجاهدو ډلو له خوا کومه مدرسه قایمه شوې وه، په دې مدرسه کې هم ده له تاج محمد خان او مولوي شنکر گل صاحب سره یوځای شاگردانو ته سبقونه بنودل.

کله چې دی په دیر کې اوسېده، نو په خالونو نومي سیمه کې یې مدرسه جوړه کړه او د استاد رښتین د وینا مطابق پنځه کاله ده دا مدرسه وچلوله.

وايي: په ډېره لږه موده کې د دیر د خالونو د مدرسې د شاگردانو شمېر (۶۰۰) ته ورسېد. (د سلمان په مقاله کې د اشمېر ۴۰۰ بنوول شوی دی) د ملکنډ پولیټیکل ایجنټ چې د پښتنو د بیدارۍ ضد و، نو یې د دیر نواب ته ولیکل چې له تعلیم سره ډېر مشکلات تړلي دي او هر وخت د انگرېز حکومت ته مشکلات پیدا کولی شي او بنایې تا ته هم مشکل ایجاد کا، نو پکار دي چې دا بنوونځی بند کړې. له پولیټیکل ایجنټ سره له دې ملاقاته وروسته د دیر نواب دا مدرسه بنده کړه. کله چې د اعلیحضرت امان الله خان له سقوط سره سم دی له کابله ووت او له لوگره باجوړ ته لاړ، نو په ډنډ نومي ځای کې یې هلته یوه مدرسه جوړه کړه او کابل ته تر دوهم ځلي راتگه پورې هورې و. (نوميالي پوهان ۹۵ مخ).

۲۲ رښتین، پوهاند صدیق الله: د مهمتم ژوند، یونیورسټی بک ایجنسی، پېښور، ۱۹۸۸ع ۱۵ مخ.

یوځای راغلي دي چې په ۱۹۳۴ع کال مخفي د اتمانزو په های سکول کې بنوونکی و. بناغلي سلمان دا کال ۱۹۳۵م بنوولی دی. استاد رښتین بیا ویلي دي چې دی د رځو په اسلامي سکول کې د عربي او انگرېزي ژبو معلم و ټاکل شو او دیارلس - څوارلس کاله عمر یې په معلمۍ کې تېر شو. د ماسټر عبدالکریم د وینا مطابق په ۱۹۴۶ع کال کې د ډیر نواب بیا دی وغوښت او د ډیر سکول یې ورته حواله کړ.

بناغلي سلیم په خپله مقاله کې دا خبره ښه پسې روښانه کړې او لیکلي یې دي: "د مخفي صیب وراره چې د هغه زوم هم دی ماسټر فتح الرحمن په دغو ورځو کې د ډیر د نواب زوی (خان جندول شهاب الدین) استاد و. هغه نواب ته سفارش وکړ او مخفي صیب له یې پرې ډیر کې ځای ورکړو. دلته یې په یو سکول کې هیډ ماسټر مقرر کړو... "دا خبرې د مخفي د هغه لیک له مخې هم ثابتېږي چې د بناغلي فضل زمان سلمان په کتابخانه کې ساتل کېږي. بناغلي سلمان د مخفي په باب د خپلې انگریزي مقالې یو ځای لیکلي دي: د (۱۳۶۶هـ ق د ربیع الآخر ۴ مه/ د ۱۹۴۶ م کال د مارچ ۸ مه) د ډیر نواب په ستاینه کې د مخفي ویلی شعر - کله چې نواب ډیر ښارته راغی - د بنوونځي د اداري هیئت له خوا هغه ته وړاندې شو. مخفي د همدغه بنوونځي هیډ ماسټر و. همدا ډول خبرې د بناغلي ننگر هاري په مقاله، د همېش خلیل په پښتانه لیکوال او پښتانه شعراء کې هم راغلي دي. چا لیکلي چې ډیر ته د بېرته تگ په وخت کې د ډیر سکول ور حواله شو، چا ویلي هیډ ماسټر شو او چا ویلي اول مدرس شو. کله چې د ۱۳۶۶ هـ ش کال په قوس کې په کابل کې د مخفي سیمینار جوړ شو، نو دغه خبرې په هغه سیمینار کې هم وشوې. د پښتو ژبې منلی لیکوال او انقلابي شاعر بناغلي اجمل خټک وویل چې دا

خبره سمه نه ده ځکه دیر نواب گرد سره له علم سره آشنا نه و، نو په دیر کې سکول له کومه شو؟ ما هلته د دغه مشر ادیب پر وړاندې څه ونه ویل، خو په دی ارتباط اسناد مې بیا په جرگه مجله کې خپاره کړل^{۲۳}

له لوړو منابعو سرپرېره د بناغلي سلمان په مقاله کې د مخفي د تدریسي چارو په باب منظمې خبرې راغلي دي چې ځینې یې نوې دي او ځینې یې پخوانۍ. زما تر استفادې لاندې منابعو کې هم راغلي دي. خو څنگه چې یو تسلسل لري په لنډیز یې دلته را اخلم:

سلمان راوړي دي: "کله چې مولوي مخفي له هنده بېرته را وگرځېد، نو دی د مردان د گډر په دارالعلوم کې مدرس و. بیا یې د مومندو په غازي آباد کې بنوونځی جوړ کړ او هلته یې د بنوونکي په حیث وظیفه اجرا کوله. کله چې (۱۹۳۵م) دی د اتمانزو په آزاد سکول کې بنوونکی و، نو د هغو بنوونځیو د لیدلو، سرپرستی او تدریس لپاره هم ورته، چې یې په باجوړ او مومندو کې جوړ کړی وو. دغو سیمو ته یې تگ راتگ درلود.

له لوړو ټولو بیانونو څخه موږ دا نتیجه را اخلو چې تر زده کړو وروسته چې مولوي مخفي کوم وظایف اجرا کړي، ځینې یې د ترجمانی کارونه وو او نور زیا تره تدریسي وو. ځکه ده د وطن د بچو له روزلو سره د زړه مینه درلوده، د علم او پوهې ترویج یې د سیاسي او ملي اهدافو د تحقق لپاره یوازینی لاره بلله او د ژوند تر پایه د تدریس په چارو مشغول پاتې شو.

۲۳ هیوادم، زلمی: د ارواښاد مخفي په باب د پښتو تذکرو د لیکنو کره کتنه، جرگه (مجله) ۱۳۶۸ هـ ش، ۱ گڼه، ۷۲ مخ.

(۳) سياسي مبارزه او مخفي:

د مخفي او دده د اصلاح طلبو او مبارزو ملگرو: له ده د مشرانو او کشرانو، د ژوند او مبارزې يو هدف دا و، چې د ملک د آزادۍ لپاره د مبارزې (جدوجهد) تر څنگه د پښتنو د اصلاح، روزنې او په پوهه د دوی د سمبالتيا لپاره هم کار وکړي. د همدغو مفکورو په رڼا کې چې به چپرې مخفي او دده د جدوجهد د لارې ملگری تلل، نو به يې هورې د مدرسو د جوړولو او د خلکو د تنوير کار هم کاوه. په مخنيو برخو کې تاسې د مدرسو په جوړولو او د تدريس په چارو کې د مخفي دسهم بحثونه ولوستل. ددغو مدرسو جوړلو موخه سياسي هم وه او فرهنگي هم. په مدرسو کې د تدريس له کارونو سر بېره، مخفي د خپل ژوند زياتره برخه په سياسي هلو ځلو او د ملک د آزادۍ په لاره کې په مبارزه تېره کړې ده.

هغه وخت چې مخفي نړۍ ته سترگې پرانيستې، د هند په نيمه وچه او د پښتونخوا پر سيمو انگرېزي استعمار خپلې منگولې بنځې کړې وې او هغه د بناغلي سليم خبره: "مخفي صيب د غلامۍ په زنجيرونو تړلي ماحول کې سترگې پرانستې، دا هغه ورځې وې چې د هندوستان هواگانې به د انگرېزانو په حکم چلېدې". په دغسې شرايطو کې مخفي وزوکېد، لوی شوی او مدرسې ته لاړ او د سر په سترگو يې د پردو واکمني وليدله، نو د پردو د حکومت پر وړاندې له ده سره نفرت د تعليم په زمانه کې پيدا شوی و او کله چې ديوبند ته لاړ او هلته له مولانا محمود الحسن او نورو سره آشنا شو او د عملي مبارزې لپاره يې له حزب الله سره تړون وموند نو د مبارزې روحیه يې نوره هم پياوړې شوه. (پښتانه ليکوال ۲۳ مخ)

بناغلي سلمان هم په خپله مقاله کې (د تحريك شيخ الهند) په حواله ليكلي دي چې مولانا مخفي د شيخ الهند (مولانا محمود الحسن) له ډېرو بنو او ده ته نژدې شاگردانو څخه و او د ده په مشوره حزب الله تل ته ولاړ. دبريتانوي هندو د حکومت په يوه سند کې هم دی د محمود الحسن له پيروانو څخه گڼل شوی دی.

په پښتونخوا کې هم د ترنگزو د حاجي صاحب په مشرۍ ځينو علماوو او مشرانو د انگرېزانو خلاف څه حرکتونه شروع کړي وو.

شيخ الهند په ۱۹۱۰م کال د مخفي په شمول يو هيئت له هنده دې سيمې ته را ولېږه او دا يې غوښتل چې د پښتنو مشرانو سره روابطه قايم شي، په دې حساب د انگرېزي استعمار پر ضد د مخفي عملي مبارزه له همدغه کاله پيل شوې ده.

د حزب الله په باب د استاد عبدالحي حبيبي توضيح زموږ د لوړ تيسس له ثبوت سره مرسته کوي. (ترجمه): "دا د بریتانیا تر واکمنۍ لاندې په پښتنو کې لومړنی سياسي او اصلاحي حرکت او د سياسي بيدارۍ پيل و.

دا حرکت د ترنگزو حاجي صاحب (فضل واحد) او دده ملگري مولوي عبدالعزيز اتمانزی (۱۹۳۴ م) شروع کړ. دغه جمعيت اصلاحي او سياسي مرام درلود، مولانا سيف الرحمن الکوزي (۱۲۵۹-۱۳۶۹ هـ ق) مولوي فضل ربي (۱۳۲۵ هـ ش م). لوگر) د پښتو شاعر فضل محمود- مخفي (۱۹۴۷ م) ددې حزب سرلاری وو. حزب الله دوه مرامه درلودل:

اول د خلکو اجتماعي اصلاح... او دوهم د آزادۍ د حاصلولو کوبښن او د جهاد تعميم... " ۲۴

اما ارواښاد باچاخان په دې باور دی چې په مسقط کې د انگرېز په سفارتي مشن کې ترجماني دده د سياسي شعور په را وښوولو او په ده کې د قامي جذبې په پيدا کولو کې خاص اغېز درلودلی دی. د باچا خان نظر په خپل ځای سم دی، ځکه کېدای شي، هغه ملي سياسي شعور چې د مخفي په مغزو کې د تحصيل په زمانه کې را وښی شوی و، د دې نوکري پر مهال به يې نوې غزونې کړې وي او په عملي سياسي جدوجهد کې به يې لاشور او زور پيدا شوي وي او لکه څنگه چې دمخه د ارواښاد اکبر په يادونو کې راغلل چې ده په مسقط کې د انگرېزانو نوکري پرېښوه او د قوم خدمت ته يې ملا وتړله.

کله چې ده د انگرېز نوکري پرېښوده، نو د خپلې سيمې له مبارزانو او قومي مشرانو سره يې روابط زيات شول چې په دې ډله کې موږ د ترنگزو حاجي صاحب فضل واحد (۱۸۳۲-۱۹۳۷ع) مولوي عبدالعزيز، مولوي تاج محمد او فخر افغان باچا خان نومونه يادولای شو.

دا د ۱۹۱۴ع کال شاوخوا زمانه وه چې مخفي په ممتد ډول عملي جدوجهد پيل کړی و. د قوم د وښوولو او پوهولو په لاره کې يې له نورو قوم پرستو سره اوږه په اوږه مبارزه کوله.

۲۴ حبيبي، عبدالحي: جنبش مشروطيت در افغانستان، سازمان مهاجرين مسلمان افغانستان، پشاور، ۱۳۷۷. ص ۱۰۳.

ارواښاد ماسټر عبدالکريم د مخفي له خولې ليکلي دي: " مخفي صاحب به ماته کيسې کولې چې مونږ به چرته د خبرو اترو لپاره يوځای کېدو، نو د باچا خان د کور لارې اړخ ته يوه وړه کوټه فخر افغان زمونږ لپاره بيتک کړې وه، ددې کوټې ورونه به مونږ دننه نه پورې کړه، باچا خان به غني په غېږ کې د کوره را ووست، دی به په قالین ستوني ستغ پروت و، لتې به يې وهلې، غټه گوته به يې رودله او مونږ به د قام وېر کاوه او چې چرته به ما نوی نظم اوروو، نو غني به راته شنې سترگې اړولې او خندل به يې.... "

د ترنگزو حاجي صاحب د انگرېز خلاف د جهاد لپاره د قبایلو د ويښولو په منظور آزادو سرحدونو ته هجرت وکړ، نو د مهاجرانو په دې ډله کې له حاجي صاحب سره، مخفي صاحب، مهتمم صاحب (مولوی تاج محمد) مولوي عبدالعزيز صاحب هم ملگری وو (زما ژوند او جدوجهد، ۱۰۹ مخ) د استاد رښتین په مقاله کې د نورو نومونو ترڅنګه د مولوي سيف الرحمن (۱۳۲۸ هـ ش مې نوم هم شامل دی (د رښتین مقاله، ۹ مخ).

د افغانستان نوميالی مؤرخ ارواښاد مير غلام محمد غبار (۱۳۵۶هـ ش مې) په خپل مشهور اثر افغانستان در مسير تاريخ کې د افغانستان په سرحدي سيمو کې د مخفي او نورو ملي مبارزانو مثبت کردار ته ځينې بڼې اشارې لري. ده ليکلي دي چې کله په ۱۹۱۴ع کال نړيوال جنگ پيل شو، د افغانستان په سرحدي او آزادو ولاياتو کې د انگرېزانو پرضد سياسي، نظامي فعاليتونه شروع وو. ملي مشران، لکه اخوندزاده فضل محمود او د ترنگزو حاجي صاحب او نور په عملي جدوجهد مشغول وو

او دوی ته به مالي امداد او هدايتونه د امير حبيب الله ورور نايب السلطنه سردار نصرالله خان او د ده مامورينو ورکول^{۲۵}

بناغلي شلمان په خپله مقاله کې راوړي دي چې د ترنگزو حاجي صاحب د ۱۹۱۹ م کال د جون ۳۰ مه د مولوي مخفي په گډون يوهيئت کابل ته ولېږه چې له سردار نصرالله خان سره د انگرېز ضد ستراتيژي هماهنگه کړي او خپل ورور اميرحبيب الله خان وهڅوي، خو د انگرېز پر ضد د جنگ جبهه پرانيزي. سردار نصرالله خان د حاجي صاحب له نهضت او جدو جهد سره دلچسي درلوده، د وسلو او پيسو مرسته يې هم کوله. هيئت کابل ته ولاړ ملاقاتونه يې وکړل خو له مولانا عبید الله سندهي سره اوسېده.

(۴۱ مخ).

مولوي مخفي له کابله د سردار نصرالله خان له يو پيغام سره بېرته راستون شو او د ۱۹۱۶ م کال د جولای مياشت کې يې د ترنگزو له حاجي صاحب سره وليدل.

ويل کېږي چې مولوي مخفي بېرته بيا کابل ته ولاړ او په کابل کې پاتې شو او ددې ځای په سياسي سرگرميو کې محشور و او د يوروايت له مخې د اعتدال پسندو په ډله کې شامل شو او د مولانا عبیدالله سندهي په وسيله يې امان الله خان ته رسايي وشوه پښتانه ليکوال^{۲۳} (مخ).

^{۲۵} غبار، مير غلام محمد: افغانستان در مسير تاريخ، چاپ دوم، رياست نشرات وزارت اطلاعات و کلتور، مطبوعه طبع کتب، کابل ۱۳۷۰ هـ ش، ص ۴۶۰.

د بناغلي شلمان په شمول د پښتونخوا ځيني مشران او كشران ليكوال د افغانستان د هغه وخت په سياسي نهضتونو او د امير حبيب الله خان د قتل په پېښه كې مولوي مخفي هم شامل گڼي او وايي چې مخفي د افغانستان پاچهي ته د امان الله خان د رسېدو او عروج پلوی او د ده حامي و. (د شلمان مقاله ۴۱ مخ) مگر په افغانستان كې چې د سياسي نهضتونو په باب كوم كتابونه ليكل شوي په هغو كې زه د مخفي په نوم نه يم پېښ شوی او يا هم چې د امير د قتل د ماجرا په باب ليكلي آثار زما له نظره تېر شوي. پدې ماجرا كې د مخفي ذكر چانه دی كړی. پدې باب له متاخرو تاريخي كتابونو څخه د مير محمد صديق فرهنگ افغانستان در پنج قرن اخير د ۲ جلد صص ۴۷۷-۴۸۰ د امير قتل ماجرا راغلي خو د مخفي نوم پكې نشته. شلمان په خپله مقاله كې زياته كړې ده چې امان الله خان په كابل كې د او سېدونكيو هندي انقلابيونو له ډلې څو تنه، د خپلو مشاورينو په توگه غوره كړل چې مولوي مخفي هم پكې و.

مخفي په ۱۹۲۰ م كابل له كابله د باجوړ له لارې هشنغر ته راغی او دلته يې له باچا خان سره د خپلې سيمې د سياسي، اجتماعي او تعليمي وضعې په باب اوږده بحثونه وكړل. ځيني څېړونكي په دې عقیده دي چې د همدغو بحثونو په نيتجه كې باچا خان او ملگرو انجمن اصلاح الافاغنه تاسيس كړ چې عمده اهداف يې د تعليم عامول، له بې ځايه رسومو او عنعنوسره مقابله او د خلكو وپېښول وو.

(د شلمان مقاله، ۴۱ مخ)

مگر اروا بنیاد باچا خان په خپل اثر (زما ژوند او جدو- جهد) كې د ټولو هغو كسانو نومونه راوړي دي چې انجمن اصلاح الافاغنه د جماعت

او آزاد سکول په تاسیس کې د ده ملګري وو. د دواړو موسسو په موسسینو کې د مولوي مخفي نوم نشته (زما ژوند او جدوجهد دویم چاپ ۱۷۰مخ) خو د محمد اکبر خادم له یوه نظمه- چې وروستیو بحثونو کې به یې بیان را شي بنکاري، چې مولوي مخفي د انجمن په اعضاوو کې شامل و.

مولوي مخفي بنورانده او ګرځنده سپری و. د خپلو ملي او سیاسي مبارزې په دوران کې یې پر یوځای ټیکاو نه کاوه، کله به یو ځای او کله بل ځای ګرځېده او هر ځای به یې د خپلو ملي اهدافو د تحقق لپاره کار کاوه او زیار یې ایست.

د دیر، سوات او چترال ایجنسي د انګرېزي انتظاميې او د صوبې د نورو امنیتي ادارو له ځینو اسنادو- چې د ۱۹۲۴م کال په بېلا بېلو میاشتو کې لیکل شوي- بنکاره شوي چې مخفي په دیر او باجوړ کې څه سرګرمۍ درلودې، خلک یې د انګرېزي تسلط پر ضد هڅول. ډېرو دیني علماوو او خلکو یې ملاتړ کاوه. دده دا ډول فعالیتونه او د مدرسو پالنه د دوی خوښ نه وو.

د همدې ۱۹۲۴م کال د مارچ پر ۲۲ مه چېف کمشنر H.N. Bolton د دیر نواب ته د مولوي مخفي د تحریکاتو او هلوځلو په باب یو لیک وراستوي او د دیر نواب په ځواب کې ورته کارې چې ما مولوي مخفي او ملګري یې دیر ته له ورننوتو منع کړي دي او بیا حکم ورکوم چې مخفي دې خاورې ته داخل نه شي. په نتیجه کې د دیر نواب مخفي ونیو او انګرېز ته یې په لاس ورکړ. مخفي تر خلاصېدو وروسته باجوړ ته ورغی او د اعلیحضرت امان الله خان پر ضد له روانو توطیو خبر شو او دی هم کابل ته ولاړ.

په ۱۹۲۴ م کال کې یې د پغمان په لویه جرگه کې گډون وکړ. د ځینو اسنادو له مخې له کابل څخه د امان الله خان تر وتلو او د امیر حبیب الله کلکانی د پاچا کېدو پر مهال هم دی په کابل کې و. له کابل څخه لوگر ته ولاړ او له هغه ځایه بېرته د آزاد سرحد سیمو ته ولاړ. خپل کلی ډنډ او باجوړ کې اوسېده. د تعلیم د خورولو هڅه او د انگرېزي استعمار ضد پرو پاگنده یې جاري ساتل.

د مولوي مخفي د سياسي مبارزې پدې شپو ورځو کې اعليحضرت محمد نادرشاه د افغانستان پاچا و. اعليحضرت څو ځله مخفي ته د افغانستان د راتگ بلنه ورکړې وه. بالاخره مخفي په ۱۹۳۱ م کال کابل ته ورغی. له اعليحضرت سره یې وليدل. د سلمان د لیکنې مطابق، ده له اعليحضرت محمد نادر شاه غازي سره د افغانستان، هندوستان او اسلامي نړۍ پراحوالواو او ضاعو بحثونه وکړل او ځینې پیشنهادونه یې هم وروړاندې کړل. د سلمان د لیکنو مطابق پاچا پیشنهادونه په اهانت سره رد کړل. مولانا کابل پرېښود او له ننگرهاره کامې ته راغی د روحاني شخصیت محمد صاحبزاده سره یې وليدل.

بنايي داخبره سمه وي چې مولوي مخفي دې له اعليحضرت سره لیدلي وي. مگر په اهانت دده پیشنهادونه ردول او بیا سملاسي د مخفي له خوا د کابل د پرېښودلو موضوع ما ته سمه نه ښکاري. که به داسې وای نو مولوي مخفي بیا څنگه همدغه مهال په انیس ورځپاڼه کې کار کاوه، په ۱۳۱۱/۱۹۳۲ م کال دی د انیس ترجمان و.

بناغلی سلمان د بناغلي محمد شفيع صابر د شخصيات سرحد په حواله ليکلي دي چې مولانا مخفي د ۱۹۳۳ م کال د نومبر په ۸ مه پېښور

ته ورسېد او له سياسي مشرانو او شخصيتونو سره د رابطې لپاره دى هلته پاته و. له شخصيات سرحد څخه چې ما کوم يادښتونه اخيستي دي. د دغه کتاب د ۵۷۲ مخ د بيان له مخې: په ۱۹۳۴ م کال مخفي چارسدې ته راغى، فرنگي ونيو او يو کال بندي شو.

د فتح الرحمن د يوې مصاحبې په بنا د ښاغلي سلمان په مقاله کې راغلي دي چې مخفي د ۱۹۳۶ م کال د مارچ په ۲۳ مه هندوستان ته ولاړ. د روړکې د دارالعلوم له مهتم مولانا عذير گل او هم مولانا حسين احمد مدني او له مولانا کفايت الله سره يې اوږده ملاقاتونه وشول. په کلکته کې يې د مولانا ابوالکلام آزاد سره وليدل او په ډاکه کې يې حبيب الرحمن وليد او په حبيب گنج کې يې له ډاکتر عبدالکريم سره وليدل. له دغو ټولو لويو شخصيتونو سره دده د خبرو او مباحثو اساسي موضوع آزادي وه. په پای کې يې درې هفتې په اکره کې د خپلې کورنۍ له غړي صديق سره تېرې کړې او ترستنېدو وروسته په خپل کلي مانيوگي کې مېشت شو. د تعليم د عامولو او سياسي بيدارۍ په لاره کې يې خپلو هڅو ته دوام ورکاوه.

ښاغلي سلمان په خپله ليکنه د مولوي مخفي د سياسي فعاليتونو په وروستيو برخوکې دا خبره هم کړې ده چې: مولوي مخفي پدې پوه شوي و چې All India Congress د پښتنو په وینه سودا کوي. پدې باب هغه له پاچا خان او نورو مشرانو سره اوږده ملاقاتونه وکړل او په نتيجه کې د زلمي پښتون په نامه يو وسله وال تنظيم جوړ شو او د آزادۍ په لاس ته راوړو کې منظم قوت هم استعمال شو" (مقاله ۴۳ مخ).

که د بناغلي سلمان مقصد هغه زلمی پښتون وي چې د ارواښاد عبدالغني (۱۹۱۴-۱۹۹۶ م) په مشرۍ جوړ شوی و او د دې تنظیم د جوړېدو په باب باوري خبرې د ارواښاد باچا خان دي. دی ليکي: «هغه وخت چې زموږ خلك دميجر خورشيد د دې ارادې او سکېم نه خبر شول. هغوی د خدایي خدمتگارو د حفاظت لپاره نوی جماعت د غني په مشرۍ کې جوړ کړو چې نوم يې (زلمی پښتون) و او پدې کې هغه ځوانان شريك شول چې د چا عقیده په عدم تشدد باندې نه وه او دا يې ويل: چې دا جماعت صرف د خدایي خدمتگارو د حفاظت دپاره دی " (زما ژوند او جد و جهد (دويم چاپ ۷۲۶-۷۲۷ مخونه) د دې تنظيم د جوړولو او اهدافو په باره کې چې باچا خان کومې خبرې کړې دي، له هغو څخه دا نه ښکاري چې مولوي مخفي دې د دې تنظيم د جوړولو مشوره ورکړې وي او پدې باب چې باچا خان مرحوم کوم بيان کړی دی هلته د مولوي مخفي هېڅ ذکر نشته.

فضل محمود مخفي د سياسي مبارزې، د تعليم د عامولو او د خلکو د بيدارۍ د هڅو په لړ کې ډېرې در به درې، هجرتونه او سفرونه، کړاوونه، قيد و بند او نور ډېر مشکلات پر ځان ومنل. شاوخوا ۳۶ کاله ده په افغانستان او آزادو سرحدي علائقو او هندوستان کې د علم او پوهې په خوړولو، بچو ته په تدریس، د قام په بيدارۍ او د انگرېز خلاف په عملي مبارزو کې تېر کړل. په آزادو سرحدي سيمو کې يې له انگرېز سره په شوو ځينو غزاوو کې برخه هم درلوده.

استاد رښتین په خپله مقاله کې ويلي دي، چې مخفي د باجوړ او مومندو په غزاگانو کې برخه واخيسته.

د انگرېز خلاف په همدغو غزاگانو کې د شرکت په نتیجه کې دی غازي هم بلل شوی دی. همدا وجه به وي چې ښاغلی محمد ولي ځلمی په خپل کتاب زموږ غازيان^{۲۶} کې د ارواښاد مخفي لنډ شرح حامل راوړی دی او دی يې د غازيانو په ډله کې حساب کړی دی.

د ملي مبارزې په کلونو کې د مخفي ژوند له ډېرو ستونزو او تکاليفو سره مل تېر شو. دی بې وسه و. شته يې نه درلودل، خو عالي همت ورسره و، د خپل ايمان او لوړ همت په زور يې له مصايبو او آلامو سره مبارزه کوله او خپل ملي، وطني او اسلامي مقدس اهداف يې د تورې او قلم دواړو له ليارې پر مخ بيول او د ژوند تر پايه يې: د دوکتور يا محمد مغموم خټک په وينا: "د انگرېز دښمنه سياست د فعال رکن"^{۲۷} په توگه خپل هدف پرې نښود. د وطن د آزادۍ لپاره له خپله سره تېر و، نه يې د انگرېز د پروپاگانډو خيال ساته اونه يې د چا خبرو ته کتل. ښاغلي سلمان په خپله مقاله کې د (who is who in Dir, swat and chtral agency) د ۱۹۳۷ م کال د دهلي چاپ د ۱۵ مخ په حواله ليکلي دي چې انگرېزانو دی د بولشويکانو اجنت باله. (۳۹ مخ). ملي مبارزين او وطني خلک تل د استعمار او د استعمار د گوداگيانو له خوا د نورو د اجنتانو په نامه بدنامېږي. څنگه چې مخفي د انگرېز ضد شخص و او ددوی په وړاندې يې مبارزه کوله، نو ځکه يې دی د هغه خلکو اجنت بللی چې انگرېزان يې

^{۲۶} ځلمی، محمد ولي: زموږ غازيان، دافغانستان دعلومو اکادمي، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۸ هـ ش. ۲۷۲ - ۲۱۳ مخونه.
^{۲۷} مغموم خټک. دوکتور يارمحمد: دآزادۍ تحريک او پښتو شاعري، پېښور، ۲۰۰۷، ۱۸۷ مخ.

د هند د نیمې وچې خواته له پیشروی بیریدل؛ خپل مخالفان او ملي مبارزان یې د دوی اجنتان بلل.

د ارواښاد ماسټر عبدالکریم لیکنه هم د لوړو خبرو ملاټر کوي. ده لیکلي دي: "د دیر ریاست په میدان نومي علاقه کې مخفي صاحب دوکړې خان ته د قرآن ترجمه بنووله، دوکړې کې یو مکتب و، د دغه مکتب استاذ په دې خیال چې د دوکړې خان د مکتب استاذي چرته مخفي صاحب ته نه کړي ور، نویې د دیر نواب ته چغلی وکړې چې مخفي صاحب خای خای د قوم قوم خبرې کوي او دی ستا خلاف د بغاوت بندوبستونه تړي. په دغه ورځو کې په قام مین او د قام رښتینی خادم به باغي گڼلی شو. نواب صاحب ولگېدو مخفي صاحب یې د ملکنډ پولیټیکل ته حواله کړو او هغه هشنغر ته ولېږه، دلته ما په آزاد سکول کې د ځان سره استاذ واغشت، دا ورځې د مخفي صاحب استاذی نه وې، نه هغه ته د لیک لوست څه طاقت پاتې و. ما به تش د پاچا خان او حاجي صاحب ترنگزو د یو ملگري په صفت مرسته ورسره کوله... " (د ماسټر مقاله ص ۸).

که د مرحوم ماسټر لوړې خبرې په (۱۹۳۵ م) کال پورې تړلې وي نو مخفي خو په دې کال دومره مانده نه و چې د لیک لوست طاقت دې ونه لري. کله چې دی په ۱۹۳۶ م کالي کې هند ته ولاړ له ډېرو سیاسي مشرانو سره یې ولیدل او بیا د بېرته ستنېدو سره سم یې په مایوگي کې سیاسي او تعلیمي سرگرمی درلودې او په خلکو کې د مایوگي ملا په نامه مشهور شوی و.

کومې خبرې چې مرحوم ماسټر کړې دي، دا بیان کېدای شي د شلمې پېړۍ د څلوربېنتمو کلونو په لومړیو څلورو کلونو پورې اړه لري ځکه دا وخت دده ژوند وروستي کلونه هم وو، د فضل معبود مرگ هم ډېر کړولی و د زمانې ناخوالو هم. نو د ماسټر په قول په دغسې احوالو او اوضاعو کې بیا طبیعي ایسي چې دا وخت به نو د د استاذۍ نه وو.

د مخفي وروستی ژوند:

د مخفي د وروستي ژوند په باب معلومات شته خو گډوډ او سره مروړلي چې پرخينو سل په سلو کې اعتبار نشي کېدای. ځينې پېښې او خبرې داسې له نورو واقعاتو سره مخلوط شوي دي چې څېړونکي او لوستونکي دواړه مشکوک کړي.

اما يوه خبره چې کابو په زياتو باوري اسنادو کې راغلي هغه دا ده چې مخفي د ژوند په وروستيو کې (۱۹۴۶م - ۱۹۴۷م) په ډيرکې و.

خو د ده ژوند د وروستيو کلونو په باب يو روايت د مرحوم عبدالغني خان دی. د هغه له خولې روايت شوی دی: چې په ۱۹۴۵م کال زه په دهلي کې د اسامبلۍ ممبر وم. مخفي ما په دهلي کې وليدو له ما يې وغوښتل چې اسام ته په ورتگ کې ورسره مرسته وکړم. د دې روايت مطابق، چې وروسته به يې تفصيل راشي، د ژوند ترپايه په هند کې پاته شو.

د دې روايت لومړۍ برخه يعنې په ۱۹۴۵م کال کې هند ته د مخفي بياتگ له احتمال له ليرې خبره نه ده، ځکه غني خان وايي چې زه داسمبلۍ ممبر وم دی مې په دهلي کې وليد، خو د روايت د دويمې برخې د منلو

لپاره هیش دلیل نشته. کیدای شی پدې ۱۹۴۵م کال هند ته تللی وي او
اسام ته هم، خو بیا بېرته راغلی دی او د ژوند وروستي کلونه یا کال یې
په دیر کې و.

www.melitahrik.com
0777 400 116

« ۲ »

د مخفي مړينه او مزار

د پښتو د دغه نوميالي شاعر او مجاهد شخصيت فضل محمود مخفي د مړينې د ځای او مدفن په باب ټول ماخذ يوه خوله نه دي او موږ په دې ارتباط درې ډوله نظريات ليدلای شو.

(۱) د ارواښاد فضل محمود مخفي تر مړينې ۱۹ ورځې وروسته دده د مړينې خبر په پښتون مطبوعاتو کې خپور شوی دی. په پښتون مجله کښې راغلي دي: "د پښتو په لوستونکو به دا خبره ډېره دردناکه ولگي، چې د مۍ په ۲۸ تاريخ باندې زمونږ قردردان د پښتو منلی شوی اديب فضل محمود صاحب مخفي، ددې دنيا نه بلې دنيا ته هجرت وکړو، انا لله و انا اليه راجعون، خدای دې مخفي صاحب وبخښي! مخفي صاحب په يوه ساده لباس کښې منلی قردردان شاعر و، مخفي صاحب چې په کوم عمل سره د پښتون او پښتو ژبې خدمت کړی دی، د هغې مثال د اټک نه په را ايسته زمکه کښې نه شي موندلی. مخفي صاحب چې په پښتنو باندې د پښتو د خدمت کوم احسانات کړي دي، د هغې بيان گران دی، مخفي صاحب زما په خيال چې د پښتنو بچی بچی يې ډېر ښه پېژني، چې مخفي صاحب د حقيقت په معنی کښې د کومې بلندې پایې هستۍ وه، زما په خيال په پښتنو کښې داسې ډېر کم خلق به پيدا شي چې هغوی،

لکه د مخفي صاحب په شان د پښتو ژبې خدمت وکړي او مخفي صاحب چې خالص د پښتون اخبار دپاره کوم خدمات کړي دي، مونږ د هغې زرینو ادبیاتو، خیالاتو او اوچتې پایې جذباتو ډېر احسان مند یو، ځکه چې مونږ د هغې هیڅ قیمت نشو ادا کولای.

د مخفي صاحب د مصیبت ناک مرگ د پښتنو دپاره ډېره لویه صدمه ده، ولې پښتانه به هیچېرې مخفي صاحب هیر نه کړي او د پښتنو واره بچي به تر قیامته پورې د مخفي صاحب د یاد ساتلو دپاره "خاونده ته ودانه کړې" ترانه هر سهار د اتمانزو په آزاد سکول کې لولي.

په آخر کښې مونږ د پښتون د ادارې د طرف نه د هغه د پسمانده گانو سره دلې همدردی کوو او دعا ورته کوو، چې یا الله تعالی ته مخفي صاحب و بخښې! " ۲۸.

په پښتون کښې د مخفي د مړینې په ارتباط ددې یادونې تر څنگه د مخفي پر مړینه د پښتو ژبې د شاعر کرامت شاه پولاد ویلې مرثیه راغلې ده، چې زه یې دلته اخلم:

۲۸ اداره: های مخفي خدای دې وېښخه! پښتون (مجله) د ۱۹۴۷ ع کال د جون د ۱۷ می گڼه، ۹ مخ.

پرون زه وم قبرستان ته هسې تللی
دغه قبر تازه نوی بنکاریدلو
د تپوس په خیال پښتو ته ورنزدې شوم
دې وې های بدبخته ته لا خبر نه یې
های خدایه دا ناموس خود پښتو وه
دهر درتکي قيمت خود ده نشته
د پښتو پر مخ خه کرنې کرنې وشو
د سرحد وه سمندر پښتو سپی وه
دا مخفي خود پښتو د سرو سوری
سره نه پښو پورې عمل عمل عمل وه
دا چې خومه وه اوچت ساده لباس وه
پښتانه یې تر قیامتته احسان مند دي
دهه ژوند کښې د پښتو ژوند څرگند وه
های ای فانی دنیا چارې دې وکړې
په سرحد کښې چې اصلی د پښتو شال وه
دا مخفي چې د پښتو پښتون پیوند وه
د ادیب مرگ خود ژبې مرگ شماره شي

په يو قبر سترگې ومې لگيدلى
پښتو ناسته ورته وه گريوان شلیدلى
ما وې ای پښتويې ولسې شوریدلى
دا مزار دى د مخفي زيارت دى بنکلى
ددې دهر نه بې وخته لارو ولسى
قدردان خلق شى کم واپس موندلى
دا خو زړه وه د پښتون کښې گنبدلى
ملغلره يې دا مخفي وه خندیدلى
بې مثال ادیب د ژبې وه منلى
د تس نس پښتو دي ده تکی پېلى
په اخلاقو وه کامل ته رسیدلى
پښتنو فخر پښتو دى دى گنبدلى
څه به خوند وه که بى وخته نه وه تللى
مونږه یو ژارو او تا وې راوړلى
را نه یو دې وړ پرې وړان شوکور کلى
پښتو فخر به په چا کړي زړه خیرلى
زهر سترگو بنکاري اوبنکې خڅیدلى

پرون زه وم قبرستان ته هسې تللى
دغه قبر تازه نوی بنکاري دلو
د تپوس په خیال پښتو ته ورنزدې شوم
دې وې های بدبخته ته لا خبر نه یې
های خدایه دا ناموس خود پښتو وه
دهر درتکي قیمت خود ده نشته
د پښتو پر مخ څه کښې کښې وشو
د سرحد وه سمندر پښتو سپیې وه
دا مخفي خود پښتو د سر و سوری
سر نه پښو پورې عمل عمل عمل وه
دا چې څومره وه اوچت ساده لباس وه
پښتانه یې تر قیامته احسان مند دي
دده ژوند کښې د پښتو ژوند څرگند وه
های ای فانی دنیا چارې دې وکړې
په سرحد کښې چې اصلی د پښتو شال وه
دا مخفي چې د پښتو پښتون پیوند وه
د ادیب مرگ خود ژبې مرگ شماره شى

خدایه! دغه ادیب وڅښې عامل وه

دی فولاد په دعا لاس درته نیولی ۲۹

دا لوږه یادونه او مرثیه ما بشپړ راوړل ځکه چې نه په یادونه او نه په
مرثیه کښې د ده د مړینې د ځای او مزار په باب څه یادونې شته.

دده تر مړینې وروسته پر مخفي لومړنۍ مقاله استاد ربنتین کښلې
ده. په دې مقاله کې د مخفي د مړینې په باب راغلي دي: ".... په آخر کې
مريض هم شو او د ژوند سختې پرې راغلي، نو د ۱۹۴۷ ع کال د می ۲۸
او د ۱۳۶۶ هـ بزرگه میاشت په خپل کلي چارسده کې وفات او همدغلته

۲۹ فولاد: د مرحوم مخفي مرثیه، پښتون یاده شوې گڼه، ۱۰ مخ.

د زمکې په غېږ کې د همېشه دپاره په خواږه خوب ویده شو... " په نوميالي پوهان او غازيان نومي اثر کې هم استاد رښتین دغه خبرې راوړې دي (۹۶ مخ).

دا قدیم وریا نټ دی چې د مخفي د مړینې د ځای ځایګي او مدفن خبرې یې کړې دي او دده مړینه او مدفن یې په چارسده کې ښوولې دي. د مخفي د مړینې په باب د پښتون مجلې نشر کړی یادښت استاد رښتین هم کتلي دی، ځکه په کابل مجله کې چې دوی پر مخفي کومه مقاله کېښلې ده، هورې یې د پښتون مجلې د یادښت یادونه کړې ده. په هغه یادښت کې په دې ارتباط کوم صراحت نشته چې مخفي ومړ او چېرې ښخ شو؟

د استاد رښتین تر مقالې درې دېرش څلور دېرش کاله وروسته ښاغلي اشرف غمګین په خپله لیکلي تذکره د هشنغر ادب کې لیکلي دي: " آخر په چارسده په ۲۸ می کال ۱۹۴۷ ع کې وفات شو، چارسدي په مقبره کې دفن دی... " (هشنغر ادب ۱۴۰ مخ) همدا راز ښاغلي شهريار قماش خېل (د اشنغر گلونه) نومي اثر کې د مخفي د مړینې تاریخ او مدفن په باب همدغه د غمګین روایت اخیستی دی (د اشنغر گلونه، ۹۷ مخ) په دی لور و آثارو کې د مخفي د مړینې او مدفن ځای چارسده ښوولی شوي دي. په چارسده کې دده مړینه او د چارسدي په هدیره کې د ده د ښخېدو دا داستان ښایي له چارسدي سره د مخفي د اوسېدو د نسبت پر اساس وي، که نه بل کوم اساسي لاسوند لري.

(۲) د مخفي تر مرګ لس کال وروسته چې ارواښاد ماسټر عبدالکریم د مخفي په باب مقاله لیکلې ده، په دې مقاله کې یې د مخفي د مرګ په

خصوص کې راوړی دی: "د اوه څلوېښتم کال د می په اته ویشتم ورځ د پښتونخوا دا باغي شاعر وفات شو. دیر ریاست کې د تیلگری (تیمرگری) کلي ته مخامخ د بلامیت د پله نه پورې یوه غونډۍ کې مایوگی نومې کلی پروت دی، دغه مایوگی کې مخفي صاحب ښخ دی"

د ارواښاد ماسټر د همدې مقالې په استناد ارواښاد محمد گلاب ننگرهارى (۱۳۶۹ هـ ش م) په خپله کښلې مقاله کې د مخفي د مړینې د ځای په باب همدا د ماسټر لورې خبرې اخیستې دي او دى يې په دیر کې مړ او په مایوگی کې ښخ بللی دی. (هېواد ورځپاڼه، ۱۳۳۶ هـ ش، د دلو ۲۳ می، گڼه).

ښاغلي همیش د پښتانه لیکوال په لومړۍ چاپ ۱۱۳ مخ کې د مخفي د مړینې کال هماغه ښوولی، لکه چې نورو لوړو مقالو کې راغلي دي اما د مړینې ځای او مدفن يې په مشخص ډول نه دی ښوولی، خو دومره يې ویلي چې په ۱۹۴۶ع کال دى دیرته تللى و او د دیر په یوه سکول کې هیډ ماسټر و. ددې اثر له دې چاپ نه چې چا استفاده کړې په ټولو منابعو کې د مخفي د مړینې په باب همدا خبرې راغلی دي.

(۳) د همدې کتاب په دوهم چاپ (۲۵ مخ) کې يې په ۱۹۴۶ع کال دیر ته دده د بیا ورتگ او په یوه سکول کې د اول مدرس د وظیفې د ورسپارلو خبرې هغې کړې دي، مگر دا ځل يې دده د مرگ کال د ۱۹۴۷ع کال پر ځای ۱۹۴۲ع کال او د می د ۲۸ می نېټې پر ځای د می اوه ویشتمه نېټه راوړلی دی. دلته له ورايه ښکاري چې د ۱۹۴۲ع کال د سني راوړل طباعتي غلطی ده، ځکه د همدغه کتاب د همدې مخ په اول

سټر کې يې ليکلي دي چې په ۱۹۴۶ع کال دير ته ولاړ، نو بيا څنگه په ۱۹۴۲ع کال وفات شو.

د پښتانه ليکوال له دې چاپ نه چې چا استفاده کړې ده، پرته له دې چې د دغې سني غلطۍ ته متوجه شي د مخفي د مړينې سنه يې ۱۹۴۲ع کال کښلې ده، لکه نصرالله حافظ په خپله مقاله کې (آواز، ۴۸ مخ).

بناغلي محمد ولي څلمي په (زمور غازيان) نومي کتاب (۲۶۳ مخ) په غلطه د مخفي د مړينې کال ۱۹۴۲ع کال بنسټولی دی. د پښتانه ليکوال په دريم چاپ (د ۱۹۸۳ع نصرت پرنټنگ پريس لاهور) کې هم دا طباعتي تېروتنه نه ده سمه شوې (۲۵ مخ).

بناغلي هميش خلیل په خپل يو وروستي اثر (د قلم خاوندان) کې متاسفانه بيا هم د پښتانه ليکوال اشتباه تکرار کړې ده او د مخفي د مړينې کال يې د ۱۹۴۲م کال د مۍ ۲۷ بنسټولی دی (۴۱۵ مخ، ۱۹۹۹م کال چاپ) اما د پښتانه ليکوال په نوي وريانت (ج ۱ ص ۵۱) کې د کال غلطې سمه شوې ده، خو د مياشتې تاريخ يې غلط د مۍ د ۲۸ مې پر ځای ۲۷ م راوړې دی. د بناغلي سلمان په مقاله (۷۵ مخ) کې دهميش خلیل د پخواني ضبط (۱۹۴۲م کال) پر ځای د مخفي د مړينې کال ۱۹۴۳م بنسټولی دی.

د محمد شفيع صابر له شخصيات سرحد نومي اثر څخه چې ما د مخفي په باب کوم يادښتونه اخیستي، زما د يادښتونو له مخې په شخصيات سرحد کې د مخفي د مړينې کال ۲۸ مۍ ۱۹۷۷م بنسټولی شوی دی. که به دغسې وي؟ نو بنايي دا هم طباعتي تېروتنه وي.

محترمي پروفيسور ڊاڪٽر سلمى شاهين د خپلي ڊاڪٽري په تيزس: (جديد نظم په پښتو كې) په ۳۸ مخ كې د مخفي د وفات كالم ۱۹۴۴م ښوولې چې دا بېخي يو نوى نا سم وريانت دى، خود همدې كتاب په ۷۰ مخ كې يې بيا دا كالم سم ۱۹۴۷م ښوولې دى. (۲۰۰۳ م كالم چاپ).

له دغو لوړو يادو شويو منابعو سربېره ښاغلي سليم الرحمن سليم پر مخفي خپله كښلې مقاله كې، پرته له دې چې د مخفي په باب د ارواښاد ماسټر مقاله دې يې كتلي وي، د مخفي د مدفن په باب ليكلي دي: ".... پاس مې وكتل لږ لږې مخامخ د يوې غونډۍ پر سر يو وړوكى شان كلي مې په نظر شو، دا ماڼوگي و، چې ضلع ډير تيمرگرې په خوا كې پروت دى... په وره شان هديره كې ځان له بې غمه او د خلقو نه پناه مولاښا فضل محمود مخفي صاحب د همېشه په خوب اوډه پروت و...".

ښاغلي سليم د ماڼوگي كلي په هديره كې خپله د مخفي صاحب قبر ليدلى دى او فاتحه يې هم ورته كړې ده (پښتو، ۹۱ مخ).

د دغو لوړو نظريو تر څنگه ښاغلي باجوړي، د خان عبدالغني خان په حواله كښلي دي: "په ۱۹۴۷ع كالم كې چې پاكستان جوړ شو، نو دى (مخفي) د خپلې كورنۍ سره د دهلي په لار روان شو، د دهلي او لاهور تر منځ چې كوم ريل گاډي كې ده سفر كاوه، په دغه ريل گاډي باندې د سكهانو له خوا حمله وشوه او په سوونو مسلمانان پكې مړه شول. دى او دده كورنۍ غړي هم پكې قتل شول يوازې يو ماشوم زوى يې چې د مړو لاندې شوى و، ژوندى پاتې و".

د مخفي د مړينې په باب لوړه نظريه په هېڅ بل تحريري سند كې نه ده راغلې. په دې لوړه نظريه كې يوه خبره د غور وړ ده، چې غلطې يې ترې

له ورايه معلومېږي او هغه دا چې ارواښاد د مخفي د ۱۹۴۷ع د می په ۲۸ مه نېټه وفات شوی دی او د پښتون مجلې د ۱۹۴۷ع کال د جون د ۱۷مې نېټې په ۱۰ گڼه کې يې د مړينې خبر چاپ شوی. حال دا چې د هند د تقسيم اعلان د ۱۹۴۷ع کال د جون په ۳ مه نېټه شوی (زما ژوند او جدوجهد) او د دوی رسمي آزادي په اگست کې اعلان شوې ده او له يوه هېواد نه بل ته د هندوانو، سکھانو او مسلمانانو کډې تر دې وروسته تللې راغلې دي او دا فسادات هم د وېش او آزادي تر اعلانونو وروسته واقع شوي دي.

خان عبدالغني خان ښايي دا خبره په دې اساس کړې وي، چې نوموړی خان په ۱۹۴۵ع کال کې مخفي په دهلي کې ليدلی و او اسام ته يې دده په تلوو کې مرسته ورسره کړې وه او بيا نو ترې نه دی خبر شوی چې مخفي څه شو؟ ده به فکر کړی وي چې تر وېشه پورې به هورې و.

يوه خبره د ښاغلي سليم په مقاله کې هم راغلې ده چې د هند د نيمې وچې د وېش او آزادي په وخت کې د مخفي ماشومان په هند کې وو او په همدې کال د غني الرحمن او فتح الرحمن په وسيله راوستل شول. په لاره کې سکھانو بريد هم پرې کړی و او دده بچي روغ رمټ پاتې شوي وو (پښتو مجله، ۱۰۰ مخ) څنگه چې مو د ارواښاد غني خان په حواله دمخه ولوستل چې مخفي په ۱۹۴۵م کال هند کې و، دده د ژوند وروستي واقعات چې د ژوند وروستۍ مياشتې کلونه يې په خپل کلي کې تېر کړي دي، نو داسې ښکاري چې مخفي د ۱۹۴۶ع کال شاوخوا له هندوستانه بېرته پښتونخوا ته راغلی دی او له چارسدې بيا د دير د نواب په اجازه دير ته تللی دی او هورې په ۱۹۴۷ع کال د می ۲۸ مه وفات شوی او د ماڼوگي د کلی په هديره کې ښخ شوی دی. ارواښاد ماسټر ليکلی دي: "

نواب صاحب مخفي صاحب په مړينې هم وپاله په خپله لارې كې سر كاري عزت سره ماڼوگي ته واستوو..... "

د ارواښاد مخفي د مړينې او مدفن د محل په باب د ارواښاد ماستر عبدالكريم او ښاغلي سليم ليكنې صايبي دي، ځكه يو يې ملگري او معاصر او بل يې د مزار زيارت كړی دی، نو ځكه موږ په يقين سره ويلای شو چې دی په دير كې مړ او په ماڼوگي كې ښخ دی. دا خبرې په ۲۰۰۵ م كال د ښاغلي سلمان په مقاله كې هم چاپ شوي دي. ښاغلي سلمان ليكلي د مخفي د مزار د كتيبې د تصوير هم ورسره محفوظ دی.

د مخفي ازدواج او اولاد:

د ښاغلي سليم د مقالې له لوسته ښكاري چې كله مخفي له زده كړو فارغ او له هنده بېرته پښتونخوا ته راغی او له حاجي صاحب او نورو مجاهدينو سره يې روابط پيدا شول، نو دغه وخت مخفي په چارسده كښې لومړنی واده وكړ. له دې واده نه د مخفي څلور اولاده پيدا شوي وو. يو عبدالكبر، دوې لونيې او بل فضل معبود.

فضل معبود د مخفي ډېر هونښيار او ځيرك زوی و او مخفي خپله روزلی و؛ تعليم يې ورته وركړی و او د استاد رښتين په قول خلكو به وړوكی مخفي باله. دغه فضل معبود د اوه لسو كالو په عمر د دير په كوټو كې وفات شو. دده د مرگ پر مخفي ډېر ژور اثر پرېوت او دی يې تردې حده غمجن كړ چې حواس يې بايللی وو او د لېونتوب سرحد ته رسېدلی و.

مخفي د فضل معبود په رثا كې ويلي وو:

شه عجبه وخت و، چې قبوله دې دعا کړله
وادي خشتو فضل معبود ورکه دې بلا کړله
اوس که درته ژارمه هزار ځله دعا کوم
نه قبليرې خدايه بي تاثيره دې دعا کړله

د فضل معبود تر مړينې دمخه لامخفي په باجوړ کښې دوهم واده
کړی و. له دې دوهم واده نه هم مخفي څلور اولاده درلودل. دوې لونيې او
دوه زامن. په زامنو کې يې پر يوه بيا هم عبدالاکبر او پر بل د فضل اکبر
نوم ايښي و. دا دواړه، لکه چې دمخه يې بيان تېر شوی دی، دهند د
نيمې وچې تر وېش دمخه په دهلي کې وو او دوی له دهلي نه فتح الرحمن
او غني الرحمن را وستي وو.

دا دواړه د ۱۹۸۱ع کال د می تر مياشتې پورې ژوندی وو،
عبدالاکبر د دیر د ضلعي د کومبر په سيمه کې په يوه دواخانه کې
کمپوټر و او فضل اکبر په بت خېله کې د دوا خرڅولو دکان درلود.^{۳۰}

^{۳۰} پښتو (مجله)، پښتو اکيډمي، پېښور، د می، جون گڼه، ۱۹۸۱م.

« ۳ »

فرهنگ، تاریخ او خلکو ته د مخفي بڅښنې

او

دده د آثارو ارزښتونه

ددې رسالې په د مخنيو بحثونو کې د مخفي له ژوند ليک سره مربوط په کرونو لوژيک ډول د مخفي پر سياسي مبارزه او په ضمني توگه د ده پر سياسي افکارو خبرې وشوې. اوس چې په دې برخه کې موږ دده پر آثارو او ددې آثارو پر ارزښتونو خبرې کوو، نو بيا هم اړ کېږو چې پر هغه سياسي او فرهنگي چاپيريال او په دې چاپيريال کې د روان سياسي او فرهنگي بهير لنډه جاج هم واخلو چې يې تر اغېز لاندې د مخفي سياسي شعور را وښي شوی او فکري يې وده پکې موندلې او د همدغو حالاتو او شرايطو په رڼا کې ده خپل آثار ايجاد کړي دي.

سياسي او فرهنگي محيط:

مخفي داسې وخت دنيا ته سترگې پرانيستې چې دده پر پلرني ټاټوبي (پښتونخوا) او ټول هندوستان انگرېزي تسلط خپل نهايي مدارج طی کول. د نوي ژوند او غربي تمدن اثرات لاپخوا د ټول هند سيمو ته رسېدلی وو او پر پښتونخوا يې هم خپل اثرات ټينگول او يا يې ټينگ کړي وو. عصري ښوونځی، شفاخاني، سرکونه جوړ شوي او د اورگاډو

پتلی غخبډلې وې. اخبارونه جاري وو. مطبعې وې او موقوتې خپرونې کتابونه چاپېدل او د غربي فرهنگ او ادبياتو اغېزې هم د سيمې پر ادبي جريانونو ښکاره وې. خو د دې مسلط استعماري جريان تر څنگه د نيمې وچې سياسي مشرانو او ديني پېشوايانو د استعمار پر ضد مبارزه لا دمخه پيل کړې وه او د هند د نيمې وچې د ولسونو د بيدارۍ او د هند د آزادۍ لپاره ميدان ته را وتلي وو او سياسي، ملي حرکتونه روان وو. د پښتونخوا (د مخفي په ټاټوبي) پر ښاري سيمو هم د انگرېزي استعمار جرړې ټينگې شوې وې او د آزادو قبایلي سيمو ته يې هم خپل ښکيلا ګر لاسونه غځولي وو. په آزادو قبایلي سيمو کې له استعماري پوځونو سره د پښتنو غزاوې او جگړې لان د نولسمې پېړۍ په جريان کې پيل شوې وې، پښتنو هغه وخت د خپلو ځينو ديني او روحاني پېشوايانو اوسيمه ييزو ملي مشرانو په مشرۍ له انگرېز سره ډغر هله وې.

که څه هم پښتنو له سکھانو او بيا انگرېزانو سره د خپلو قبيله يي او ديني مشرانو تر لارښوونې لاندې د ډغرو ډېرې تجربې تر شا کړې وې او سوابق يې مشهود وو، خو دا وخت يې د مبارزې په شکل اوشيوه کې څه بدلونونه راغلي وو. د هند د نيمې وچې د ملي مبارزانو او د استعمار د مخالفانو فکري پلوشې او د استعمار ضد روحيې ازانگې د پښتونخوا سيمو ته را رسېدلې وې او دلته په پښتونخوا کې يې هم د استعمار پر ضد احساسات را پارول.

د تعليم يافته روښانفکرانو، ديني پېشوايانو او قبيله يي متنفذينو د اتحاد لپاره زميني مساعد شوې وې او د دغو اجتماعي اقدارو د نماينده شخصيتونو د يو ځای کېدو له لارې د مبارزې د نويو حرکتونو د پيلېدو لارې هوارېدونکې وې.

په اجتماعي او اقتصادي لحاظ د عامو خلکو وضع چندان بڼه نه وه، له کسب و کار او پېشو سره د پښتنو مینه نه وه. د ارواښاد ولي خان په وينا هغه وخت پښتنو تجارت پرېوتی شي گانه، تربگنی او نور په لسگونو ناوړه عادات پر جامعه مسلط وو. ^۱ له تعليم او سواد سره شوق نه و موجود او عامو خلکو زیاتره د غربت او بېسوادۍ په تيارو کې شپې سبا کولې.

په فرهنگي لحاظ دغه وخت د پښتنو په کلیو او بانډو کې ولسي شاعرانو د خلکو هنري تنده ماتوله. د بزمي، اخلاقي او عشقي موضوعونو د بیان تر څنگه به یې له انگرېز سره د پښتنو غازیانو د جگړو او غزاوو پېښې هم په خپلو سندرو او چاریتو کې رانغښتلې خو په مرکزي او ښاري سیمو کې که له یوې خوا پښتو ادبیاتو د قصه خوانۍ د تاجرانو له خوا د چاپېدونکو قصصي آثارو له لارې وده مونده نو له بلې خوا همدا وخت له نیمې وچې نه د ځینو ادبي آثارو او نویو ادبي ژانرونو، بېلگې پښتونخوا ته را رسیدې او ځینو پښتنو هغه په خپله ژبه را اړولې او ځینو ددغو نویو آثارو په تقلید پښتو آثار ایجادول. انگرېزانو هم د خپلې استعماري سلطې د ټینګېدو لپاره دا اړتیا حس کړې وه چې یې ځینې مهم فوجي او ملکي افسران پښتو زده کړي. د دې هدف د تحقق لپاره د دوی تر حمایت لاندې د پښتو منشیانو د استخدام او د دغو منشیانو له خوا د ځینو آثارو د لیکلو او ترجمې نهضت - چې لاد نولسمې پېړۍ په دوهمه نیمايي کې را ټوکېدلې و- دا وخت په زور کې و.

^۱ خان عبدالولی خان: باچا خان او خدایي خدمتگاري، لومړی ټوک، چاپ ځای پېښور، ۱۳۹۳

مخفي په دغسې سياسي، اجتماعي او فرهنگي محيط کې سترگې غړولې دي. تر هر څه دمخه يې د علم په گانه ځان سمبال کړ. رواجي ديني علوم او ورسره يې عصري علوم هم ولوستل او د ديني زده کړو د تکميل لپاره يې د نيمې وچې د لويو مدارسو نصابونه بشپړ ولوستل. څو ژبې يې زده کړې. د حساسو مغزو خاوند مخفي پر جامعي له مسلطو شرايطو ډېر څه زده کړل او له دغې وضعې او شرايطو سره د مبارزې لپاره د ولس د پوهولو او د پردو له منگولو د خپل هېواد حتی د هند د نيمې وچې د خلاصون په خاطر يې د هند نيمې وچې د آزادۍ غوښتنې له لوی بهير سره د ځان ملگري کول يې د دې لوی مرام د بري اساسي چاره بلله او ددې هدف د عملي کولو لپاره يې د پښتونخوا د ملي مفکرينو او مبارزانو، لکه د ترنگزو حاجي صاحب، خان عبدالغفار خان، مولوي تاج محمد، مولوي عبدالعزيز، مولوي سيف الرحمن او مولوي فضل ربي (۱۲۵۰-۱۳۳۵ هـ ش) او نورو سره ټينگ روابط پيدا کړل او د نوي راتوکېدلي ملي فکر د روزلو هسته يې ايجاد کړه او له دغو مشرانو سره په ملگرتيا کې يې عملي او قلمي مبارزه پيل کړه. په دغو يادو شويو مشرانو کې ځينو پر ده اثر درلود او پر ځينو دده اثر ثابت دی، لکه چې ارواښاد باچا خان خپله ليکلي دي: " خصوصاً د مخفي صاحب د مجلس په ما ډېر اثر و... مخفي صاحب به هم چېرته ښه کتاب پيدا کړ، هغه به د مطالعې لپاره ما ته راوړ... مخفي صاحب به چې په خپله نوي شعرونه جوړ کړل، هغه به يې ما ته راوړل، او راته به يې اورول، ما ته به د مخفي صاحب شعرونو ډېر خوند را کولو، خوند څه چې په ما به يې ډېر اثر کولو، د هغه ډېر شعرونه ما ته اوس هم ياد دي ما او مخفي صاحب به الهلال يوځای لوسته او په مضمونونو به يې مونږ ډېر بحث کاوه..." (زما

ژوند او جدوجهد ۷۵-۷۶ مخونه لومړی چاپ). د باچاخان خپل بیانونه دا خبره په ډاگه کوي چې ده د باچاخان په روزنه کې لوی لاس درلود او کله چې پر باچاخان او دده د لومړني سياسي ژوند اود جدوجهد په ابتدا خبرې کېږي، نو مخفي ورسره ضرور يادېږي. همدا علت دی چې زموږ په ادبي څېړنو کې دغو ټکو او دغو روابطو ته اشارې شته^۲

ده چې لا د ښوونځي په اتم ټولگي کې په شعر ويلو پيل کړی و، له ملي مبارزانو، روښانفکرانو او منورينو سره د ناستې - ولاړې او عملي مبارزې د پيل په درشل کې يې هنر ښې غځونې وکړې او هغه د ماسټر عبدالکريم خبره چې مخفي صاحب د ۱۹۱۰-۱۹۲۰ ع کالونو تر منځ د پر شعرونه وويل.

ده د خپل سحر آمېزه قلم او وينوونکيو ترانو او اشعارو په مرسته د قوم د وينولو مبارزه جاري وساتله، دده موجود لاس ته راغلی آثار او اشعار موږ ته راښيي چې:

(۱) مخفي يو آزادي دوست شاعر و، دی پر خپل وطن مين و او دا يې هيله وه چې د وطن واکداران بايد خپله د هماغه وطن خلک وي، نه پردي. د خپلو خلکو د له لاسه وتلی واک د بيا لاس ته راوړو لپاره کار او زيار او نور ملي مسايل - د خپلو وينوونکو اشعارو له لارې خلکو ته د آزادۍ او خپلواکۍ تلقينول - دده د مبارزې اهداف وو.

(۲) دی د خپلو آثارو او افکارو په آئينه کې داسې ايسي چې د خپل قام د بيدارۍ او وينستيا رسالت يې پر غاړه و.

^۲ ټکور، گل افضل: باچاخان او فضل محمود مخفي... جرگه (مجله) د ۱۳۶۶ ه ش کال ميزان - عقب ګڼه ۴۰-۴۴ مخونه.

(۳) دی یو اصلاح طلب شخص و. ده د اجتماعي اصلاحاتو طرفداري کوله او غوښتل یې چې قوم یې پوه شي؛ هونبیار شي، د علم په ګاڼه ځان سمبال کړي او له ناوړه دودونو ځان وژغوري او تربګنۍ پرېږدي.

(۴) مخفي د خلکو او ملک د ترقۍ سخت علاقمند و. دغه غوښتل چې ملک یې پرمختګ وکړي او خلک یې د نړۍ له متمدنو ولسونو سره برابر شي. ښاغلی افراسیاب خټک د ده په آثارو کې ځینو اشارو ته په پاملرنه - زما په پوهه- یوه ابتکاري نظریه وړاندې کړې ده او ویل یې دي: د مولانا فضل محمود مخفي د ټولونه اول د یو آزاد جدید قومي ریاست د قیام خیال په واضح طور پیش کړو^۳ غالباً د دې نظریې په قایمولو کې د ښاغلي خټک نظر د مخفي دغه نظم: (خدایه داسې وخت به راشي) او د ځینو نورو نظمونو اشارو ته دی چې همدا مفهوم - لکه چې خټک صاحب ترې اخیستی - لوستونکي ته تداعي کوي.

په Pakhtunkhwa نومي اثر کې هم د مخفي له لور یادشوي نظمه همدا د افراسیاب خټک له برداشت سره سم مقصد اخیستل شوی دی. (۹ - ۱۰ مخونه)

خو زما په فکر ارواښاد مخفي. له افغانستان نه بېل د یوځانته ریاست د جوړولو طرفدار سپری نه و. د اعلیحضرت امان الله خان غازي په وصف کې لیکلی نظم که سپری وگوري نو دا ورته په صفا ټکو کې ښکاري چې افغانستان هغه خپل لوی وطن ګاڼه او له تاریخي هېواده

^۳ خټک،: افراسیاب: سرحد تاریخي خاکه ، ... پاکستان، ۲۰۰۰ م (پښتو مجله، ۲۰۰۵ اپریل، می، جون، ۱۷۵ مخ)

بېلې شوې ټولې سيمې بېرته سره يوځای کول غوښتل. (خدايه ته ودانه کړې) ددې مدعا ښکاره ثبوت دی.

(۵) دی د پښتون قوم د اتحاد طرفدار و. د پښتون انتشار او ټوټې ټوټې وجود خورا خورا وه او دا يې هڅه وه چې دغه ټوکړې شوی وجود بېرته سره پتلیس شي.

خان لالا محمد افضل خان چې په ۱۹۹۶ م کال (پښتون قامي وحدت) په نامه خپله رساله چاپ کړې ده. د دې رسالې په وروستيو مخونو کې - دوی هم د مخفي ددی نظم: "خاونده ته و دانه کړې" محتوی ته په پاملرنه له دې نظمه دا نتیجه اخیستې ده چې مخفی د پښتون قامي وحدت غوښتنه او د لوی مگر ټوټه وطن بېرته رغون يې د زړه آرزو وه (۲۷ مخ).

(۶) مخفي له افغانستان سره مينه درلوده. د افغانستان آزادۍ ته خوشحال و او په افغانستان کې يې عمرونه تېر کړل. ده په افغانستان کې خوشحالی او غمونه دواړه ليدلي وو. د استقلال د لومړي جشن په خوشحالیو کې يې گډون کړی و او امانی عصر په لويه جرگه کې يې غړيتوب حاصل کړی و. دغسې يې د امير حبيب الله کلکاني په اغتشاش کې د کابل او گرده افغانستان تباهی او بربادۍ او لوټ-تالان هم په خپلو سترگو ليدلي وو او هغه مصيبتونه يې هم برداشت کړي وو. د غازی اعلیحضرت امان الله خان په مدح کې ويل شوی پارکي يې له افغانستان او افغانانو د مينې ډېره ښه څرگندويي کوي.

(۷) مخفي يو مسلمان و، يو سوچه مسلمان او ورسره په ديني او اسلامي علومو پوه او د اسلام له ټولو معنوي ارزښتونو يې بشپړه آگاهی درلوده، خو د دې تر څنگه دی د ساينس او تخنيک له پرمختيا او د نړۍ

د پرمختللو ولسونو له پرمختگونو هم خبر و او غوښتل يې چې خپل خلك له دغو نويو علمي پرمختيا وو څخه خبر كړي او د خپلې ټولنې او خلكو له ذهني شرايطو سره سم، دده هغه پښتو منشور مضمون چې په لاس كې دى، ددې مدعا يو ښكاره ثبوت دى.

(۸) كله چې موږ د مخفي په فكري ارزښتونو خبرې كوو، ناچاره يوه دا خبره هم هيره نه كړو، چې ده تصوف ته هم مخه كړې وه.

ښاغلي سليم په خپله مقاله كې ليكلې دي: "په دارالعلوم اسلاميه (اگره) كې د تعليم حاصلولو په وخت د مخفي صيب (پر) غزل د تصوف رنگونه خواره شو. څه خويې هسې هم خوى د قلندرانو و او څه د ماحول اثر و. د هغه شاعري څه داسې اړخ ونيولو كوم چې تر اوسه د لويو لويو شاعرانو په شاعري كې دا رنگ نه و پيدا شوى او سره د خوارۍ چا په عارفانه كلام كې داسې اثر نه و پيدا كړى. يو ځاى د خداى په مينه مخفي صيب وايي:

څه لويه دنيا دې پيدا كړې ده چې څه له ده؟

دا دې نا پايانه بنا كړې ده چې څه له ده؟

مينه كه موجود نه وي موجود به يو وجوده نه وي

مينه دې وجود لره چې سا كړې ده، چې څه له ده؟"

د ښاغلي سليم دا خبره چې په دارالعلوم اسلاميه (اگره) كې د طالب العلمۍ پر مهال دده پر شعر د عرفاني فكر اغېزې څرگندې شوې وې يو ښه انكشاف دى، اما دا خبره چې دده (مخفي) شاعري دا وخت داسې اړخ ونيولو، چې د لويو لويو شاعرانو په كلام كې يې هم دا رنگ نه و پيدا كړى، يوه مبالغه آمېزه او ډېره خوشبينانه خبره ده چې ادبي نقادان او

ادبي مورخين بنايي ورسره موافقه ونه كړي. ځكه په شرقي فرهنگ كې عرفان يو مسلط فكري جريان و او دى. د پښتو، پارسي، اردو، عربي، تركي او نورو شرقي ژبو په سلهاوو شاعرانو د دغه فكري نظام تر اغېزو لاندې ډېره اوچته شاعري كړې ده.

د پښتو ادبي څېړنو له مطالعې ښكاري چې ارواښاد مخفي يو وخت د ځينو تصوفي لارو (طريقو) له ما زونانو لاس نيوى هم كړى و. د استاد رښتين د يو بيان مطابق كله چې مخفي له كابل نه مخ په آزاد سرحد روان و، په كامه كې يې له محمد صاحبزاده نه لاس نيوى وكړ. او د تصوف مسلك يې غوره كړ او د روحانيت او تصوف خواته يې توجه را وگرځوله. همدغه استاد رښتين د خپل مقالې يو بل ځاى ليكلي دي: "كله چې مخفي صاحب د ترنگزو حاجي صاحب په ژوند په غازي آباد كې استوگنه غوره كړه، په دې وخت كې دى د دنيا تودو سړو ځپلى و، د تصوف خوا ته ماييل شو..."

دا بيانونه زياتوي چې مخفي لاپه دارالعلوم كې طالب العلم و چې له سلوك او معرفت سره يې اشنايي پيدا كړه، خو كله چې د ژوند ناخوالي پر ډيرې شوې، نو يې بنايي تصوف ته ميلان څه زيات شوي وي، خود مخفي غوندې يوانقلابي روښانفكر، مبارز او د خپل ولس له پرمختيا سره علاقمند شخص څنگه كولاى شول چې په خانقاه كې كښيني او له جدوجهد څخه دې لاس واخلي؟ دده ژوند پر عملي جدوجهد ولاړ و.

په معاصره پښتو شاعري كې د نوښتگرو سرلارو د ډلې په سر كې ولاړ مخفي:

د پښتو د معاصر ادبي تاريخ مورخان او محققان په دې عقیده دي چې په پښتو ادبياتو کې د معاصرت نخبې د شلمې پېړۍ په اوایلو کې څرگندې شوې دي^۴

د همدې پېړۍ په اوایلو کې په افغانستان کې د سراج الاخبار په نشرولو سره (۱۹۱۰ ع) د پښتو ادبياتو د رشد لپاره څه زمينې مساعدي شوې، مولوي غلام محی الدين افغان (۱۳۰۰ هـ ش مې) مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ هـ ش مې) ملا محمد افغان نويس (۱۳۰۵ هـ ش مې) عبدالسلام کاموي، مير محسن کندهاری (۱۳۴۱ هـ ق مې) عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳-۱۳۱۲ هـ ش) استاد عبدالهادي داوی (۱۳۶۱ هـ ش مې) ملا عبدالباقي کاکړ (۱۳۴۴ هـ ق مې) او ځينې نور ددې معاصرې دورې په سرلارو کې ولاړ خلك دي.

دغسی په پښتونخوا کې هم معاصره دوره د ارواښاد راحت زاخیلی (۱۹۶۳ م مې) او نورو د پړو خدایي خدمتگارو شاعرانو له ادبي فعالیتونو او آثارو را پیل کېږي چې ارواښاد مخفي هم ددې دورې د سر لاروپه سر کې کې ولاړ سړی دی.

د پښتو د معاصرو ادبياتو سر لاري که هغه په افغانستان کې دي او يا په پښتونخوا کې زیاترو د شعر په عنعنه يي قالبونو کې د عصر له غوښتنو سره سم نوي مفاهيم او مطالب ورځای کړي دي، مگر مخفي مرحوم بيا ورسره دا ابتکار هم کړی دی چې د مضمون د نويوالي ترڅنگ يې د شعر د فورم نويوالي ته هم هڅه کړې ده.

^۴ روهی، کانديد اکادميسين محمد صديق: پښتو معاصر ادبيات، پښتو څيړنې، د پښتو څيړنو بين المللی مرکز، کابل گوندي مطبعه، ۱۳۶۷ هـ ش، ۴۴-۷۶ مخونه.

که څه هم استاد حبیبی چې په تاریخچه شعر پښتو، کې د مرحوم مخفي په باب کوم یادښت خپور کړی دی، هورې یې کښلي دي: "... مخفي پيرو سبک کلاسیک و شاعر شیواست، که فکرش بلند و کلامش پخته و سنجیده است"^{۳۳}. ارواښاد اجمل خټک په خپله اردو رساله (پښتو ادب) چې اټک کې اس پارخپره کړې ده، د مخفي د کلام په باب، استاد حبیبی ته ورته نظر لري او لیکي چې: د فضل محمود مخفي سنجیده او له معنی ډک نظم ته ډیر اهمیت حاصل دی (۱۰۶مخ)

خو ښاغلي رفیع، بیا په خپل اثر د پښتو نښي ادب^{۳۴} کې په ښکاره او په حقه ویلي دي چې مخفي په پښتو شاعری کې د نوي فکر او تازه مضمون دننه ایستو تر څنگه په پښتو معاصره شاعری کې د نوو قالبونو په رواجولو کې هم موثر پدل لرلی دی. ښاغلي رفیع په دې خصوص کې مثال د مخفي د وطن ترانه راوړی ده.

گیورگ فیودو رو ویچ گیرس (۱۹۲۸-۱۹۹۴ ع) هم په همدې عقیده دی چې: "مخفي لومړنی زوړ شاعر دی، چې د اشعارو زوړ قانون او پخوانی حاکمه عنعنه یې ماته کړې ده"^{۳۵}.

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار دغې نظریې ته انکشاف ورکړی دی او په خپله هغه مقاله کې چې یې د مخفي او فدا د سیمینار په ویاړ

^{۳۳} حبیبی، پوهاند عبدالحی: تاریخچه شعر پښتو، طلوع افغان، سال سیزدهم، شماره، ۴۶، ۲۰ سنبله ۱۳۱۵ هـ ش.

^{۳۴} برېښ: د پښتو نښي ادب، د افغان یاد، د زلمي هېواد مل په زیار، کابل پوهنتون، دولتي مطبعه، ۱۳۶۰ هـ ش، ۶۷ مخ.

^{۳۵} گیرس: د میرني ولس ادبیات، د سرمحقق محمد اکبر شینواري ترجمه، د قبایلو نشرات، کابل، دولتی مطبعه ۱۳۶۴ هـ ش، ۷۹ مخ.

(مخفي د نوي او آزاد پښتو شعر د پيلامه گر په توگه) تر سرليک لاندې کښلې ده، د ارواښاد مخفي مشهور شعر: "خاونده ته ودا ته کړې... " په شکلي لحاظ تحليل کړی دی او د خپلی شنې (تحليل) په يوه برخه کې يې ليکلی دي: "په هره توگه د ارواښاد فضل محمود مخفي دغه شعری بېلگه د کلاسيکې کښې، قالب ماتونې لومړۍ بېلگه گڼل کېدای شي او د پښتو وگړني (فولکلوريک) شعر تر اغېزې لاندې يې د نوي او آزاد شعر دودونې لپاره لومړۍ هڅه" ۳۶.

له لوړو اشارو او نظريو موږ دا نتيجه اخلو، چې ارواښاد فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو ادبياتو په هغو لومړنيو شاعرانو کې ولاړ سړی دی چې د پښتو شعر د زړو عنعنې قالبونو تر څنگه يې په داسې کالونو کې هم شاعري کړې ده چې ادبپوهان يې آزاد شعر او سپين شعر بولي. مخفي د نويو قالبونو د عامولو په لاره کې زيار ايستلی دی.

دده د وطن ترانه او هغه بل مشهور پارکي (خاونده ته ودانه کړې زموږ د يووالي حجره) همدا ډول خصوصيات لري. د دواړو شعرونو شکلي مطالعه ښيي چې شاعر غوښتي په يو نوي ډول شعر ووايي. دده د زمان په مسلط فرهنگي بهير کې دوي شعري عنعنې موجودې وې: يوه د شرقي شاعري، عنعنه او بله هم د پښتو د ولسي شاعري، عنعنه. مخفي له دغو دواړو شعري عنعنو څخه په استفاده يو بل دريم شکل را ايستلی دی، چې زموږ محققانوله خپلو برداشتونو سره سم آزاد او نوي شعر تعبير کړی دی.

۳۶ زيار، پوهاند دوکتور مجاور احمد: مخفي د نوي او آزاد پښتو شعر ديپلامه گر په توگه، جرگه (مجله)، کابل، ۱۳۷۰ هـ ش ۴مه گڼه، ۱۸ مخ.

دغسې چې مخفي د پښتو په معاصره شاعري کې د نوي او آزاد شعر پيلامه گر گڼل کېدای شي، دغه ډول په فکري لحاظ هم ده پښتو شعر ته نوي مضامين ور بخښلي دي. ارواښاد باچا خان ويلي دي: "د پښتو په شاعري کې انقلاب ده راوستی و، د زلفو او د کاکل او خط و خال، گل و بلبل په عوض يې قام، وطن، غريب او بېچاره ته د شاعري مخه وگرځوله، زه ورته د پښتو شکسپير وایم، دده په پښتنو ډېر حق دی، خو افسوس چې پښتنو دده قدر، لکه څنگه چې په کار و، ونه کړي..." (زما ژوند او جد وجهد ۶۵مخ).

د باچا خان د نهضت اکثر ملگري د مخفي د شاعري په باب ورته نظر لري. عبدالاکبر خان اکبر په خپلو آثارو: د افغانستان او روسي ترکستان سفرنامه او تراخه خواږه کې د مخفي د شاعري په باب ډېرې د کار خبرې لري. د تراخه خواږه په مقدمه کې يې پدې باب ليکلي دي: "په ۱۹۲۰ ع کې چې زه د خلافت د تحريک په سلسله کې کابل ته په هجرت تلم. نو په غازي آباد مومندو کې د حاجي صاحب ترنکزوځای کې ما فضل محمود مخفي صاحب وليد او د هغه کلام مې واورېدو. د شاعري متعلق زما خيال بدل شه، کوم ذهني انقلاب چې د مخفي صاحب شاعري په پښتونخوا کې پيدا کړې وه. د هغې نه ما ته دا معلومه شوه چې شاعري ښه شی دی...." ۳۷

په معاصرو څېړونکيو کې ښاغلي نور محمد سهيم په خپله اثر (په اوسني پښتو شعر کې د نوبت مسأله) کې چې د مخفي د کلام کومې

۳۷ اکبر، عبدالاکبر. خواږه تراخه، (مقدمه)، يونيورسټي بک ایجنسی، پيښور، ۱۹۵۸

نمونې اخیستې دي (د وطن د ترانې په شمول) دی یې زیاتره د محتوا نویوالي ته متوجه شوی دی او د اوسنیو پښتو شعرونو د محتوا د نوښت تر عنوان یې د مخفي د کلام پر نمونو خبرې کړې دي. (۵۰، ۶۸-۶۹ مخونه)

ماستر عبدالکریم په خپل مضمون (شاعر په قوم کې څه حیثیت لري؟) کې چې پښتون مجلې خپور کړی دی، د مخفي د شاعرۍ په باب کښلي دي: "په نن زمانه کې فضل محمود صاحب مخفي ما ته په بزمي شاعرانو کې د ټولو نه لوی شاعر ښکاري. دده په شعرونو باندې د سپرې د رزمي شعرونو مینه هم ماتېږي ولې کومه طریقه، کوم طرز بیان او ساده گي چې هغوی اختیار کړې ده، دغه په حقیقت کې د بزمي شاعري اصل اصول دي. مخفي صاحب چې د پښتون دې منتشر او پراگنده حالت ته گوري، نو په واز کومي ژاړي. نن پروڼ مخفي صاحب د زمانې د گردش په پیړۍ کې راغلی دی. په خپل کلي کې لکه د اسد الله خان غالب د ډېر نامرادی عمر تېروي. زمان وېره کېږي چې مخفي صاحب به، لکه د غالب په یو گوټ کې مړ شي او خلق به پرې یو موتی خاورې واچوي. په وطن کې د شعر قدر دان نشته. کاشکې مخفي صاحب ته د چا فکر شوی او پښتون قوم د دې گوهر یکدانه نه څه فایده واخیستلی ..."

د ارواښاد ماستر په بیان کې دې خبرې چې: "مخفي یې په بزمي شاعرانو کې یاد کړی دی، ماته یې د فقید گیرس نظریه را یاده کړه. ده هم مخفي په بزمي شاعرانو کې یاد کړی دی. زما په فکر ده ته هم دا مفکوره د مرحوم ماستر د مقالې له لوسته پیدا شوې ده. ځکه د ماستر مقاله (شاعر په قوم کې څه حیثیت لري؟) پروفیسور ما تیروس کریگوریچ اسلانف ۱۹۷۷ مې خپل اثر (د پښتو دننې لیکوالو کیسې او

نکلونه، دویم ټوک، مسکو، ۱۹۴۹) په ۱۰۰-۹۹ مخونو کې چاپ کړې ده او گیرس به هلته لوستی وي؟ ښاغلي باجوړي او ما په خپلو ځینو مقالو کې د گیرس دغو خبرو ته اشارې کړې دي او مخفي موله دې قطاره ایستلی دی او ویلي مو دي چې مخفي هېڅکله هم بزمي شاعر نه شي کېدای. اوس چې مې د ماسټر په لیکنه کې هم دا خبره تر سترگو شوه، بیا هم ما ته د مخفي د شاعرۍ په باب خپل پخواني نظر - د گیرس په رد کې - په ذهن کې را وگرځېد، خو د ماسټر په نظریه کې چې دده د شاعرۍ د بزمي تابه په باب کوم تاویل راوړل شوی دی هغه د مننې وړ دی. ځکه دده له بیان سره پوهېدلای شي چې د محتوی په لحاظ خود مخفي شاعري ملي او وطني رنگ لري، اما د شعر ژبه یې د خپل خوږت ل او ساده والي له نظره د بزمي شاعرۍ ژبې ته ورته ده.

همدا راز ارواښاد سعادت خان جلیل (۱۹۱۴-۱۹۷۹ع) د عبدالاکبر خان اکبر د تراخه خواړه نومي مجموعې په مقدمه کې د مخفي د شاعرۍ په باب ویلي دي: " که دا حقیقت څرگند نه کړم نو بې انصافي به وي چې پښتو کې د انقلابي - سیاسي او نوي رنگ شاعرۍ موجدان فضل محمود مخفي او عبدالاکبر خان دی.... "

د مرحوم جلیل نظر د مخفي او اکبر د شاعرۍ د خصوصیاتو په باب دقیق دی، خو پر کومې خبرې چې یې زه تبصره کول غواړم داده چې دوی په مطلق ډول دغه دوه تنه په پښتو کې د انقلابي، سیاسي او نوي رنگ شاعرۍ موجدان بللي دي، حال دا چې دا خبره په مطلق ډول ښایي سمه نه وي دغه مهال په افغانستان کې هم ځینو شاعرانو د وخت له حالاتو څخه د خپلو برداشتونو سره سم ځینې نوې خبرې کړې دي او په پښتونخوا کې هم له مخفي او اکبر سره معاصر شاعران، لکه حبیب الله کاکا (۱۹۳۹ع

مې محمد - اکبر خادم (۱۳۷۳ هـ ق مې) ميا احمد شاه (۱۸۹۴ - ۱۹۶۲ ع) او نور په لسگونو شاعران لرو چې د نوي فکر د بيان خوا ته يې هڅه کړې ده.

مور په لنډ ډول ويلاى شو، چې ارواښاد فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو ادبياتو د روزونکو د سرلارو په ډله کې ولاړ سړى دى.

دى نه يوازې د معاصرې دورې استازى دى، بلکې ددې دورې د سرلارو او آغازگرانو روزونکې دى؛ ډېرو شاعرانو دده له کلامه فيض موندلى دى او دده د فکر او نظر اثرات يې منلي دي. ارواښاد اکبر په دې ارتباط يو بيان لري. ده کښلي دي: "ده (مخفي) ما له د قامي شاعرۍ درس راکړى و او په حقيقت کې دا يو سړى زما استاد دى"^{۳۸}

خان عبدالغني خان، له بناغلي حنيف خليل سره په يوه مصاحبه کې ويلي دي: "کله چې وپوځى وم، نو د مخفي صيب او خادم صيب شاعري به مې خوښوله" (مخ په مخ، ۶۹ مخ) له دې اشارې ښکاري چې غني له کوچنيوالي د مخفي د شعر تر اغېز لاندې و. ډاکټرې سلمى شاهين ليکلي دي چې: "خان عبدالغني لېوني فلسفي هم په خپله وينا کې دا اقرار کړى دى چې دا د مخفي صيب د شعرونو اثر و چې په ما کې يې د قاموسولۍ د جذبې يو تحريك ايجاد کړو" (جديد نظم په پښتو کې، ۷۵ مخ)

^{۳۸} د افغانستان او روسى ترکستان سفرنامه، ۱۰ مخ.

مخفي په پښتو شاعري کې هم د شکل له پلوه او هم د فکر له پلوه د بدلون خواته جدی او بريالی هڅه کړې ده. په خپلو هڅو کې کامياب دې روان شعرونه يې ويلې دي، ژبه يې خوږه او پسته ده، د شعر لپاره د کلماتو په انتخاب کې مهارت لري، ډېر جذاب او خواږه کلمات استعمالوي.

د شعرونو د جذب قوه يې زياته ده. پر لوستونکو او اورېدونکو اوس هم بڼه اغېز لرلای شي، اما هنري خوا يې درنه او د اعتنا وړ نه ده، بلکې د مبلغ او همدفمند مبارز په توگه په رډه او رسا ژبه خپل پيغام نوروته رسول غواړي. خو سليس او فصیح.

زموږ په معاصر فرهنگي بهير کې د مخفي د موقف او په پښتو معاصرې شاعري د ده د اثر دا بحث به د ډاکټرې سلمی شاهين په دې لاندې خبرو پای ته ورسوو. ځکه دا خبرې د ده د فکري بهيرونو او د آثارو د ارزښتونو يوو نچور دی:

"مخفي صاحب په پښتو کې د جديد نظم هم د ستايل او هم د مضمون له لحاظه ورومبې نظم گو شاعر دی. د ده په عصر کې که هر څو نور شاعران هم د ده ملگري ليدی شي، خو که مشري په مشري وي نو د پښتو د نظم ابتدا يقيناً چې د مخفي د ذات نه کېږي. دا نه يوازې په دې چې د فورم يا ستايل له لحاظه نوی دی. بلکې د حریت او آزادی د جذبې کړنگار هم پکې ډېر په زور اورېدی شي. د مخفي صيب د نظم خاصیت يوازې دا نه چې نوی او جديد دی، بلکې په يو شعوري تحريکي انداز کې يې د پښتو د شعر اصليت تر مخه نيولی دی. روايت يې بېخي ملي دی او د ملي بحرونو او اوزانو شاعري پدې مقصد کړی ده چې د پښتو د

مزاج مطابق وي. دا د نظم ومقصدیت یو اعلی امتیازي انداز دی چې کوم یو ولس ته د آزادی سبق ورکولی کېږي، نو په هغه نظم کې دې ورکړی شي کوم چې ددوی د فطرت سره سم وي" (جدید نظم په پښتو کې، ۳۹ مخ)

د اجتماعي او اصلاحي چارو عاشق مخفي:

مخفي د انجمن اصلاح الافاغنه د تاسيس له وخته بيا د خدايي خدمتگارو د ډلې تر جوړېدو پورې له دغې مبارزې ډلې سره د زړه له کومي روابط ساتلي دي. د انجمن د فکري بنسټونو په غښتلتيا کښې يې خپله ملي فريضة سرته رسولې ده. د انجمن اصلاح الافاغنه په باب په کښل شويو زياترو ليکنو کښې دا خبره زما تر سترگو نه ده تېره شوې، چې چا دې مخفي هم ددې انجمن په کارکنانو کښې ياد کړی وي، مگر يوازې ارواښاد محمد اکبر خادم په خپل يو نظم کښې چې عنوان يې دی "انجمن اصلاح الافاغنه اتمانزی" په دې نظم کښې يې د مخفي ياد ددې انجمن د يو کارکن په توگه په دې ډول کړی:

ملا محمود مخفي صاحب	محمد يوسف صوفي صاحب
عبدالغفور اخی صاحب	هم شیدا د گل په شان
څوک عالمان څوک شاعران	څوک زاړه او څوک ځوانان
څوک میاگان او څوک خانان	ایماندار او صادقان
دوی دی ډیر خدمت	هم په لاس هم په دولت
خدای دې ورکاندي عزت	دوی ژوندی کرو قوم افغان ^{۳۹}

^{۳۹} خادم، محمد اکبر: گلدسته خادم، ایمپایر الکتیریک پریس، اگست ۱۹۳۷ ع، ۱۶۱ - ۱۶۰ مخونه.

دغسی که مخفي ددې انجمن تر اشراف لاندې د اتمانزو د آزاد سکول د کارکنانو او د بچو په ملي روزنه او احساس را پارونه کښې برخه درلودلې ده، بالمقابل د دې انجمن خلکو او د سکول شاگردانو هم د مخفي د شعر په خورولو او عامولو کښې خپله ونډه سرته رسولې ده.

د مخفي ترانې او وطني اشعار ډېر جذاب وو، د خلکو له روحياتو او د هغه وخت له ملي غوښتنو سره برابر وو. نو ځکه په غونډو کښې به ځوانانو او شوقيانو په شور او جذبه اورول او ناست خلک به يې په احساساتو راوستل.

مرحوم احمد کاکا د مخفي د يوې ترانې د اغېزمنۍ بابت داسې ليکلي دي: " ددې نه پس بيا ماستر کریم، فضل کریم - چې په تور مشهور و - حمدالله او حنيف الله په شريکه باندې د مخفي صاحب هغه ترانه چې په ۱۹۲۱ کې هغه جوړه کړې ده او د سکول هلکانو به ويله، د کورس په شکل کې شريکه باندې واوروله. د ماستر آواز سره د ملگرو چې، لکه بنامار ته بيم غږاوه او هغه ورته تاو را تاو کېږي، خلقو باندې دومره اثر وکړو، ولې چې يو د آواز خوږوالی، بل الفاظ چې د موقع سره برابر وو، نو ځکه يې خلق د تاثير لاندې راوستل... ددې نظم په هره کړۍ به دا دور کېدلو جلسه دې حد ته ورسېدله، چې بلکل په خلقو کې د نوي ژوندون روح پوک وهلی شو، يو خوا آوازونه، بل خوا هر يو د بل د پاسه او بل خوا د پښتو ژبې خوږ وزن دغې يوې ترانې د نشتر کار ورکه... " ۴۰

۴۰ احمد کاکا: خدايي خدمتگار تحريک، د قبایلو نشرات، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۹ هـ ش، ۱۸۵ مخ.

د انجمن اصلاح الافاغنه په جلسو او مشا عرو کې چې به د مخفي
 نظمو نه اورېدل کېدل ځينو دغو نظمونو به انعامونه گټل. د انجمن
 اصلاح الافاغنه په هغه کاليزه جلسه کې چې د ۱۹۲۷ م کال پسرلی په
 اتمانزو کې جوړه شوې وه ددې کاليزې په ترڅ کې مشاعره هم شوې وه.
 ددې مشاعرې درې نظمونو انعامونه گټلي وو چې دوهم انعام پکې د
 مولانا فضل محمود مخفي و^{۴۱}.

په يادې شوې جلسې کېنې د دريو اورول شوو انعامي نظمونو د
 فکري قوت او ملي شور او زور په باب ارواښاد عبدالخالق خلیق
 (۱۸۹۵-۱۹۷۸ع) په خپل يو بل اثر کې ليکلی دي: "سر عبدالقيوم
 خواهش ظاهر کړو چې ما ته هغه انعامي نظمو نه واوروه، باچا خان هغه
 نظمو نه را وغوښتل او چا ورته واورول. سر عبدالقيوم گهبر او غوندي
 شو، وې چې يره باچا خان تاسو ډېر زړور خلق یی، تاسو وېرې نه، چې د
 داسې خيالونو اظهار کوی. باچا خان وخنډل، وې زموږ د زړه نه د انگرېز
 وېرې وتې ده، صرف د يوه خدای وېرې پاتې ده...".^{۴۲}

د مرحوم خلیق له وينا ښکاري چې دغه درې نظمو نه (چې يو پکې د
 مخفي و) دومره پاروونکې او د انگرېزي استعمار ضد وو چې په اورېدو
 يې ځينې خلک وار خطا کېدل.

لنډه دا چې فضل محمود مخفي په پښتونخوا کېنې د اجتماعي او
 اصلاح کارونو يو رښتيني مبلغ، خدمتگار او عاشق و چې اصلاحي او

^{۴۱} خلیق، عبدالخالق: زه او زما زمانه، اداره اشاعت سرحد، پېښور، منظور عام
 پريس، ۱۹۶۸ع، ۴۰ مخ.

^{۴۲} خلیق، عبدالخالق: دآزادۍ جنگ، اداره اشاعت سرحد، پېښور، حميديه پريس،
 ۱۹۶۱ع، ۸۶-۸۷ مخونه.

ملي افکار يې پر عمل او وينا څرگند وو او ورسره د خلکو سرمشق وو. له دې سربېره مخفي د پښتو د معاصرو ادبياتو يو رسالتمند سرلاری دی چې آثار يې د نويوالي بشپړې ځانگړنې را خپلې کړې او په خپل وخت کې يې د خلکو د وینولو، د وطن د بچو د فکري روزنې او شاعرانو، ليکوالو ته د سرمشق کېدلو له ليارې خپل ملي او وطني رسالت ښه تر اتر سره کړی دی. که څه هم اوس موږ دده لږ آثار په واک لرو، خو دغه لږ آثار يې هم د خپلو کيفي ارزښتونو له پلوه د ډېرو له سترو ديوانونو نه هم زيات ارزښتمن دي.

د مخفي تالیفات:

ماخپله تر اوسه د مولوي فضل محمود مخفي کوم مستقل چاپ شوی اثر نه دی ليدلی.

له ما سره دده متفرق چاپ شوی اشعار او ځينې مضامين شته دی. خو په ځينو مقالو کې دده د ځينو آثارو يادونه شوې ده.

د مخفي ديوان:

استاد رښتين په خپله مقاله کې ويلي دي: مخفي د شعر ديوان درلود. د ترنگزو د حاجي صاحب د منځوي زوی فضل شاه باچا سره دده د اشعارو قلمي نسخه موجوده وه. وايي چې د کاره پان له مولوي صاحب سره هم دده د قلمي ديوان يوه نسخه ليدل شوې وه. مخفي صاحب د تصوفي اشعارو يو ديوان هم درلود.

ارواښاد ننگرهاری دده د اشعارو د ديوان په باب په خپله مقاله کې کاري: " جناب فضل معبود کشر باچاگل صاحب وايي، چې مولانا مخفي

د خپلو سوزنده او د قامولۍ له مينۍ ډكو اشعارو ديوان ما ته راكړي
و....".

د دغو دوو ليكوالو له ليكنو معلومېږي چې مخفي د شعر ديوان
درلود، چې له بده مرغه اوس ورك دى.

مورک نامه:

بناغلي سليم په خپله مقاله کې ددې کتاب بابت ليکلي دي: "دغو
ورځو کې مخفي صاحب د چارسدې په سکول کې و او په اتم جماعت کې
يې سبق ويلو، د هغه د ژوند د ټولو نه لويه وسله هغه د فيرنګي استعمار
او د هغه د تالي خټو خلاف اولنۍ غزا شروع کړه او د قوم د بيدارۍ دپاره
يې يو کتاب ليکل شروع کړل. د دغه ورځو د مخفي صيب شاعرۍ ته
مونږ د پښتو اولنۍ طنزي شاعري ويلې شو. ځکه چې ټول شعرونه يې په
انګرېزانو او اوډه قوم د طنز نه ډک دي. ددې کتاب نوم مخفي صيب
منږک نامه اېنسولې وه... "د دغه کتاب پته اوس نشته، څه بيتونه يې
بناغلي سليم په خپله مقاله کې اخيستي دي.

دغه رنگه نوموړی سليم په خپله ياده شوې مقاله کې راوړي دي، چې
مخفي په انګرېزي ژبه هم ډېر اشعار ويلي وو. کوم انګرېز چې دا شعرونه
ليدلي وو، نو يې ډېر خوښ کړي وو. دا چې دده شعرونه انګرېزانو خوښ
کړل، نو ده له انګرېز سره د مخالفت له امله هغه شعرونه خپرې کړل. ويل
کېږي چې مخفي يو مسدس هم ليکلی و. له دې سربېره استاد رښتين
کښلي دي چې: "دغسۍ يې د اسلامي فلسفې په خواشا کې هم په پښتو
نثريو کتاب ليکلی و".

درې نور کتابونه:

کله چې د افغانستان د وروستيو ناوره حالاتو له امله زه پېښور ته لارم، نو خبر شوم چې د دې سيمې له يوه حساس پښتانه ځوان ښاغلي سلمان سره د مخفي صاحب درې اثره موجود دي. ما په ښاغلي سلمان پسې تللېن وکړ، تللېن نتيجه ورکړه. ښاغلي سلمان په پښتني او فرهنگي مينه دغه درې کتابونه ماته راوړل. څه موده له ماسره وو او بيا مې په مننه بېرته ورکړل. دغه درې کتابونه يو په درې دوهم په پښتو او دريم په اردو و. مگر ما پکښې د مخفي صاحب نوم نه کړ پيدا. له ښاغلي سلمان نه مې پوښتنه وکړه چې په دې کتابونو کښې خو کومه داسې نڅېنه زما تر سترگو نه شوه چې مخفي صاحب ته په نسبت کښې دې سړي پرې شکمن نه شي، ځکه نه يې موږ ته خط معلوم دی او نه د مخفي صاحب په خط او امضا له موږ سره کوم اثر شته چې ددې کتابونو له خط سره يې مقايسه کړو او ځان پرې ډاډه کړو چې دا درې کتابونه هم د مرحوم مخفي صاحب دي؟

ښاغلي سلمان را ته په ځواب کښې وويل چې دا کتابونه ما د مخفي صاحب له اولادې تر لاسه کړي دي، نو ځکه د هغه دي. د درې واړو کتابونو موضوعات فکري، فلسفي او عرفاني دي او سره نژديکتونه هم لري، سړی دا اټکل کولای شي چې يو سړي دې ليکلې وي.

زه د ښاغلي سلمان وينا ته د درناوي په خاطر د مخفي صاحب د تأليفاتو په لړ کښې دغه درې سره کتابونه هم لږ لږ بنيم:

(۱) درې اثر: ټول ۸۵ مخه دي. اثر په نشر ليکل شوی دی، په منځ منځ کښې يې پارسي نظمونه او عربي عبارات هم راغلي دي. په دوهم منځ

کښې يې تر بسم الله الرحمن الرحيم وروسته ليکلي دي ماخوډ از اکسير
القلوب.

کوم بحثونه چې په دې کتاب کښې راغلي دي: بحث تنزلات، بحث
صفت علم، بحث عالم کبير، بحث عالم صغير، بحث کشف، بحث
مراقبه، در بيان مقامات سلوک، بيان حواس عشره ظاهري و باطني،
قبض و بسط، طريق استخاره او په پای کې يو بل بحث دی، چې په نظم
راغلی دی خو عنوان يې دی: در بيان اذکار و محلهاي آن و اعداد آن و
افکار آن.

(۲) پښتو اثر: اصل او ويخ د کارونو د بنی آدم، دا کتاب په پښتو نثر
دی. ټول مخونه يې ۹۳ دي. او په دې عباراتو شروع شوی دی: هر کار يا
حرکت چې د بنی آدم نه ظاهر ته راوځي، اول د هغې کار يا حرکت اراده د
هغه په زړه کښې را پيدا شي، پس له هغې هغه کار يا حرکت صادر شی.
ددې نه معلومه شوه چې اصل او ويخ د کار د بنياد د زړه له ارادې وي.

په دې خبره د پخوانو او اوسنو فلسفيانو او زمور د اهل اسلام د
حکيمانو اختلاف دی چې آیا د بنی آدم د ارادې ځای زړه دی که دماغ.
اهل سلوک د اهل اسلام په پوره طور سره ثابتې کړې ده چې په بنی آدم
کښې د هغه د ارادو درې ځايه وي: (۱) دماغ دی، چې ددې ټول قوتونه د
دماغ سره اړه لري. (۲) قلب دی، چې ددې ټول قوتونه د زړه سره تعلق
لري. (۳) روح دی، چې د ټولو قوتونو سرچشمی روح اعظم دی.

(۳) اردو اثر: دا کتاب چې ټول ۷۰ مخه دی په نثر کښل شوی او پيل
يې دا دی: اما بعد دنيا اور مافياها کا علم ظاهري س تو حواس خمسہ
کې ذريعی سی حاصل هو، لیکن حقیقت ی هی که اسی حواس خمسہ

کا اصل ذهن کې وه پانچ قوتی ۵ هین جیسی کو: (۱) وهم یا قوت وهم.
(۲) خیال یا تخلی ۵. (۳) تصور. (۴) حافظه. (۵) فکر ۵ جاتا هی.

ما ددې درې وارو کتابونو ځانگړي نومونه پیدا نه کړل، نو ځکه مې د
درې اثر، پښتو اثر او اردو اثر په نامه معرفي کړل.

« ۴ »

د مخفي ویناوې او لیکنې:

د مخفي د پېژندنې د دې وړې رسالې په پای کښې غواړم دده هغه
آثار لوستونکیو ته وړاندې کړم چې د شلمې پېړۍ له درېیمې لسیزې نه
تر اوسه په متفرق ډول د افغانستان او پښتونخوا په مطبوعاتو کښې
چاپ شوي دي.

دا را ټول شوي مواد د مخفي خپل آثار دي. له هرې ټوټې او هرې
مقالې سره یې نوم چاپ شوی دی. له بلې خوا د وینا سبک او شیوه او
فکريې هم د مخفي دی، نو ځکه د شک مجال پر نشته.

باید زه دلته دا خبره هم یاده کړم چې په دې کابو پنځوسو شپیتو
کلونو کې بنايي په ځینو نورو آثارو او موقوتو خپرونو کښې هم د مخفي

نور شعرونه او مقالې چاپ وي چې متاسفانه زه نه يم پر پېښ شوی. پر هغو چې پېښ يم هغه می را نقل کړي دي چې ددې رسالې په وروستی برخه کې یې تاسو ته وړاندې کوم. اما یوه یادونه بله هم ضروري گڼم چې ما یوازې پرېښیدو اکتفا نه ده کړې، یعنی دا چې کله ما د مخفي په باب ددې رسالې د لیکلو پریکړه وکړه، نومې د مخفي په متفرقو دغسې اثارو پسې هغه منابع و لټول چې د مخفي د آثارو د نشر امکان پکښې موجود و، لکه: په کابل کې خپريدونکې انيس اخبار او پښتون مجله. ما د انيس د ۱۳۱۱-۱۳۰۹ هـ ش کلونو کلکسیونونه گرده وپلټل، هلته مې دده یوه دري مقاله او د هماغې مقالې په پای کې دده یو پښتو نظم وموندل چې د دې مجموعې په پای کې راوړل شوی دي.

د انيس اخبار د همدې مهال په ځینو گڼو کې ما ځینې داسې ترجمې ولیدې، چې په پای کې یې د ترجمان اداره امضا وه، څنگه چې د انيس د ادارې ترجمان هغه وخت مخفي صاحب و، نو کېدای شي دا ترجمې هم د مخفي صاحب وي؟ خو دا چې نوم یې ښکاره نه و ورسره راغلی او بله دا چې اکثر خبري مطالب وو، نو ځکه می را نقل نه کړل.

د پښتون مجلې کوم کلکسیونونه چې د کابل په کتابخانو کې میسر وو، هغه مې گرده پسې وکتل او کله چې پېښور ته ورغلم د پښتو د پارتمنت په کتابخانه کې د پښتون د بیلابیلو نشراتي مرحلو ښایسته ډیرې گڼې موجودې دي. ما دا گڼې په همدې نیامت ټولې له نظره تیرې کړې چې که د مخفي څه شی پکې و مومم. څه چې لاس ته راغلي دي، هغه د لوستونکیو مخې ته ایښوول شوي دي.

دا آثار که شه هم په کمې لحاظ لږ دي خو په کېفې لحاظ دا خو محدود پارکې او ټوټې يې هم ډير قيمتمې آثار دي.

د مخفې د آثارو دا حاضره مجموعه په دوو برخو ويشل شوې ده: لومړۍ يې د منظومو آثارو ده او په دوهمه برخه کې يې منشورې ليکنې راغلي دي.

په د مخنيو بحثونو کې مې د مخفې پر شعر لږ خبرې وکړې، خو په نثر مې يې څه نه دي ويلي، دا چې په دې مجموعه کې دده پښتو او دري منشورې ليکنې هم شته، نو ځکه به يې ځايه به نه وي، چې دده په منشورو لکېنو هم څو خبرې وکړم.

(۱) دده کومه پښتو منشوره ليکنه چې ما را اخيسته ده، که يې سپړي د نثر په ډولونو کې صنف بندي کړي، نو يې علمي نثر بللی شي، خو ژبه يې د علمي نثر له موازينو سره برابره نه ده اوډل شوې، بلکه ډيرو برخو کې د ليکوال د پرداخت شاعرانه شيوې پرې خپل اثرات پرېښي دي. زما په عقیده دا نثر په ځينو برخو کې خاص آهنگ پيدا کوي او کله مطمئن شي. لکه دا ټوټه: " دنيا آبا ده سرتسر، انسان خوشحاله اکثر، زمکه باغ عدن، عدن هر وطن، ليکن که د سترگی دې پتی کړې او بې ایمانی ته دې متې کړې، په کرلیچ دې موتي کړې، نو چا بری به وړان وړان شي، ملکونه به بې نشان شي."

د مخفې نثر سره له دې چې په علمي نثرونو کې حسابېږي، خو ساده والی خوږلت او ځینې ادبي ښيگنې هم لري.

(۲) دده کومه دري مقاله چې په دې مجموعه کې خوندي ده. د مقالې عنوان ته په پاملرنه په عادي او ژورنالستيکو نثرونو کې

حسابیبری، خود لیکوالم علمی معلوماتو هم خپل ځان پکښې ښکاره کړی دی، دده دري نثر فصیح، بلیغ او روان دی.

په لنډه توگه ویلی شو چې مخفي د شاعری تر څنگه ښه نثر لیکونکې هم و، په پښتو او دري یې ښه نثرونه لیکلي دي. هغه درې (پښتو، اردو او دري) منشور کتابونه چې ده ته منسوب دي. د هغو پر موضوعي خصوصیاتو خبرې کړې دي او د نثرونو په ډولونو کې درې واړه په علمي نثرونو کې ځای نیسي.

لومړۍ برخه وینا وي

« ۱ »

چې د زړه درد دې را کوه نو اوس دا واکا
طاقت د صبر را کې نشته دی ژړا راکا
په قام مین د نامرادی تیارو کې ځی په امید
مانا امیده له دې تیرو کې یورناراکا
له زړه تر ژبی پورې واړه شومه سیند د وینې
دې سیند د وینې لره تللو ته یو خواراکا
په اور د مینې د عاشق زړه نه سوزیږي زما
مانا قلاږه ته د سونې چل جدا راکا
فریاد دې نه خيژي له خولې نه راته وایې خلق
ماله دې خلقو ته طاقت د څه ویناراکا

غلی د غم د سیند په منځ کې نا امیده ولاړ
مخفي، مضطر له د "امن يحب" دعا راکا^{۴۳}

« ۲ »

وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه گران
په تا کې دی آرام د روح د سر د تن زما
له تا نه زه قربان
چې څوک په بناریو کې د بل چا لټوي زر
او نا قلاړه وي
یادیرې ورته لاس په تندي باندې پاس په سر
او بې آرامه وي
د داسې وړو سترگو خلقو حال وی تل بتر
او خوارو زاره وي
د داسې ژونده بڼه دی خدایرو ځنکدن زما
د قام په ننگ روان
وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما

۴۳ آزاد افغانستان، ۱۳۳۳ هـ ش د جوزا د ۷۱ می نیټې گڼه، ص ۴. دا پارکې ما له
آزاد افغانستان نه نقل کړی و، کله چې د پښتون په ۴ مه گڼه اکتوبر ۱۹۲۸ع، ۲۹ مخ
کې دا پارکې وکتل شو، نو ښکاره شوه، چې د آزاد افغانستان د ضبط بڼه سمه نه وه،
تر مقطع د مخنی بیت هم پکې نه و. ددې پارکې اوسنۍ بڼه د پښتون له مخی سمه کړل
شوه.

په ما له هرڅه گران

شړی د داسې کس له شاله بڼه ده د بل چا
چې نه لري غیرت
شوده دده د بزو، دده په لوری هر سبا
اوبه یې دي شربت
جونگړه دده غوره له مانی ده د بل چا
او فقر یې دولت

له تاجه د بل چا بڼه دی پټکې خیرن زما
د قام په غم روان
وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه گران
په تا کې دی آرام د روح د سرد تن زما
په تا کې دی آرام
وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه گران^{۴۴}

« ۳ »

خاونده ته ودانه کړې

^{۴۴} پښتانه لیکوال، دوهم چاپ، ۲۶-۲۷ مخونه؛ خلیل: همیش، د اباسین چاپی، پېښور ۱۹۵۷ع، ۳۷-۳۸ مخونه. د پښتانه لیکوال څلورم چاپ، ۵۳-۵۴ مخونه.

زمونږ د يو والی حجره
يو ځای پکښې د ځانه کړې
د پښتون ډله خوره
يو زړه، يو سا، يو شان کړې
دې بيل او بيل پښتون لره

کشمير نه تر هرات هورې
بلوچستان نه تر دورې
دا ټول پښتون دی هر چرې
څه رنگ دی پروت ذری ذرې
د يو وجود په شانې کړې
يا خدايه دا ذره ذره

لويو تپو د پښتنو
په غره په سم پرتو درنو
نمسو د لويو پلر گنو
راځئ چې يو شو ليونو
يا لويه خدايه وړانه کړې

سپیره بیلتون لره دیره

پښتو زمونږ چرته یې
ولی زمونږ نه بیرته یې
زمونږ زړه ځیگر ته یې
زمونږ د قام وزر ته یې
په مونږه لار ته آسانه کړې
چې مونږ یو شو کل سره

د پښتنو اول نیکه
خواره نمسي دې یو کره ته
دا شانې تیت دي دوی په څه
خبر له یوله بل نه، نه
یا لویه خدایه وړانه کړې
سپیره بیلتون لره دیره

زمونږ له ملک نه دښمنان
یا خدایه لر کړې نن زمان
په مونږه کړې زمونږه خان
زمونږ د قام زمونږ د ځان

رېنا زمونږ له ځانه كړې
د پښتون توره تيره ۴۵

«۴»

خادم د شريعت ساتونكې د ملت
خاوند د لوى عزت زمونږ اعليحضرت

يوسورى د اولس په سر د ټول افغانستان

امير امان الله خان

د ملك په ننگ ونام هر ساتې بې آرام
خدمت كې د اسلام كړېږي هر مدام

پر مور باندې دى زيات له مور او پلاره مهربان
امير امان الله خان

ستا فكر او ستا خيال بس دى زمونږ په حال

خپل ځان لرې ملال چې مونږه كې خوشحال

څښتن دې لري تل خوشحاله تا په هر زمان
امير امان الله خان

ته يې زمونږ مين ته يې زمونږ لدن
ته سا زمونږ د تن ته روح يې د وطن

۴۵ كابل مجله، د ۱۳۲۶ هـ ش كال، د اسد د ۱۵ مې كڼه، ۱۲-۱۳ مخونه.

د پښتنې ارمان لومړى ټوك، ۱ مخ كې هم د مخفي صاحب دغه شعر چاپ دى، خو وروستى بند يې پكې نشته او پنځه كړى پكې راغلي دي (۱۳۴۴ هـ ش كال د كابل چاپ) دا ترانه په ډيرو منابعو كې گډه وده او ناقصه راغلي ده.

ناموس زمونږ د ملك له ستا وجود دى نكهبان
امير امان الله خان

ته يې د ملك رينا ته يې ددين پناه
زمونږه تكپه گاه مونږ فخر كړو په تا

خرگند دې نوم د قام زمونږه كړ په ټول جهان
امير امان الله خان

زمونږ نه وه خپل واك ډيرگران وه داسى ژواك
ته پاڅيدې چالاك په فضل د رب پاك

آزاد دې قوم زمونږه كړ له جغ د دښمنان
امير امان الله خان ()

زمونږ نه وه دستور په كار وه دا ضرور
تسيار كه تا صفور مونږ ټولو ته منظور

ساتونكې د دستور د دين زمونږه له نقصان
امير امان الله خان

تا جوړ كړه مکتبونه پكې لولي علمونه
د هر فن كتابونه زامن زمونږ او وروڼه

رسيږي و هر چا ته فيض د علم په هر آن
امير امان الله خان

زمونږ نه وه جرگه تا جوړه را له كړه

* هر ساتې = هر ساعتې = ساعت يې

پرې کېږي زمونږ بڼه پادشاه له تا سره
مولاله تا رضا شه تا رضا کړه وطنيان
امير امان الله خان
پادشاه زمونږه سر حاضر دی ستا په در
زمونږ زړه او ځيگر دی ستا په مدح سر
قربان له تانه زمونږه ای زمونږ د ملك امان
امير امان الله خان^{۴۶}

«۵»

زه د قام په غم ژوندی يم
دغه غم مې په زړه تل وي
په ځيگر سوی له دې يم
سر کې اور مې دینه بل وي
خدایه داسې وخت به راشی
چې زمونږ جهاز به هم وي
لکه باز به په هوا شې
په ترخو اوبو به سم وي
ریل به هم زموږ پیدا شی
تار به هم په هر قدم وي
زه د قام په غم ژوندی يم
دغه غم می په زړه تل وي

^{۴۶} رویداد لویه جرگه افغانستان ، ۱۳۰۳ هـ ش ، ۳۷۲-۳۷۴ مخونه.

په ځيکر سوی له دې يم
سرکې اورمی دینه بل وي

اې زما ننکپالی قامه
وخت د ننگ او دسیالی دی
د دنیا په ډاگه عامه
نن هر قام په د او ولی دی
چې خپل قام نه کړې بد نامه
نن هر قام په ننگولی دی
خدا یه مرله دې پخوا وی
چې مې بل ته قام خجل وي
زه د قام به غم ژوندی يم
دغه غم می په زړه تل وي
په ځيکر سوی له دې يم
سرکې اورمی دپنه بل وي

زما یوتکې د وینې
د وطن په مینه رنگ وي
غوښه پوست می په رښتینې
جوړ د قام په نام ونگ وي
په رښتیا پښتون زلمی يم

زما کار پښتو او ننگ وي
تل دې مړزه هم په دې يم
دا دې تل مې په زړه وي
زه د قام په غم ژوندى يم
دغه غم مې په زړه تل وي
په ځيگر سوى له دې يم
سرکې اور مې د بڼه بل وي

خدایه داسې ژوندون را کړې
چې په زړه کې غم د قام وي
دواړه سترگې مې نمنا کې
په دې غم سبا ما بڼام وي
را کې درد داسې پیدا کړې
چې وجود مې بی آرام وي
پدې غم کې لیونى وى
دا سودا مې د زړه مل وي
زه د قام په غم ژونده يم
دغه غم مې په زړه تل وي
په ځيگر سوى که دې يم
سرکې اور مې د بڼه بل وي^{۴۸}

^{۴۸} دا پارکې د پښتو په ځينو تذکرو او ځينو موقو تو خپرونو کې ټوټې ټوټې چاپ شوی دی.

«٦»

ستوریو د آسمان اوچت
بنکاری په تیرو کې تت
شپه زما د بد قسمت
وايې پاتې څومره ده
حق حیران دریان مخفي
گډ په های سوران مخفي
بې هوشه بې ځان مخفي
او پيالی نسکوره ده ^{٤٩}

«٧»

څه عجبه وخت و چې قبوله دې دعا کړله
وادې خشتو فضل معبود ورکه دې بلا کړله
اوس که درتسه ژاړم هزار ځله دعا کوم
نه قبلیرې خدايه بې تاثیرې دې دعا کړله ^{٥٠}

مانا دا چې هربند يې ديو ځانته پار کې په توگه چاپ شوی دی. ماهم له بيلا بيلو ځايونو پدې مجموعه کې څو ځايه د جلا جلا پارکو په توگه خوندي کړي وو. کله چې مې د خان شهيد، خان عبدالصمد خان اخکزي (زما ژوند او ژوندون) وکوت، نو د مخفي د دې پارکي بشپړ شکل پکې خوندي و، (٣١٢ مخ). ماهم له همدې ځايه په حاضرې مجموعه کې بشپړ را واخيست.

^{٤٩} پښتو مجله، ١٩٨١ م، می - جون گڼه

^{٥٠} پښتو مجله ١٩٨١، می - جون گڼه.

«۸»

دريغۀه دريغۀه اي عدمه
تا كې پروت وي بي غمه
دلته چا زه را وستمه
ډك له درده له آزاره ۵۱

«۹»

ما له د زهرو پيالۀه را كړئ چې پري و مرمه زر
گيلۀه به هره ورځ په مخكې د طبيب نه وي
پسه چې له سرمين خلاصوي حلالوي پخپله
داسي احسان خو دې په ما غريب مخفي نه وي ۵۲

«۱۰»

د دنيا په ارت ميدان زه
يم غونډسكې د چوگان زه
بغرگي لتي د آسمان زه
خورم په سر باندي هرواره
د آسمان د ژرندي لاندې

۵۱ پښتو مجله ۱۹۸۱، می - جون گڼه.

۵۲ پښتو مجله ۱۹۸۱، می جون گڼه.

او د مزکې په سر باندې
تل دې ليرمه ارمان دى
زه مخفي غريب بيکاره ۵۳

«۱۱»

خه له رگ د بدن مى طبيب گورى نن
نن مې دى ځنکدن را له راوړئ کفن
را له راوړئ کفن

د دنيا دنگو غـرو

آبادواو ميـرو

سيند او خوړو او چينو

پاتې ستاسې ديدن، پاتې ستاسې ديدن

را له راوړئ کفن

بنو ځوانانو تمام

چې کوى هر مدام

بنه لپاره د قام

زما واخلى سلام

سامې خيڅي له تن

را له راوړئ کفن

د دنيا د ديـري

۵۳ دا توتیه، د پښتو مجلې د ۱۹۸۱ ع کال د می، جون گڼی څخه اخیستل شوې ده.

خِي مخفي هـــــــــــــر سړی
خوك پومبى خووك وروستی
بنه دی خدای ته رفتن، بنه دی خدای ته رفتن
را له راوړئ کفن (۵۴)

«۱۲»

ربه مونږ له مينه د قام را
په دې اور کې را له آرام را
ته د دې نه روغ هر اندام را
ته د مینى مونږ له جام را

چې نمرود ته هم حق ويونکې وو
د فرعون نه نه ويريدونکې وو
امتى ، امت به ويونکې وو
مونږ له دغه شان اسلام را
ربه مونږ له مينه د قام را

چې نه شور لري نه آواز لري
د مين زړه راز ونياز لري
لکه بوى د گل د زړه راز لري

۵۴ پښتو مجله: می ، جون گڼه.

مونڊر له دغه شان اسلام را
ربه مونڊر له مينه د قام را ۵۵

«۱۳»

يو ځلى يو زړې پيشو كړه جمع منږكان
وې اي زما بچو رو تاسې مه كوي خفگان
زه حج له ومه تلې حج مي كړي يم راغلي
بي ذكره ويم چې بله څه مي له خولي نه، نه ايستلي

قصه به درته وکړمه یوه د امریکې
يو ځلي يو سړی و ددې ملك په هغې كښې
وې اخلمه كوتېه چې په قلاز اوسم پكښې
خاوند د كور ته وويل چې خو به يي را كې
اوس گوره چې خاوند د كور يې څه رنگ شو گويان

وې ته يې رعيت د پيرنگيانو د لندن
په خټه كښې اخښلې غلامی ده ستا د تن
چې تا له كوتېه دركمه دپاره د مسكن
گوياد بي ننگي بوتېي نا لومه په وطن
ځه، ځه ددې ملكه نه صاحب مهربان

۵۵ پښتو (مجله)، پښتور اكاډيمی، پېښور، د ۱۹۸۱ع كال د می، جون گڼه، ۹۲-۹۳ مخونه.

دنيا کې دي قومونه چې لري خپل حکومت
جاپان او امريکې ته فکر وکړه يو ساعت
هر يو په خپل هنر سره حاصل کړو بادشاهت
بيا دغه بادشاهت يې په دنيا کې کړو اوچت
په علم په هنر شو د ملکونو خاوندان^{۵۶}

«۱۴»

اې جهله روک شې مونږ دې روک کړو
مونږ رو کېږو، ارمان ارمان دی
جهل نشه ده سپرې پرې مست وي
زمونږ هر يو تن مست په ځان دی^{۵۷}

«۱۵»

ټول عالم بيدار شو
پاخيد په خپل کار شو
پوه شو هم هونبیار شو
زده کړې ته تيار شو
مونږ د خوبه ذری ذری^{۵۸}

^{۵۶} دا لور څلور بندونه، د مرحوم مخفي د منږک نامه نومی کتاب له بيلا بيلو برخو څخه

اخيستل شوي دي

^{۵۷} اباسين (مجله)، د ۱۹۵۶ع کال د نومبر گڼه، ۲۴ مخ.

^{۵۸} پښتون (مجله) د ۱۹۳۹، د اگست د لومړۍ نيتی گڼه.

«۱۶»

خواوشا ږلۍ باران
واورې او سيلۍ طوفان
پاتې له خپل کاروان
او شپه تکه توره ده ۵۹

«۱۷»

چې د زړه درد دې را کوه نو اوس دوا راکه
درد را کوي د درد دپاره زغم وما را که
په نا امیده بد نصیبه شپه پیدا شومه زه
د عمره پورې ددې تورې شپې سبا را که
چې پس له مرگه را ولې زما د عمر سبا
سبا له نه په ما ده سخته نن ته دا را که
په لوی رحمت کې د رحمان (مخفي) څه نشته کمی
جفا رقیب کوي آمان له دې جفا را که ۶

«۱۸»

څه لویه دنیا دې پیدا کړې ده چې څه له ده؟
دا دې بی پایانه بنا کړې ده چې څه له ده؟

۵۹ پښتو (مجله) د ۱۹۸۱ع کال د می، جون گڼه، ۹۱ مخ.
۶ پښتانه لیکوال، ج ۱ ص ۵۶.

مینه که موجود نه وي موجود به يې وجود نه وي
مینه دې وجود لره سا کړې ده چې څه له ده؟
خدايه يوه آه مې ستا تر عرشه رسيدی نه شی
ټوله شپه مې سترگو ژړا کړې ده، چې څه له ده؟^{۶۱}

«۱۹»

هغه قام ژوندی دی چې جذبات د شهادت لري
جمع په خپل ځان کښې استقلال، علم و حکمت لري
بې د استقلاله، هـنر جنگ پڅه توره ده
توره دې تيره ساتي هر څوک چې د جنگ نيت لري
علم د انسان د فوقيت دی يو محکم نشان
دا صفت جهاد سره ډير لوی مناسبت لري^{۶۲}

«۲۰»

اې آسمانه ولې نه شوې را نسکور
اې آفتابه ولې نه يې د غمه تور
لويو غرونو! ولې ريز او مريز نه شوی
ونو! بوټو! ولې نه سوزی په اور
مزکې پرځ له ډيره غمه ولې نه چوې
ستا د پاسه څومره وير دی څومره شور^{۶۳}

^{۶۱} پښتو، می، جون گڼه ۱۹۸۱ ع، ۹۵ مخ.

^{۶۲} پښتانه ليکوال ج ۱ ص ۵۷

«۲۱»

هر موج چې را اوچت شه د زړه د لوی درياب زما
 تر غاړې د خولې راغی بيا واپس شه دا سيلاب زما
 ما بد نصيب هر ځل چې کوم يو خوب وليد يا خيال وکړه
 هر ځل شه خيال او خوب غلط آرمان په خيال او خوب زما
 راځی که ننداره کوی بې تيغه وژل کېږمه
 بيا پس له مرگه نشته دی خوند که پيچ و تاب زما
 مخفي که پټ دنيا کې دی، غم دی د کل جهان په ده
 باور که دې پری را نه شی دا دی د زړه کتاب زما^{۶۴}

«۲۲»

هر څوک د خپلی ژبې پت لري
 ورسره مينه محبت لري
 پکښې علمونه لياقت لري
 پدې کښې خط و کتابت لري
 په پښتنو باندې ده خپله ژبه
 گرانه نه يې ليکون دی
 زړه مې د غم په تبر غوڅ شو ناگهان
 گران موی ژوندون دی

^{۶۳} پښتانه ليکوال ، دوهم چاپ، ۲۸ مخ.

^{۶۴} پښتو (مجله) ، می، جون ، ۱۹۸۱ ع ، ۱۰۰ مخ .

دويمه برخه

ليکنې

« ۱ »

توره تياره مه راوله، تورتم مه جوړوه!

عزتمندو صاحبانو او د حقيقت طالبانو! خبر يې چې دنيا په څه قايمه ده او ودانه او سمه ده؛ کله اوږې شې، کله ژمې، کله سپرلې شې او کله منې.

په دې ادل بدل او تلل راتلل کې کله سختې وي او تکليفونه او کله مزې وي او آرامونه، مثلاً په اوږې او په ژمې کې خلق ضرور بې آرامه وي، د گرمې او د يخ تکليف عام وي، ليکن په پسرلي کې بارانونه ورپرې، ميوې، غلې، دانې، غنې، بوتې، شينکي راتوکپرې؛ د بنيادم د ژوندون سببونه او د آرام اسبابونه ډير شې. قدرتي ذرايع د آرام عام او بې شماره شې.

مثلاً لوږې هوارې شې، ژورې سمې لارې شې، کلي آباد شې، ميرې باغات شې، ملکونه د عدن جنات شې.

خبریی ددې حقیقت څه دی؟ په دې کې اصلیت څه میشته دی؟
عالمانو تحقق کړی دی او ساینس دانانو یې تصدیق کړی دی چې دنیا په
یوه نیغ خط پرته ده، خط استوا ددغه خط نامه ده. نیمه تریو خوا او نیمه
تر بل خوا پرته ده. گویا که خط استوا د تلې یوه ډنډه ده او زمکه د دوو
چاپرو نمونه ده چې د خط استوا په ډنډه باندې پرته او "وضع المیزان-
لاتطعو فی المیزان" هر کله چې ددې تلې یو چاپری یوخوا کوږ او بل بل
خوا را کوږ وي، نو په دواړو چاپرو آرام وړک وي؛ دواړه طرفونه یې له
تکلیفونو ډک وي، خلق له گرمۍ یا له یخنۍ نه کنجلك وي. او هرکله چې
دواړې چاپرې برابري وي او په خط استوا باندې نیغ پراته وي، نو دا د
پسرلی موسم وي او یو بنکلی منظر وي، هر طرف ته آبادي وي او اختر
وي، نه د ژمي سختي نه د اوړي گرمي.

هر ځای گلونه، هر خوا چمنونه، هر څوک خوشحال او هر حامل په
اعتدال. لیکن پوه شوی چې ددې موسم د پیدا کېدو حقیقت څه دی؟ او
ددې آبادۍ او خوشحالي اصلیت څه دی؟ هغه د زمکې د تلې د دواړو
چاپرو د خط استوا په ډنډه برابریدل دي او هغه د دواړو ډډو نیغ او سم
پریوتل دي.

پس معلومه شوه چې کار ټول په خط استوا کې دی او سبب یې ټول په
دې خط باندې سمتیا کې دی.

ستاسو به خیال وي چې دا خط به د یوې کرنيې په مثال وي. په پنسل
به راکنبلیشوی وي، یا په سیاھي به لیکلی شوی وي، یا له سیمو یا له
جستو یا له اوسپنې یا له څه بل څه نه به روغ وي، او کوږ به تلې، راغلی
وي یا نیغ به وي.

حقيقت دا دی چې دا خط ستا خیال، ستا په تصور کې په خه مثال دی. ددې وجود هم د انسان خیال دی او د هغی کمال دی. د انسان په سبب دا موجود دی او د انسان خیال، فکر، عقیده ددې سبب د وجود دی. ددې مثال ستا د خوشحالی یا د غم په شان دی چې د دواړو ستا په دماغ کې مقام دی او سبب یې هم ستا خیال او وهم و گمان دی. دا هغه خط دی چې په نقشه کنبې د سیاهی دی، په جغرافیه کې د ریاضی دی او په عقل کې فکری او په دماغ کې نظری. په جغرافیه کنبې دې ته خط استوا وایې، په اخلاقیاتو کې د اخلاقو سمتیا (صراط المستقیم) وایې او په معاملاتو کې ورته گذران صفا او د تلی نیغ تیا (وزنوا بالقسطاس المستقیم) په آخرت کې دا پل صراط شی د وینسته نه نری د اوبو نه نرم او د توری نه تیره والی کې زیات شی. د هر چا تله به پرې کېږي او ضرور ضرور به پرې تیرېږي (کان علی ربك حتماً مقضياً).

پس ای صاحبانو! د دنیا تله ستاسو په خیال قایمه ده او د زمکې غونډ ستاسې په فکر دوه نیمه دی، دواړه نیم غونډه یې ستاسی په فکر چلیږي او وړاندې او وروستو کېږي او سبب د آبادی یا بربادی جوړېږي. خومره چې د یو شی د وجود فکر په دماغ کې زیات مضبوط وي او د زړه سره ډیر، هغی ته عقیده وایې او د ایمان یوه مسأله وایې د ډیرو عقیدو نه ایمان جوړېږي او د ایمان د مضبوطوالي نه جهان او د جهان دوران. د دنیا بڼهرونه اود بڼهرونو بازارونه په بازارونو کې د تلو روزگار، د کچو نو، د میچونو او د بی شماره پیمانو او اندازو شمار او کاروبار او د دنیا د تلی د دوه چاپرو قطار، د هغی حرکت وار په وار. او د هغوی په خپلی ډنډې یعنی خط استوا یا برابری یا لری یا بری.

که په هر عمل د دې خط استوا خیال وو، هر کار د دې تلی د
ډنډې په مثال و، نه زیات نه کم، بلکه په اعتدال و، نو چا پرې د دنیا
برابر.

دنیا آباءه سرترسر، انسان خوشحاله اکثر، زمکه باغ عدن، عدن هر
وطن، لیکن که سترگی دې پتی کړې او بی ایمانی ته دې متی کړې، په
کړ لیچ دې موتی کړې، نو چا پرې به وران وران شی، ملکونه بی نشان
شی، قومونه به فنا شی، بنهرونه به تباه شی، په بازار د دنیا کې به توره
تیاره راشی، یقیناً دنیا به ورانه او انسان به عدم ته روان شی. پس ای
انسانه! ای د عقل خاونده نکته دا نه! اوس ستا واک دی او ستا اختیار
دی او ستا کار دی او ستا روزگار دی، که جهان آبادوی، که دنیا
ورانوی، که زمکه باغ عدن کوی، او یا شار وطن ته جوړ وی.^{۶۵}

« ۲ »

^{۶۵} رهبر، د ۱۹۵۷ع کال د می د میاشتی د ۸ می نیټی گڼه، ۱۸ مخ؛ د ارواښاد
مخفي دغه مضمون ما له رهبر څخه اخیستی و، وروسته می د پښتون ۱۹۴۵ع کال د
اگست د ۲۲ می نیټی گڼی (۱۴-۱۵ مخونه) کې هم وکوت او د پښتون له مخی می
سم کړ. دا مضمون د کابل مجلې د ۱۳۲۶ هـ ش کال د اسد د میاشتی د ۱۵ نیټی په
گڼه کې هم چاپ شوی دی.

جشن چهاردهمین استقلال

اهدنا الصراط المستقیم. صراط الذین انعمت علیهم غیرالمغضوب
علیهم ولاالضالین آمین.

دعای مندرجۀ فوق دعایی است که یک مومن و مسلمان شب و روز در
هر نماز از خدای خود خواستار و طلب گار آن بوده، از صمیم قلب و
خلوص نیت به پیش خدای حی و قیوم خود بران لب و زبان خود را حرکت
دا ده و قایل آن میگردد.

معنی آن این است که ای خدای رحیم و مهربان وای رب العالمین و
مالک یوم الدین ما را در زنده گانی دنیوی به راه راست و درست هدایت
نما! همان راه راست و درست که به رجال بزرگ و ابطال کبیر دنیا مرحمت
و ارزانی فرموده و نشان داده بودی، نه راه زندگانی کسانی که راه
صحیح نشان داده ترا ترک نمودند و به قهر و غضب تو گرفتار گردیدند و
نه راه کسانی که با آن راه مستقیم پی نبرده براه غلط رفتند و گمراه
شدند.

حضرت ابراهیم (ع) اب الانبیا که در کفرستان کالدیه شهر آشوب
بابل حیران و پریشان تفکرکنان جویای این صراط المستقیم بودحتی راه
غلط شرک و کفر ابا و اجداد و قوم و هموطن خود را ترک کرده، صراط
المستقیم دین الهی را برای رفتار وزنده گانی خود منتخب و مقبول

نمود. فی الحقیقت از قبضهٔ ظالمانه و مستبدانهٔ نمرود و جماعت او آزادی و استقلال حاصل میکرد.

و برای حصول آزادی و استقلال شخصی آن حضرت بیزاری پدر و مادر بغض قوم و ظلم و وجود حکومت و قهر و غضب پادشاه عصر خود را متحمل گردید، حتی سوختن در آتش سوزان، مهجوری از وطن، تحمل سختیها و محن مسافرت و جلاوطن را بر خود گوارا نموده، اما زنده گانی حرومستقل و تعقیب صراط المستقیم را هرگز از دست ندادند.

پس آزادی و استقلال نعمتی است که از جانب رب العزة به اب الایمیا پس از تحمیل چندین جور و جفا و ظلم و تشدد و عسرت و مصیبت مرحمت و موهبت شده است.

آن که به سرزمین مصر به پیش يك حاکم جابر و متکبر طاغی و باغی از احکام الهی تبلیغ میکرد و قوم خود بنی اسرائیل را از ان سرزمین که به آزادی و استقلال در آنجا تعمیل احکام خداوندی را کرده نمیتوانستند ترغیب خروج میداد، در حقیقت طالب آزادی و استقلال از کفر و طغیان فرعون و حزب او بود و برای حصول این آزادی و استقلال انواع و اقسام مظلوم و شدايد اهل مصر و فرعون را متحمل گردیده، تا آن که خود و قوم غریب و بی سروسامانش دوچار با مصایب و آلام گردید، اما گوهر مقصود را هرگز از دست نداده بالاخره خود و قوم خود را از بحر عمیق و مهلك غلامی به ساحل عزت، استقلال و آزادی رسانید.

این يك نعمت بی نهایت و مرحمت بی غایت بود، که خدای مهربان به حضرت موسی علیه السلام انعام و اکرام فرمود.

آن که در کوه و صحرای فلسطین و در اسواق و محلات بیت المقدس با يك عشق مفرط قوم خود را از غلامی ملت غیر تعلیم آزادی میداد و آنها را به صراط المستقیم استقلال از محکومیت کفار سوق مینمود، و قوم بنی اسرائیل را تعلیم حریت و بشارت استقلال میبخشید حضرت مسیح علیه السلام بود.

اگرچه در این تعلیم حضرت عیسی (ع) مقابل همه گونه آلام و مصایب مبعوضی قوم و مجرم حکومت جابرۀ وقت گردید، با این هم هیچگاه از تبلیغات حریت و استقلال فراموشی و خاموشی اختیار نکرد.

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم که قوم عرب را از حسیض کفر و رسومات قبیحه به شاهراه اسلام آورده، آنها را از سلاسل کفر و بنده گی و محکومی شیطان آزاد نمودند، فی الحقیقت اهل اسلام را به صراط المستقیم استقلال رهنمایی نمودند.

در این حصول مقصد عالی آنحضرت را چقدر مصایب و شداید و تکالیف و سداید عاید گردید؟ به ارباب بینش و دانش پوشیده نیست. اما آنحضرت همه آنها را به نهایت صبر و ثبات و الوالعزمی تحمل نمودند و يك ملت عظیم دنیا را به راه مستقیم استقلال و آزادی هدایت نمودند.

پس نعمت حریت و استقلال همان نعمت و مرحمت عظیم الهی است که به واسطه امام الاحرار صاحب عزو الاستقلال اعنی حضرت محمد (ص) به ملت آزاد و مستقل اسلام عطا شد.

حریت و استقلال (نفسی و اجتماعی) همان امانت خداوندی است که تمام موجودات از تحت الثری الی سموات العلی و ما بین هما استعداد تحمل و تحفظ آنرا نداشته اخر الامر انسان ضعیف البنیان ذمه وار حفاظت او گردید.

چنانچه فرموده شده است:

انا عرضنا الأمانة علی السموات و الارض والجبال فأبین ان یحملنها واشفقن منها و حملها الانسان.

و حافظ شیرازی میفرماید:

آسمان بار امانت نتواست کشید
قرعه فال به نام من دیوانه زدند

در حقیقت نعمت حریت و استقلال همان عهدۀ خلافت ارضی است که عالم ملکوت با وجود غلبۀ روحانیت و علم و فضیلت از تعمیم و تکمیل آن عاجز و قاصر بوده، آخر الامر این رتبه عالی به انسان ها مفوض گردید، چنانچه فرموده شده است:

و اذ قال ربك للملائكة انی جاعل فی الارض خلیفه قالو أتجعل فیها من یفسد فیها و یسفك الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدر لك قال انی اعلم ما لاتعلمون. این نعمت الهی و مرحمت نامتناهی خداوندی که از

يك مدت مدید و عرصهٔ بعید از دست ملت افغانستان به در شده بود به مثل دیگر اقوام اسلامیة زیر حمایت اغیار رفته تحت فشار اجانب آمده بود، باری به فضل بیحد الهی و توفیق بیچون ایزدی از عرصهٔ ۱۴ سال به اینطرف مجدداً نعمت گم شده را حاصل و عزت متروکه را نایل گردیده، خود را از ذلت حمایت کفار و حقارت استمداد اغیار بر آورده، به راه صحیح حریت و شاهراه مستقیم ابرار از حضرت ابراهیم، موسی، عیسی، محمد صلوات علیهم اجمعین، روان و پویان شدند: فسبحان ذوالملك والملکوت سبحان ذالعهزة والعظمة والكبرياء والجلال و الجبروت. سبحان من یحی ولایموت سبح قدوس ربنا ورب الملائكة والروح. اما هر نعمت الهی را شکری واجب و هر مرحمت ایزدی را مواظبت لازم است، یعنی هر نعمت را باید شناخته و در تکمیل آن سعی باشند و همیشه از روی احتیاط و اهتمام مواظبت آنرا نمایند تا آن مرحمت ضایع نشود.

پس ظاهر است که ملت حر و آزاد افغانستان به محافظهٔ این مقصد عالی یعنی حریت اجتماعی و حریت و مصونیت شخصی و حریت افکار و اراء و استقلال اقتصادی و جغرافی و بسا منازل صعب المرور و مراحل شدیدالعبور ارتقایی متعهد است و نباید ما خود را قانع ساخته وبی پروا سازیم، زیرا غفلت انسان را از راه صحیح و مستقیم ایزدی دور کرده به گودال کبر و غرور، ربا و فساد پرتاب میکند، چنانچه فرموده شده است:

ولاتمش فی الارض مرحا انک لن تخرق الارض. ولن تبلغ الجبال طولا. خاطر نزاکت مائر قارئین کرام را ملتفت به شکر خداوندی و ازدیاد این نعماء موفق خواسته ضمناً این چند اشعاری را که نگارنده به زبان افغانی حسب حال خود گفته، ختم سخن مینماید:

خاونده خوږو زړو له مرهم د رحم را که
ناروغه له شربت د خپل فضل و کرم را که
منزل د محبت چې سختی لري بی شانه
دی سختو کې منزل ته تگ ما لره سم را که
زړگی مې له غم ډک دی، نا امیده له هر در شوم
نا امیده لره خدایه خپل در ته قدم را که
که غواړې چې ناروغ شی ستا په فضل بیا روغ
یا ټول کړې ناروغه یا ماله عدم را که
(مخفي) لري زړگوتی ستا غم، لکه عالم دی
دې غم له د عالم شان یو لوبنی د غم را که^{۶۶}

www.melitahrik.com
0777 400 116

^{۶۶} انیس، د ۱۳۱۱ هـ ش کال ۱۵ مه گڼه.

نتیجه او پیشنهادونه

له دې څېړنې او د ارواښاد فضل محمود مخفي له دغو خورو ورو منظومو او ليکنو زه دا نتیجه اخلم چې فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو شاعرانو په هغه ډله کې ولاړ سړی دی چې په پښتو شاعری کې يې د شکل او مضمون له پلوه د بدلون زیار ایستلی دی. د کلام هغه محدودې نمونې چې يې زموږ په واک کې دي د هغو له مخې موږ دې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د رسالتمندو شاعرانو په ډله کې يې دورلی شو او د نوښتګرو سرلارو یو نماینده او مخکښ شاعر يې بللی شو.

ده خپل ژوند د افغان اولس خدمت ته وقف کړی و. دی د خپل قوم په غم غمجن او په درد دردمن و. مخفي د خپل قوم - که هغه لرو او که بر - یو شاته خدمت کړی دی. خپل امکانات او هنر يې د وطن او خلکو په اختیار کېښي ایښي وو او څیړونکې دی د پښتنوالی لیوال بولی. (افغانستان ۲۸۲ مخ). خوزه ورسره دا خبره هم زیاتوم چې مخفي د آزادۍ د شمعي پتنگ، د بیدارۍ او د تعلیم د خورولو عاشق، د افغانانو د اتفاق او یووالی ټینګ طرفدار او د تاریخي افغانستان د جوړولو صادق مبلغ و.

دده سرگردانه او له رنځونو، کړاوو سره مل ژوند، سفرونه او لالهاندۍ ټول هغه عوامل دي، چې دده د آثارو په نه خوندي ساتنه کېښي موثريت لري.

که شه هم دده درې منشور پښتو، پارسي او اردو کتابونه ځينو خواخوږو ساتلي دي، خو دده منظومات او ديوان چې د پښتو معاصر ادب په پيلامه کښې د فرهنگي رشد د شاخصونو د څرگندولو لپاره د روان ادبي بهير د محاسبې وړ آثار بايد وي، هغه زمور له سترگو نهام دي. سره له دې چې استاد رښتین او نورو دده د ديوان څرک په لاس را کړی، خو تر اوسه میدان ته نه دی را وتلی.

دا محدود خو پارکي يې چې زمور په واک کښې دې، دده ژوند د فکري او هنري ودې پراوونه نشی بنوولای خو بيا هم دا ټوټې بايد غنيمت و بولو او مور يې د معاصر پښتو ادب په پيلامه کښې د بدلون د نماينده نمونو په توگه ارزيايی کړو.

د مخفي د ژوند او آثارو په باب که شه هم ډېر څه ليکل شوي دي، خو زياتره يو د بل تکرار دي او ځينې ډېرې ناسمې خبرې هم لري. په دې اثر کښې زيار ايستل شوی دی، چې له مختلفو منابعو دده د ژوند او مبارزې يو انځور وکښل شي. دا انځور که په ځينو برخو کښې څه تتوالی ولري، اميد دی چې په آینده څېړنو کې دا تتوالی هم ځلا او نوې رڼا پيدا کاندې.

د مخفي کومې نمونې چې ما په دې مجموعه خوندي کړې دي که شه هم لږ دي، خو کيفي ارزښت يې د ايجاد د وخت شرايطو ته په پاملرنه د مننې وړ دی.

د مخفي په موجود کلام کښې د شکل له پلوه شه نوښتونه ليدل کېږي، دده په تر لاسه شويو پارکو کښې د شرقي شاعری د شکلی عنعنو د پالنې تر څنگه دده ز باته توجه د پښتو د ولسي شاعری خپلو ملی

اوزانو ته لیدل کیږي. له دې محدودو دوو نمونو لوستونکي اټکل کولای شی چې مخفي په خپله شاعری کې دغه ملی اوزان هم را خپل کړي دي او ددې تر څنګه ده زیار ایستلی چې له دغو ولسی کالبونو نه په استفاده په پښتو شاعری کې نويو شکلی ډولو نو ته لار وباسي. دده د کلام ځینی نمونې د پښتو ادبیاتو په معاصره دوره کې د نوې شاعری او نويو فورمونو د ترویج لومړنۍ بڼې نمونې کیدای شي.

دده دا لږې نمونې هم له مورې سره دده د فکري مسیرونو په څرګندونه کېنې مرسته کوي او دی مورې ته د یو هیوادپال، د قومی او ملی اتحاد داعی او د اجتماعي، فرهنگي، اقتصادي او سیاسي اصلاحاتو او پرمختیاوو غوښتونکی روشن فکر او آزادی دوست شاعر په توګه را پیژني.

دا موجوده رساله که څه هم دده د ژوند او اند د څرګندولو په لاره کېنې یو ابتدایي ګام دی، امید دي چې نور پښتانه ددغه باغی او غازی شاعر د ژوند په نورو اړخونو تر دې زیات کارونه وکړي. د افغانانو او پښتنو علمی او فرهنگي مؤسسې مخفي، لکه څنګه چې دی خلکو ته معرفي کړي. مورې کولای شو چې دده په باب څیړنې په لاندې ډول پر مخ بوزو:

الف: که دافغانستان، پښتو نخوا او د پښتو نخوا قبایلی علاقه له ځینو ښاغلیو سره د مخفي د کلام زیاتی نمونې او یا دیوان وي، تر ټولو د مخه باید دانموني یوځوان را ټولې کا او د دیوان لټون یې وکړي او دیوان یې باید ژر تر ژره چاپ شي، ځکه دا کار به د پښتو د معاصرو ادبیاتو له څیړونکیو سره ډیره مرسته وکړي. ځکه که چېرې مورې دده د

کلام خومره زیا تې نمونې ولرو هومره ز مورځې وځپرونکې دده پر افکارو او ملی، مترقی نظر یاتو زیاتې خبرې او ډیر بحثونه کولای شي.

ب: له بناغلي فضل زمان سلمان سره د ارواښاد مخفی درې کتابونه شته، دغه کتابونه باید ژر تر ژره چاپ شي او زموږ د معاصر فرهنگ د مینه والو په واک کښې ورکړل شي.

ج: د کابل پوهنتون پښتو څانګه باید د مخفی د ژوند او آثارو د لاریات تحقیق لپاره ځینو کسانو ته د لیسانس د دورې د مانوګراف او یاد M.A د کورسونو فارغانو ته د تیزس د لیکلو لپاره دمخفی د آثارو درایوولو او څېړلو موضوع وټاکي.

د: د پېښور پوهنتون پښتو څانګه، پاکستان سټډی سنټر او ایریا سټډی سنټر هم کولای شي د مخفی د سیاسي مبارزو د بیلابیلو اړخو د څرګندولو او دده د اصلاح طلب اجتماعی او فرهنگی شخصیت د بنسټولو او ځلولو لپاره د M.phil تیزسونه پر انگریزي او اردو ژبو پر خپلو شاګردانو تهیه کاندې.

و من الله التوفيق

نوم ليك

پدې فهرست کې د ځايونو د نوم څنگ ته ستوری ايښوول شوی دی او د کتاب مخې ته مو (ك) د مجلې (م) د جريدې (ج) مخففات ايښي دي.

آ، الف

آزاد، ابوالکلام (مولانا): ۲۲، ۴۱

آزاد افغانستان (ج): ۸۹

آواز (م): ۶، ۲۶، ۵۲

اباسين (م): ۱۰۳

ابراهيم (ع): ۱۱۲، ۱۱۶

اتحاد مشرقی (اخبار) ۲۶

*آټک: ۴۷

آټک کی اسپار (ك): ۶۹

*آتمانزی: ۲۸-۲۹، ۳۱، ۷۳، ۷۵

اجمل خټک: ۳۱، ۶۹

احمد شاه (ميا): ۷۴

احمد کاکا: ۷۸

- اخكزی، عبدالصمد خان ۹۸
اسلانف، ماتيروس گریگوریوچ: ۷۳
اسام: ۲۵، ۴۶، ۵۴
اشنغر گلونه (ك): ۵۰
اعلیحضرت امان الله خان غازی: ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۳۰، ۳۷، ۳۹-۶۴،
۸۸-۹۰
اعلیحضرت محمد نادرشاه غازی: ۲۴، ۳۸، ۴۱، ۴۴
اسام: ۲۵، ۴۶، ۵۴
* افغانستان: ۱، ۲، ۳، ۶، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۱، ۲۳، ۲۶، ۳۴
۳۴، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۴۰، ۴۲، ۴۳-۷۵، ۸۹-۹۵، ۱۱۵، ۱۱۷،
۱۲۰
افغانستان (ك): ۱۱۶
افغانستان در پنج قرن اخیر (ك): ۳۸
افغانستان در مسیر تاریخ (ك): ۳۶
افغان، ملا عبدالباقی کاکړي: ۶۸
افغان، غلام محی الدین: ۱، ۲، ۶۸
افغانی نویس، ملامحمد: ۶۸
اکبر، عبدالاکبرخان: ۸، ۲۶، ۳۵، ۳۸، ۵۶-۵۷، ۷۱-۷۴
اکسیرالقلوب(ك): ۸۳
* اګره: ۱۸، ۲۰، ۴۱ - ۶۶
الھلال: ۲۷، ۶۲
* امریکا: ۱۰۳
انجمن اصلاح الافاغنه: ۲۸، ۳۸، ۷۷، ۷۸
انیس(اخبار): ۲۲، ۲۶، ۴۰، ۸۶، ۱۱۷
اوسنی لیکوال (ك): ۱

* ایران: ۲۱

ب

* بابل: ۱۱۳

* بت خيله: ۵۷

* باجور: ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۴، ۳۰، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۳، ۵۷

باجوری، بریالی: ۳، ۷، ۹، ۲۵، ۵۴، ۷۳

باچاخان او خدایی خدمتگاری (ك): ۲۹، ۶۸

باچاخان او فضل محمود مخفی (م): ۶۲

بختانی، عبدالله: ۶، ۱۹

برینس (رفیع): ۶۹

بلا میت: ۵۱

بوستان (ك): ۱۶

پ

* پاکستان: ۵۴، ۶۴

پبستانه شعراء درپیم ٲوك (ك): ۱

پبستانه شعراء ٲلورم ٲوك (ك): ۶، ۱۸، ۱۹

پبستانه لیکوال (ك): ۶، ۷، ۸، ۱۵، ۱۸، ۲۳، ۳۱، ۳۳، ۳۷، ۵۱،

۵۲، ۵۳، ۱۰۵، ۹۰، ۱۰۶

پبستوم (م): ۷، ۸، ۱۶، ۵۵، ۵۷، ۶۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴،

۱۰۶

- پشتو ادب (ك): ۶۹
- پښتو ادب او خدایي خدمتگاري (ك): ۸
- پښتو ټولنه (م): ۱۹
- پښتو اكيډيمی - پيښور يونيورسټی: ۷
- پښتو څېړنې (ك): ۶۸
- پښتون (م): ۴، ۵، ۱۲، ۴۷-۴۸، ۵۰، ۵۴، ۷۲، ۸۶،
- *پښتونخوا: ۲، ۸، ۱۲، ۱۳، ۲۳، ۲۸، ۲۹، ۳۳، ۳۷، ۵۱، ۵۵،
- ۵۶، ۵۸، ۵۹، ۶۱، ۶۰، ۶۸، ۷۴، ۷۲، ۷۹، ۸۵
- پښتونخوا (ك): ۶۵
- پښتنی ارمان (ك): ۹۳
- پښتو معاصر ادبيات (ك): ۶۸
- * پغمان: ۳۹
- پولاد، كرامت شاه: ۴۸
- په اوسنی پښتو شعر كې د نوبت مسأله (ك): ۷۲
- *پيښور: ۶، ۷، ۸، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۴۰، ۵۷، ۶۰، ۸۲، ۱۲۱
- *پينده خيل: ۱۴

ت، ټ

- تاج محمد خان (مولوی): ۲۹، ۳۵، ۳۶، ۶۱
- تاريخچه شعر پښتو (ك): ۶۹
- تحريك شيخ الهند (ك): ۲۰، ۳۳، ۳۴
- تراخه، خواره (ك): ۸، ۷۱، ۷۲، ۷۴
- تيمرگره: ۵۱
- ټکور، گل افضل: ۳، ۶۲

ج

جدید نظم پہ پنتو کھی (ک): ۵۳، ۷۵، ۷۶
جرگه (م): ۴، ۳۲، ۵۹، ۶۷
*جلال آباد: ۲۶
جلبل، سعادت خان: ۷۴
جمہوریت (م): ۶۹
*جندول: ۳۰
جنبش مشروطیت در افغانستان (ک): ۳۴

چ، ح

*چارسده: ۵، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۵۰، ۵۱، ۵۸، ۵۹، ۳۱، ۳۲، ۳۵
*چترال: ۳۹، ۴۸
خلمی، محمد ولی: ۴۳، ۵۲

ح

حاجی صاحب (د ترنگزو - فضل واحد): ۲۳، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷،
۴۴، ۶۱، ۶۷، ۸۰
حافظ عبدالمجید: ۲۷
حافظ شیرازی: ۱۱۵
حافظ، نصرالله: ۶، ۲۷، ۵۱

حبيب الله (امير): ٢٦، ٢٣، ٣٥

حمد الله: ٧٨

حنيف الله: ٧٨

حبيب الله كاكا: ٧٤

حبيب الرحمن: ٤١

* حبيب گنج: ٤١

حبيبي، پوهاند عبدالحي: ٣٤، ٦٩

حضرت محمد (ص): ٨٨

حسين احمد مدني (مولانا): ٤١

خ

خادم، محمد اكبر: ٣٨، ٧٧

* خالونه: ٢٩ و ٢٤

خان شهيد، خان عبدالصمد خان اخكزي: ٩٨

خان عبدالولي خان: ٢٩، ٦٠

خان لالا افضل خان: ٦٤

ختك، افراسياب: ٦٤

ختك راج و ليشاه: ٥٥

ختك، مغموم يار محمد: ٤٣

خدایي خدمتگار تحريك (ك): ٧٨

خليج فارس: ٢١

خليق، عبدالخالق: ٣، ٧٩

خليل، حنيف: ٧٥

خليل، هميش: ٦، ١٨، ٣١، ٥٢، ٥٣، ٩٠

خورشيد (ميجر): ٤٢

د

- د آزادی، تحریک او د پښتو شاعری، (ک): ۴۳
د آزادی، جنگ (ک): ۸، ۷۹
د اباسین چپی (ک): ۹۰
د ادبیاتو په لړ کې (ک): ۸
د اشغرف گلونه (ک): ۱۵، ۵۰، ۵۱
د افغان یاد (ک): ۶۹
د افغانستان د لیکوالو انجمن (م): ۲
د افغانستان او روسی ترکستان سفرنامه (ک): ۸، ۲۶، ۷۱، ۷۵
داوی، عبدالهادی: ۶۸
د پښتو نښی ادب (ک): ۶۹، ۷۳
د پښتو د نښی لیکوالو کیسې او نکلونه (ک): ۷۳
د غلام محی الدین افغان افکار او آثار (ک): ۲
* د فارس خلیج: ۲۱
د قلم خاوندان (ک): ۵۲
د مخفی دیوان (ک): ۸۰-۸۱
د مهتم ژوند (ک): ۲۹
د میرنی اولس ادبیات (ک): ۷۰
* دوکړه: ۴۴
د هشنغر ادب (ک): ۷، ۱۹، ۵۰، ۷۱
* دهلی: ۲۷، ۴۵، ۴۶، ۵۴، ۵۵، ۵۶
* د هند نیمه وچه: ۳۳
* دیر: ۵، ۱۶، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۹، ۴۴، ۴۵، ۵۱-۵۶، ۴۴، ۴۹، ۵۰-۵۴

* دیوبند: ۱۸، ۱۹، ۳۳

د

داکہ: ۴۱

* دنہ بابو قرہ: ۱۴، ۳۰، ۴۰

ر

رخڑ: ۳۰

رہتین، پوہاند صدیق اللہ: ۵، ۷، ۱۴، ۲۲، ۲۴، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۴۳، ۵۰، ۵۶، ۶۷، ۸۰، ۸۲، ۱۱۹

رشید، عبدالخالق: ۳

رفیع، حبیب اللہ (برینس): ۲۸، ۶۷

* زورکي: ۴۲

روہی، کانید اکادمیسین محمد صدیق: ۶۸

رہبر (م): ۱۱۱

رویداد لویہ جرگہ (ک): ۲۴، ۹۵

ز

زاخیلی، راحت: ۶۸

زما ژوند او جدوجہد (ک): ۳، ۸، ۲۱، ۳۶، ۳۸، ۵۴، ۶۲

زما ژوند ژوندون (ک): ۹۸

زمورِ غازیان (ک): ۴۳، ۵۲

زه او زما زمانه (ك): ٧٩
زيار، دوكتور مجاور احمد: ١، ٧٠

ژ

ژبپالنه (ك): ٢٨

س

سراج الاخبار افغانيه (ج): ١، ٦٨
سرخپوش تحريك او پښتو ادب (ك): ٧
سليم، سليم الرحمن: ٧، ١٥، ١٦، ١٩، ٢١، ٢٢، ٢٧، ٣٠، ٣٣،
٥٤-٥٦، ٦٦، ٨١
سندهی، عبیدالله: ٢٣، ٣٧
*سوات: ٣٩، ٤٨
سهيم، نورمحمد: ٣، ٧٢
سيد محمد ميان (مولانا): ٢٠
سيف الرحمن (مولوی): ٣٤، ٣٦، ٦١

ش

شاعر په قوم کې څه حيثيت لري؟ (م): ٧٢
شاه جهان (نواب): ٢٤
شاه عالم خان: ٢٧
شاهين، سلما: ٥٣، ٧٥، ٧٦
شخصيات سرحد (ك): ٤٠، ٥٣

شلمان، فضل زمان: ۹، ۱۴، ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۷، ۲۹، ۳۰،
۳۱-۳۳، ۳۶-۳۸، ۴۰، ۴۳، ۵۳، ۵۶، ۸۳-۸۳، ۱۲۱
شکر گل (مولوی): ۲۹
شهاب الدین (خان جندول): ۳۰
شیر محمد خان: ۱۸، ۲۰
شینواری، سر محقق محمد اکبر: ۷۰

ص

صابر، محمد شفیق: ۹، ۴۰، ۵۳
صالح محمد (مولوی): ۶۸
صدیق: ۴۱
صوفی، محمد یوسف: ۷۷

ط

طلوع افغان (اخبار): ۶۹
طاير، محمد نواز: ۱۸

ع

عبدالاکبر: ۵۶، ۶۷
عبدالعزيز (مولوی): ۳۴-۳۶، ۶۱
عبدالغفور، اخی: ۷۳
عبدالغنی خان: ۸، ۲۵، ۴۲، ۴۵، ۵۴، ۵۵، ۷۵
عبدالقیوم خان: ۷۷

عبدالکریم (داکتر): ۴۳
عبدالوحید: ۸
عذیرگل (مولانا): ۴۰
عرفان (م): ۳، ۳۶
عیسی (ع): ۱۱۲، ۱۱۴

غ

*غازی آباد: ۳۱، ۶۶، ۷۰
غبار، میر غلام محمد: ۳۵، ۳۹
غمگین، اشرف: ۶، ۱۸، ۴۸
غنی الرحمن: ۵۶

ف

فتح الرحمن: ۱۹، ۲۶، ۲۹، ۴۰، ۵۴، ۵۶
فخرافغان، خان عبدالغفارخان (باچا خان): ۳، ۴، ۸، ۲۱، ۲۸، ۳۳،
۳۴، ۳۷، ۴۰، ۴۲، ۵۸-۶۰، ۶۱، ۷۰، ۷۳، ۷۴،
فرعون: ۹۹، ۱۱۱
فرهنگ زبان و ادبیات پښتو (ک): ۱۴
فرهنگیالی مبارز(ک): ۱۰
فرهنگ میر محمد صدیق: ۳۶
فضل اکبر: ۵۶
فضل ربی (مولانا): ۲۳، ۳۳، ۶۰

فضل کریم: ۷۶
فضل شاه باچا: ۲۸، ۷۹
فضل معبود: ۴۴، ۵۵، ۵۶، ۹۶
فضل معبود (کشر باچا گل): ۷۹
فلسطین: ۱۱۲

ق

قاضی گل، سید الیاس: ۱۶
قتاشخیل، شهریار: ۴۹

ک

*کابل: ۳، ۵، ۶، ۸، ۱۲، ۲۱-۲۵، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۳۷-۳۹، ۶۴،
۶۵، ۷۰، ۸۴
کابل (م): ۵، ۷، ۱۴، ۲۴، ۴۹، ۹۱، ۱۰۹
کابل پوهنتون: ۱، ۲، ۷، ۶۸
*کور پان: ۷۹
*کامه: ۴۱، ۶۵
کاموی، عبدالسلام: ۶۷
کشکی، برهان الدین: ۲۳
کفایت الله (مولوی): ۴۰
کاکړ، عبدالباقي (ملا): ۶۷
کلکانی، حبیب الله: ۳۸، ۶۲
*کلکته: ۴۰
کندهاری، میر محسن: ۶۷
*کومبر: ۵۶

گ

* گدر: ۲۸، ۳۱

* گلدستہ خادم (ك): ۷۶

* گلستان (ك): ۱۶

* گیسر، گیورک فیودورویچ: ۶۸، ۷۱-۷۲

ل

* لار (م): ۵، ۱۴، ۷۷

* لاهور: ۲۰، ۵۳

* لکرو: ۲۸

* لندن: ۱۰۹

* لوگر: ۲۳، ۲۹، ۳۳

م

* ماستر عبدالکریم: ۵، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۹، ۳۴، ۴۰، ۵۰

* ۵۴، ۶۱، ۷۱

* مالتا: ۱۸، ۲۲، ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۵، ۴۱

* ماموند (قبیلہ): ۱۴، ۱۵، ۱۶

* مانیوگی: ۵، ۱۵، ۱۶، ۴۰، ۴۳، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۴

* محمد صاحبزادہ: ۳۹، ۶۵

* محمد (ص): ۱۱۲

* محمود الحسن: ۱۸، ۳۲

مخفی، فضل محمود: ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲،
۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰-۲۶، ۲۸-۲۹، ۳۰،
۳۱-۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹-۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵،
۴۶-۴۷، ۴۹، ۵۰-۵۳-۵۵-۵۶، ۵۸-۵۹، ۶۰-۶۱،
۶۹-۷۰، ۷۱-۷۹، ۸۱-۸۹، ۹۳، ۹۶، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۰۶،
۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۶، ۱۲۴-۱۲۷

مخفی د نوي او آزاد شعر د پیلامه گر په توگه: ۶۷-۶۹

مخ په مخ (ك): ۷۳

* مردان: ۳۱

مستغنی، عبدالعلی: ۶۷

* مسقط: ۲۴، ۲۵، ۳۳، ۳۴

* مصر: ۱۱۱

* ملکنډ: ۲۹

منرك (مورک) نامه (ك): ۸۰، ۱۰۱

موسی (ع): ۱۱۱، ۱۱۴

مومند (قبيله): ۱۴، ۱۵، ۴۱

* میدان (دیر): ۴۲

ن

نصرالله خان (نایب السلطنه): ۳۵، ۳۶

نمرود: ۹۹

* ننگرهار: ۳۹

ننگرهارى، محمد گلاب: ۶، ۷، ۴۹، ۵۳، ۸۷

نور محمد خان: ۱۴، ۱۵، ۱۲

نومیالی پوهان او غازیان (ك): ۵، ۱۶، ۲۱، ۲۸، ۲۹، ۴۹

هـ

* هشنغر: ۱۶، ۲۳، ۳۷

* هند، ۱۳، ۲۲، ۲۶، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۷، ۳۹، ۴۱،

۴۳، ۴۴، ۵۲، ۵۳، ۵۴-۵۶

هپواد (و): ۶، ۴۹

هپوادل، زلمی: ۳۰، ۳۶، ۴۶

ی

یوسفزی (ق): ۵، ۱۲

یونیورستی بك ایجنسی (م): ۶، ۲۱

د ماخذو فهرست

- (۱) آزاد افغانستان: د جوزا د ۱۷ می گڼه، پېښور، ۱۳۳۳ هـ ش.
- (۲) احمد کاکا: خدایي خدمتگار تحریک، کابل، ۱۳۶۹ هـ ش.
- (۳) اکبر، عبدالاکبر خان: د روسي ترکستان او افغانستان سفرنامه، پېښور، (د چاپ کال نه لري).
- (۴) اکبر، عبدالاکبر خان: خواړه تراخه، پېښور، ۱۹۵۸ م.
- (۵) انیس (اخبار): ۱۵ گڼه، کابل، ۱۳۱۱ هـ ش
- (۶) باجوړی، بريالی: د پښتونخوا نامتو شاعر او مبارز فضل محمود مخفی، کابل (مجله) ۳، ۴ گڼه ۱۳۶۶ هـ ش.
- (۷) بختانی، سرمحقق عبدالله: پښتانه شعراء څلورم ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ هـ ش.
- (۸) پښتنی آرمان، لومړی ټوک، کابل، ۱۳۴۴ هـ ش.
- (۹) پښتون (مجله)، د جون د ۱۷ می نيتي گڼه، پېښور، ۱۹۴۷ م.
- (۱۰) پښتون (مجله)، د اکتوبر گڼه، پېښور، ۱۹۲۸ م.
- (۱۱) پښتون (مجله)، د اگست د لومړی نيتي گڼه، ۱۹۳۹ م.
- (۱۲) پښتون (مجله)، د اگست د ۲۲ می نيتي گڼه، ۱۹۴۵ م.
- (۱۳) ټکور، گل افضل: باچا خان او فضل محمود مخفی، جرگه (مجله) د میزان - عقرب گڼه، ۱۳۶۴ هـ ش.

- (۱۴) خلمی، محمد ولی: زمورې غازيان، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، کابل، ۱۳۶۸ هـ.ش.
- (۱۵) حافظ، نصرالله: ارواښاد مولانا فضل محمود مخفي، د آزادۍ د بلې ډيوې پتنگ، آواز (مجله) ۱ گڼه، کابل ۱۳۵۷ هـ.ش.
- (۱۶) حبيبي، عبدالحی: جنبش مشروطيت در افغانستان، پشاور، ۱۳۷۷ هـ.ش.
- (۱۷) حبيبي، عبدالحی: تاريخچه شعر پښتو، طلوع افغان، ۴۲ گڼه، ۱۳۱۵ هـ.ش.
- (۱۸) خادم، محمد اکبر: گلدسته خادم، پيښور، ۱۹۳۷ م.
- (۱۹) خټک، افراسياب: سرحد تاريخي خاکه، پښتو (مجله) د اپريل، می، جون، گڼه، ۲۰۰۵ م.
- (۲۰) خلیق، عبدالحالق: د آزادۍ جنگ، پيښور، ۱۹۶۱ م.
- (۲۱) خلیق، عبدالحالق: زه او زما زمانه، پيښور، ۱۹۶۸ م.
- (۲۲) خلیل، حنیف: مخ په مخ، پيښور، ۱۹۹۵ م.
- (۲۳) خلیل، همیش: پښتانه لیکوال، لومړی ټوک، بیلابیل چاپونه، پيښور، لومړی چاپ ۱۹۵۸ م، آخر چاپ، ۲۰۱۲ م.
- (۲۴) خلیل، همیش، د اباسین چپی، پيښور، ۱۹۵۷ م.
- (۲۵) داوی، عبدالهادی: سرحد و افغانستان، کابل، ۱۳۹۱ م.ش.
- (۲۶) رښتین، پوهاند صدیق الله: د یو پښتون ادیب مرگ، کابل (مجله) ۶مه گڼه، ۱۳۲۶ هـ.ش.

- (۲۷) رښتین، پوهاند صدیق الله: د مهتم ژوند، یونیورسټی بک ایجنسی، پېښور، ۱۹۸۸ م.
- (۲۸) رښتین، پوهاند صدیق الله: نومیالی پوهان، یونیورسټی بک ایجنسی، پېښور، ۱۹۸۷ م.
- (۲۹) رفیع، حبیب الله (برین): د پښتو نښی ادب، د افغان یاد، د زلمی هیوادممل په زیار، کابل پوهنتون، ۱۳۶۰ هـ ش.
- (۳۰) رفیع، حبیب الله: ژبپالنه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۶۱ هـ ش.
- (۳۱) روهی، کاندید اکادمیسین، محمد صدیق: پښتو معاصر ادبیات، پښتو څیړنی، کابل، ۱۳۶۷ هـ ش.
- (۳۲) رهبر (مجله) د می د ۸ مې گڼه ۱۹۵۷ م.
- (۳۳) زیار، پوهاند دوکتور مجاور احمد: مخفی د نوي او آزاد پښتو شعر د پیلامه گر په توگه، جرگه (مجله)، ۴ گڼه ۱۳۷۰ هـ ش.
- (۳۴) سلیم، سلیم الرحمن: غازي مولانا فضل محمود مخفی، پښتو (مجله) د می، جون گڼه پښتو اکیډیمی، پېښور، ۱۹۸۱ م.
- (۳۵) شاهین، دوکتور سلما: جدید نظم په پښتو کې، پښتو اکیډیمی، پېښور، ۲۰۰۳ م.
- (۳۶) عبدالصمد: زما ژوند او ژوندون، کرڼه، ۲۰۰۴ م.
- (۳۷) عبدالغفار: زما ژوند او جدوجهد، کابل ۱۳۶۲ هـ ش.
- (۳۸) عبدالولی خان: باچا خان او خدایي خدمتگاري، پېښور، ۱۹۹۳ م.

- (۳۹) غبار، میرغلام محمد: افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ دوم، کابل ۱۳۷۰ هـ.ش.
- (۴۰) غمگین، محمد اشرف: د هشنغر ادب، هشنغر پښتو ادبي ټولنه، پېښور، ۱۹۸۰ م کال.
- (۴۱) لالا، محمد افضل خان: پښتون قامی وحدت، پېښور، ۱۹۹۶ م.
- (۴۲) کشککی، برهان الدین: رویداد لویه جرگه دارالسلطنه کابل، ۱۳۰۳ هـ.ش کال.
- (۴۳) گیرس: د میرني ولس ادبیات، د سرمحقق معتمد شینواری ترجمه، کابل، ۱۳۶۴ هـ.ش.
- (۴۴) ماتیروس، گریگورویچ اسلانف: د پښتو د نننی لیکوالو کیسې او نکلونه، مسکو، ۱۹۴۷ م.
- (۴۵) ماستر عبدالکریم: فضل محمود صاحب مخفی، لاز (مجله) د مارچ گڼه، پېښور، ۱۹۵۷ م.
- (۴۶) مغموم خټیک، دوکتور یارمحمد، د آزادی تحریک او پښتو شاعری، پېښور، ۲۰۰۷ م.
- (۴۷) هیوادمیل زلمی: فرهنگ زبان و ادبیات پښتو جلد اول، وزارت تعلیم و تربیه، کابل، ۱۳۵۶ هـ.ش.
- (۴۸) هیوادمیل زلمی: د غلام محی الدین افغان افکار او اثار، کابل پوهنتون، ۱۳۶۰ هـ.ش.
- (۴۹) هیوادمیل، زلمی: د ارواښاد مخفی په باب د پښتو تذکرود لیکنو کره کتنه، جرگه (مجله) ۱ گڼه، کابل، ۱۳۶۸ هـ.ش.

Shalman, Fazal-e- Zaman: Maulavi Fazal ۵۰۰
Celebrities of NWFP, Pakistan study Mahmud Makhfi,
center University of Peshawar, new Awan printers,
۲۰۰۵

www.melitahrik.com
0777 400 116

مننه او کوروداني

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنگپال شخصیت
بناغلي (عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې
اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي
اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. د لړۍ به دوام لري. موږ له
ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په
خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ د لړۍ لاس پورې
وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله
مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوگه شول.

په فرهنگي مینه
د افغانستان ملي تحریک

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**